

T.C.

**HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE EDATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Menekşe GÖĞEBAKAN

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Hatay- 2022

T.C.
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

DEDE KORKUT HİKÂYESLERİNDE EDATLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Menekşe GÖĞEBAKAN

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Hatay– 2022

ONAY

Menekşe GÖĞEBAKAN tarafından hazırlanan “**DEDE KORKUT HİKÂYELERİ’NDE EDATLAR**” adlı bu çalışma, jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği/oyçokluğu ile **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

19/08/2022

Jüri Üyeleri	İmza
Doç. Dr. Ahmet Haşimi (Başkan)	
Prof. Dr. Suat Ünlü (Üye)	
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin Çelik (Üye)	

Menekşe GÖĞEBAKAN tarafından hazırlanan “**Dede Korkut Hikâyelerinde Edatlar**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunan jüri üyelerince kabul edildiğini **onaylarım**.

Doç.Dr. Mustafa Onur Kan

Enstitü Müdürü

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile tezde/dönem projesinde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 19/08/2022

İmza

Menekşe GÖĞEBAKAN

ÖN SÖZ

Batı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi (13.-15. yy), Osmanlıca (15.- 19), Türkiye Türkçesi (20.-....) olmak üzere üç dönemden oluşmaktadır.

Çalışmaya konu olan Dede Korkut Hikâyeleri, Batı Türkçesinin ilk evresi olan Eski Anadolu Türkçesi döneminde 14. yüzyılda yazıya geçirilmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk dili ve kültürü açısından önemli kaynaklarından biridir. Türk dilinin incelenmesi için araştırmacıların ilk olarak başvurduğu kaynaklar arasındadır.

Çalışmada, Dede Korkut Hikâyeleri’nde edatların durumu tespit edilmiştir. Edat, tanım olarak Arapça “alet, vasıta” anlamına gelmektedir. Edatlar, cümlede tek başına anlamı olmayıp kelime ve kelime grupları ile çeşitli anlam ilgileri kurmaya çalışır. Eklemeli bir dil olan Türkçe yapısı gereği ek düzeyinde bağımlı biçimbirimlere ihtiyacı olduğu gibi sözcük düzeyinde de çeşitli bağımlı biçim birimlere ihtiyaç duymaktadır. Edat ise bu bağımlı biçimbirimler içinde yer almaktadır. Edat, Türkçenin Eski Türkçe döneminden itibaren varlığını devam ettirmiştir. İslamiyetin etkisiyle Arapça ve Farsçadan dilimize geçen edatlarda bulunmaktadır. Edat, cümlenin hem yapısı hemde anlam ilgisi yönünden cümleyi etkilemektedir. Cümleden çıkarıldığı zaman hem yapı hemde anlamda bir bozulma olmaktadır.

Çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, problem durumu, tezin amacı ve öneminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde çalışmamıza kaynak olan Dede Korkut Hikâyeleri ve nüshaları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm, kavram çevreden oluşmaktadır. Bu bölümde edatın tanımı, sınıflandırması ve bizim Dede Korkut Hikâyelerinde edatı nasıl sınıflandırdığımız açıklanmıştır. Dördüncü bölümde çalışmamızın yönteminden bahsedilmiştir. Beşinci bölüm, bulgular kısmında bulduğumuz edatlar hakkında bilgi verilmiş ve Dede Korkut Hikâyeleri’nde geçen örneklerine yer verilmiştir. Altıncı bölüm ise sonuç bölümünden oluşmaktadır. Sonuç bölümde DHK’de edatların kullanım sıklığı ve işlevleri tespit edilmiştir.

Tez çalışma sürecinde gerekli kaynaklara ulaşmamda bilgisini ve tecrübesini esirgemeyen Danışman Hocam Sayın Ahmet Haşimi’ye teşekkürü borç bilirim.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDE EDATLAR
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2022

Menekşe GÖĞEBAKAN

Danışman: Doç Dr. Ahmet HAŞİMİ

ÖZET

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuzların dilini yansıtan en önemli kaynaklardandır. Oğuz Türkçesi, Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturmaktadır. Oğuzca tabiri Oğuzların kullandığı ağıza verilen addır. Oğuzların ağız özelliklerini en iyi yansıtan örnekler Dede Korkut Hikâyeleri'nde de yer almaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri Oğuzların hem yaşam kültürünü hem de ağız özelliklerini görebilmemiz açısından en önemli kaynaklardandır.

Edat, tek başına anlamı olmayan, isimlerden sonra gelip bu isimlerle başka unsurlar arasında ilişki kurmasını sağlayan kelimeler, olarak tanımlanmaktadır.

Türkçe yapısı gereği edatlara her zaman ihtiyaç duymuştur. Edatlar, cümlelerin anlamını ve yapısı etkilenmektedir. Edatlar, cümleden çıkarıldığında cümlelerin hem yapısı hem de anlamı değişmektedir.

Edatlar ile ilgili çalışmalar sadece dönem özellikleri açısından incelenmiştir. Bu çalışmada Dede Korkut Hikâyeleri'nde edatların yapısı, cümledeki işlevi açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Türkçesi, Batı Türkçesi, Dede Korkut Hikâyeleri,

PREPOSITIONS IN INLINE DEDE KORKUT STORIES

Menekşe GÖĞEBAKAN

Department of Turkish Language and Literature Master Thesis, 2022

Supervisor: Doç Dr. Ahmet Haşimi

ABSTRACT

Dede Korkut Stories are one of the most important sources reflecting the language of the Oghuzs. Oghuz Turkish constitutes the first phase of Western Turkish. The word Oghuz is the name given to the dialect used by the Oghuzs. The examples that best reflect the dialect characteristics of the Oghuzs are also included in the Dede Korkut Stories. Dede Korkut Stories are one of the most important sources for us to see both the life culture and dialect characteristics of the Oghuzs.

Prepositions are defined as words that do not have a meaning on their own and that come after nouns and enable them to establish a relationship between these nouns and other elements.

Turkish has always needed prepositions due to its structure. Prepositions affect the meaning and structure of the sentence. When the prepositions are removed from the sentence, both the structure and meaning of the sentence change.

Studies on prepositions have been examined only in terms of term characteristics. In this study, the structure of prepositions in Dede Korkut Stories was examined in terms of their function in the sentence.

Keywords: Oghuz Turkish, Western Turkish, Dede Korkut Stories.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III

BİRİNCİ BÖLÜM GİRİŞ

1.1. TEZ KONUSU İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	1
1.1.1. Problemin Durumu	1
1.1.2. Tezin Amacı ve Önemi	1
1.1.3. Sınırlılıklar	1

İKİNCİ BÖLÜM DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

2.1.DHK'NİN NÜSHALARI VE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	3
2.1.1. Dresden Nüshası:	3
2.1.2. Vatikan Nüshası	4
2.1.4. Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar	6

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERVEVE

3.1. EDAT.....	9
3.2. Edatların Sınıflandırılması.....	10
3.3. Dede Korkut Hikâyelerinde Edatlar	14
3.3.1. Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar	15
3.3.1.1. Türkçe Kökenli Edatlar	15
3.3.1.1.1. İsim Kökenli Edatlar	15
3.3.1.1.2. Fiil Kökenli Edatlar	15
3.3.1.2. Yabancı Kökenli Edatlar.....	15
3.3.2. Kullanışları Bakımından Edatlar.....	16
3.3.2.1. Yalın Durumda Kullanılanlar:.....	16
3.3.2.2.İlgi hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılanlar:	16
3.3.2.3. Belirtme hal ekiyle kullanılanlar:	16
3.3.2.4. Yönelme hâl ekiyle kullanılanlar:	16
3.3.2.4. Çıkma durumu ile kullanılanlar:	16

3.3.2.5. İyelik eki almış isimlerle kullanılanlar	16
3.3.3. Görevleri Bakımından Edatlar:	16
3.3.3.1. “Benzerlik, tıpkılık, denklik” Edatları:	16
3.3.3.2. “Vasıta ve beraberlik” Edatları:	16
3.3.3.3. “ Sebep, maksat, gaye ilişkisi kuran” Edatları:	16
3.3.3.4. “Yön gösterme ilişkisi kuran” Edatları:	17
3.3.3.5. “Karşılaştırma ilişkisi kuran” Edatlar:	17
3.3.3.6.“Pekiştirme, dahi, hatta, üstelik” işlevinde kullanılan Edatlar: ...	17
3.3.3.7.“Zaman ilişkisi kuran”işlevinde kullanılan Edatlar:	17
3.3.3.8. Soru Anlamı Katan Edatlar:	17
3.3.3.9. Cevap Edatları:	17
3.3.3.10. Seslenme - Çağırma Edatları:.....	17
3.3.3.11. Gösterme Edatları:.....	17

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM YÖNTEM

4.1. Araştırmanın Modeli	18
4.2. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Çözümlemesi.....	18

BEŞİNCİ BÖLÜM BULGULAR

5.1. ÇEKİM EDATLARI.....	19
5.1.1.Ala (e doğru, e taraf, karşı)	20
5.1.2.Berü.....	21
5.1.2.1. Zamirlerin Ayrılma Hâli ile kullanımı	23
5.2.1.2. İsimlerin Ayrılma Hâli ile Kullanımı.....	23
5.2.1.3. Zarf-fiil ile Kullanımı	23
5.1.3. Bile<birle “ile, birlikte, beraber”/ile bile	23
5.1.4.Degin / digin < deđi+n < tegi+n < teg-i	25
5.5.5. İçün	27
5.1.5.1. Zamirlerin İlgi Hâli ile Kullanımı.....	31
5.1.5.2. İsimlerin İyelik ekiyle Kullanımı.....	33
5.1.5.3. Yalın Hâldeki isimler ile Kullanımı.....	33
5.1.6.İle	34
5.1.6.1. Zamirlerin İlgi Hâli ile Kullanımı.....	36
5.1.6.2. İsimlerin İyelik Ekiyle Kullanımı	37
5.1.6.3. Yalın Hâldeki İsimlerle Kullanımı.....	39
5.1.6.4. İsim-Fiil ile Kullanımı	43
5.1.7.İlen	43

5.1.8.Karşı	44
5.1.8.1 İsimlerin Yönelme Hâli ile Kullanımı	45
5.1.8.2. Zamirlerin Yönelme Hâli ile Kullanımı.....	46
5.1.9. Kibi/gibi	46
5.1.9.1 İsimlerin Yalın Hâli ile Kullanımı	49
5.1.9.2 İsimlerin İlgi Hâli ile Kullanımı	51
5.1.9.3. İsimlerin İyelik Hâli ile Kullanımı.....	51
5.1.9.4. Sıfat-Fiil ile Kullanımı.....	51
5.1.11. Sonra “-den sonra, -den itibaren”.....	51
5.1.12. Ötürü “-den dolayı, -den beri”	52
5.1.13.İçre “içinde, içine”	52
5.1.14. Tışarı/taşra “dışında”	53
5.1.15.Toğrı “a kadar, dogrusuna, istikametine, -a karşı”	53
5.2.KUVVETLENDİRME EDATLARI	54
5.2.1. a/ e	54
5.2.2. Bile (hatta, dahî).....	54
5.2.2.1. Yalın Hâldeki İsimler ile Kullanımı	55
5.2.2.2 İsimlerin Belirtme Hâli ile Kullanımı	55
5.2.2.3. Zarf-Fiil ile Kullanımı.....	55
5.2.3. Dahî “bile, ve, dahî”.....	55
5.2.3.1. Zamirlerin Ayrılma Hâli ile Kullanımı	56
5.2.3.2. Zamirlerin Belirtme Hâli Kullanımı	56
5.2.3.3. İsimlerin Yalın Hâl ile Kullanımı	56
5.2.4. Hele “bilhassa, ille de”	57
5.2.5.Hem“da/de, hem de, bile, üstelik, ayrıca, bizzat, mutlak”	57
5.2.6. mI/mU	57
5.2.7. Ya “hele, yoksa, sanki”	59
5.3. KARŞILAŞTIRMA – DENKLEŞTİRME.....	61
5.3.1. ne...ne	61
5.3.2. Ya... Ya	61
5.4. SORU EDATLARI	62
5.4.1. Çanı “hani”	62
5.4.2. mI/mi/mu/mü.....	62
5.5.ÇAĞIRMA HİTAP EDATLARI	67
5.5.1. A (Seslenme).....	67
5.5.2. Ay.....	68
5.5.3. Hey/Hay (seslenme).....	68
5.5.4. Meded “imdat”	69
5.5.5. Mere	69
5.5.6. Yâ “Ey”	73
5.6. CEVAP EDATLARI.....	73
5.6.1. Beli “peki, evet”.....	73
5.6.2. Evet “evet, peki”	73

5.7. ÜNLEM EDATLARI.....	74
5.7.1. A	74
5.7.2. Aman.....	74
5.7.3. Meded	74
5.7.4. Pes.....	75
5.7.5. Vallah.....	75
5.7.6. Vay.....	75
5.7.8. Yā.....	75
5.8. GÖSTERME EDATLARI	75
5.8.1. Uş “işte”	76
5.8.2. Uşda “işte”	76
5.9.TEKERRÜR EDATLARI.....	76
5.9.1.Kere “defa”	76
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	81

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Çalışmada edatların köken, yapı ve kullanım özellikleri bakımından incelemesi yapılmıştır. Fiiller, isimler, zarflar gibi sözcük türlerinde olduğu gibi edatlarında bu bakımdan incelenmesi gerekmektedir. Bütün sözcük türlerinin dayandığı bir köken, olduğu yapı ve söz diziminde kullanım biçimleri bulunmaktadır. Edatların sadece görevli kelimeler olmadığı çeşitli görevleri yanında çok çeşitli ve zengin anlam özelliklerine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

1.1. TEZ KONUSU İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Bu bölümde, araştırmanın “Problem Durumu”na, “Tezin Amacı ve Önemi”ne ve “Sınırlılıklar”a yer verilmiştir.

1.1.1. Problem Durumu

Türkçe, yapısı gereği eklemeli diller arasında yer almaktadır. Ek düzeyinde bağımlı biçimbirimler aldığı gibi sözcük düzeyinde bağımlı biçimbirimler almaktadır. Edat, sözcük düzeyinde bağımlı biçimbirimdir. Türkçe’nin eski devirlerinden itibaren edatlara cümlelerde rastlanılmaktadır. Edatlar, tek başlarına bir anlam ifade etmeyen ancak cümle içinde çeşitli görev ve anlamlar yüklenen görevli kelimelerdir. Fiiller, isimler, zarflar vb. kadar çeşidi bulunmamakla birlikte Türkçe, yapısı gereği her zaman edatlara ihtiyaç duymuştur. Çalışmaya konu olan edatları bu bağlamda Dede Korkut Hikâyeleri’nde edatların varlığını tespit ederek cümle içinde görevi ve anlamını belirlemektir.

1.1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Çalışmada, Türkçenin bir edat dili olduğunun önemine dikkat çekmektir. Türkçe’de sık sık kullandığımız edatların Dede Korkut Hikâyelerinde kullanımına dikkat çekmek ve edatların Türkçenin söz varlığı ve anlatım zenginliği açısından önemini göstermektir.

1.1.3. Sınırlılıklar

Çalışmada Muharrem Ergin’in yayınlamış olduğu Dede Korkut Kitabı’ndaki 12 hikâye ve Metin Ekici tarafından tıpkıbasımı yapılan 13. hikâyeye yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ

İlim âleminde ve Türk dili ve edebiyatı alanında Dede Korkut Kitabı yahut kısaca Dede Korkut ile tanınan eser bir destânî Oğuz hikâkeyeleri mecmuasıdır (Ergin, 2016: 1). Tam adı, Kitab-ı Dede Korkut alâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzan (Oğuzların Diliyle Dede Korkut Hikâyeleri) olan Dede Korkut hikâyeleri, 12. ve 13. Yüzyıllarda Kuzey Doğu Anadolu ile Azerbaycan, Ermenistan bölgelerine gelen Türklerin yerleşmelerini ve bu maksatla yaptıkları savaşları destan şeklinde anlatır (Şirin, 2003: 27).

Dede Korkut'taki tarihîhadiseler ve yansımalarına bakarak, araştırmacılar destanın oluşum devresi hususunda birtakım varsayımlar ileri sürüyorlar. Bunların arasında A.İnan, W.Ruben, F.Kırzioğlu, A.C.Emre, Z.V.Togan gibi ilim adamlarını sayabiliriz. Gerçekte bir nev'i Oğuz Kagan Destanı olan Dede Korkut Hikâyelerinin teşekkül zamanını Z.V.Toğan Kök Türkler dönemine kadar götürür. Oğuz Kagan Destanı'nın Reşideddin'de kayıtlı olan Farsça nüshasında Dede Korkut'un adının sıkça geçmesi, onun tarihi bir şahsiyet olarak çok eskilere gittiğinin işaretidir (Gömeç, 2015: 12-13).

“Dede Korkut ile ilgili çeşitli meseleler ilim âlemi içerisinde zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Özellikle Dede Korkut'un kimliği, destanlarda geçen olayların yeri ve zamanı, kitabın yazıya geçtiği mekân ve zaman bu tartışmaların merkezinde yer almıştır. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, kitabın destanı hüviyetinin büyük bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türk tarihinin en eski devirlerinden XVI. yüzyılOsmanlısına kadar uzanan tarihi izler, destanların şu ya da bu zamana ait olmasını veya şu ya da bu yerde yazıya geçmesini ön plana çıkarmaz. Aksine Dede Korkud'da tasvir edilen olaylar, Türk kültür ve tarihinin çok geniş bir coğrafyayı, zaman ve mekân mefhumunun da üstüne çıkarak, nasıl birleştirdiğini öne çıkarmaktadır.” (Bulduk, 1996: 248).

Orhan Şaik Gökyay'ın Dede Korkut Hikâyeleri'nin Türklerin yaşadığı coğrafyaları, yurt edinmek için kâfirler ile savaşları, tarihlerini, kültürlerini, kimliklerini vekonuşma dilindeki zenginliği bulabileceğimiz bu hikâyelerinin önemini bizlere şu şekilde açıklamıştır.

“Dede Korkut hikâyeleri Türk ahlâk ve törelerinin, inançlarının, kahramanlıklarının otantik olarak anlatıldığı bir eserdir. Dede Korkut hikâyelerinin XV. yüzyılın ikinci yarısında yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Kitabın yazıldığı yer olarak da genellikle Akkoyunlular’ın hüküm sürdüğü saha, yani bugünkü Kars ve Erzurum dolaylarındaki yerler kabul edilmektedir. Eserin dili Âzerî lehçesinin özelliklerini göstermekle birlikte bugünkü Âzerî lehçesiyle karşılaştırıldığında bütün dil özelliklerinin bu lehçeye ait olmadığı görülür. Büyük Oğuz kabilelerinin henüz ayrı doğrultulara yönelmedikleri, birbirlerinin dillerine ve lehçelerine has şekilleri paylaştıkları yıllardan pek uzak olmayan Dede Korkut Kitabı’nda, başta Kıpçak lehçesi olmak üzere öteki Türk boylarının dillerinden ve Moğolca’dan geçmiş bazı kelimeler mevcuttur. Esere, gereksiz edebiyat süsleri bulunmayan, kısa, yalın ifadelerle örülmüş, yapmacıksız, özentisiz bir üslup hâkimdir. Üslûptaki bu canlı ifadenin kaynağı konuşma dilidir (Gökyay,1994: 77-80).

2.1. Dede Korkut Hikâyelerinin Nüshaları ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

2.1.1. Dresden Nüshası:

Kitâb-ı Dedem Korkud âlâ Lisân-ı Tâife-i Oğuzân başlığını taşıyan Dresden nüshası 1815’te F. von Diez tarafından bulunmuştur. Dresden Kraliyet Kütüphanesi’nde Fleischer külliyyatı arasında bulunan eser (nr. 86) pek güzel olmayan bir nesihle yazılmış olup her sayfada on üç satır vardır, metin bazı kelimeler dışında harekesizdir. Hikâyelerin başlıkları, hikâyeler ve manzum parçalar birbirinden ayrılmadan bir bütün olarak yazılmıştır. Dresden yazmasının Diez tarafından istinsah edilen nüshası Berlin Kraliyet Kütüphanesi’ndedir. (Gökyay İslam ansiklopedisi). Nüshanın kapağında ortada, yukarıya doğru isim yerinde “Kitab-ı Dedem Korkut âlâ lisân-i tâife-i Oğuzan” yazılıdır. Üst sağ köşede “târih-i vefâti Osman sene 993) yazılmış. Alt sağ köşeye köşeye doğru “Muhabbetâme ağzında yazılmıştır” kaydı vardır. Hikâyelerin başlıkları ile “soylama, soylamış” gibi bazı kelimeler ve bazı isimlerle girişteki bazı cümleler kalın yazıyla yazılmıştır. Kitap 304. Sahifede son bulmaktadır. Eserin nazım parçaları belirli yazılmamış ve bütün metin sahifelere nesir gibi doldurulmuş olup hikâye başlıkları için de başlık yapılmamıştır. Nüsha bir giriş ile 12 hikâyeyi içine almaktadır (Ergin, 2016: 65).

Dresden nüshasındaki hikâyeler

Giriş

1. Dirse Han oğlu Buğaç Han boyı
2. Salur Kazannun ivi yağmaladığı boy
3. Kam Pürenün oğlu Bamsı Beyrek boyı
4. Kazan oğlu Uruz Biğün tutsak olduğu boy
5. Duha Koca oğlu Delü Dumrul boyı
6. Kaçlı Koca oğlu Kan Turalı boyı
7. Kazılık Koca oğlu Yigenek boyı
8. Basat Dğegözi öldürdüğü boy
9. Begil oğlu Emren boyı
10. Uşun Koca oğlu Segrek boyı
11. Salur Kazan tutsak olup oğlu Uruz çıkardığı boy
12. İç Oğuz Taş Oğuz âsi olup Beyrek öldüğü boy

2.1.2. Vatikan Nüshası

İtalyan Türkologu Ettore Rossi, Vatikan Kütüphanesi'nde bulduğu eserin ikinci nüshasını (nr. 102) “Un nouvo manoscritto del ‘Kitab-i Dede Qorqut’” adlı makalesiyle tanıtmış (*Estratto della Rivista Degli Studi Orientali*, XXV, 34-43) ve daha sonra bir inceleme ile birlikte yayımlamıştır (Gökyay, 1994,77-80).

Vatikan nüshası baştanbaşa harekeli bir nesih ile yazılmış olup her sahifede 13 satır bulunmaktadır. Nüshanın başlığı “Hikâye-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri” adını taşımaktadır. Bu nüsha da nazım nesir karışık yazılmıştır. Vatikan nüshası Dresden nüshasına nazaran çok kötü bir nüshadır. Harekeler çok yanlış bir şekilde konmuştur. Özel adlar bile birkaç şekilde yazılmış ve karekelenmiştir. Nüshanın bu vasfı esas ve çok iyi bir nüsha olan Dresden nüshasına onun yapacağı yardımı çok

azaltmaktadır. Dresden nüshası ile aynı bir nüshaya dayandığı anlaşılan Vatikan nüshasının müstensihisi, asıl nüshada anlayamadığı kelimeleri çok defa atlamıştır. Birçok yerlerde de ifade farklı bir şekil almış ve bazen birbirinden çok fazla ayrılmıştır. Farklar umumiyetle mensur kısımlarda daha çoktur. Nüshaların arasındaki ayrılıkların önemli bir kısmı saha ayrılığı teşkil etmektedir. Bu ayrılıkların başlıcaları kelime başındaki b/m meselesi, kelime başındaki t/d meselesi, ilk hecedeki e/i meselesi, kelime içinde ve sonundaki k'ların h,ğ olması ve bazı şekillerin ayrı eklerle yapılması şeklinde toplanabilir (Ergin, 2016: 66-67).

Vatikan nüshasındaki 6 hikâyenin adı şu şekildedir.

Giriş

1. Hikâyet-i Han oğlu Buğaç Han
2. Hikâyet-i Bamsı Beryik Boz atlu
3. Hikâyet-i Sakur Kazanun evi yağmalandığıdır
4. Hikâyet-i Kazan Begün oğlu Uruz Han dutsak olduğudur
5. Hikâyet-i Kazılık Koca oğlu Yegenek Beg
6. Hikâyet-i Taş Oğuz İç Oğuza âsi olup Beryek vefatı

2.1.3. Türkmen/Sahra Nüshası

Günbed nüshası 31 yapraktır. İlk yaprağı eksiktir. Müstensihçe özel olarak bırakılan boşluklar da sayılmak şartıyla her sayfada 14 satır vardır. Eser okunaklı bir nestalik hattıyla yazılmıştır. Eserde yazar, müstensih, yer ve zamanla ilgili herhangi bir kayıt yoktur (Ercilasun, 2019: 6-7).

“Dede Korkut Kitabı’nın Günbet yazmasını İran’ın Türkmen Sahra bölgesinde yaşayan yazma koleksiyoneri Veli Muhammet Hoca keşfetmiştir. DKK Günbet yazması, uç kenarları oldukça yıpranmış, yer yer aşırı oksitlenme ve lekelenme izleri taşıyan ince, kaliteli ve koyu sarı renkli 236 x 146 mm ölçülü 31 yapraktan oluşan bir kitaptır. Eser kamış kalem ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Başlıklar kırmızı mürekkep ile kaleme alınmış, ancak 1b ve 2b sayfalarından sonra başlık verilmemiştir; başlıkların hattı

metin hattı ile aynı kalemde çıktığını göstermekle birlikte, bu eksiklik başlıkların sonradan eklendiğini ve elimizdeki yazmanın henüz tamamlanmadan bu şekilde bırakıldığını göstermektedir. Bölümleri birbirinden ayırmaya ya da başlıkların eklenmesi için boş bırakılan satırları da sayarsak, yazmanın bütün sayfaları düzenli şekilde 14 satırdan oluşur. Başından eksik olduğu anlaşılan yazma, “ Hâk Ta’âlâ gökden Kur’an endürdi arı dinli Muhammede okumak-içün.” satırı ile başlar. İlk sayfada Tanrı ve peygamber övgüsü gibi başlangıçlara özgü kısımlar olduğuna göre yazma, baştan sadece bir yaprak eksik olmalıdır(Behzad, 2019: 153)”

Oğuzname geleneğinin en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Kitabı’nın Anadolu’daki ilk yayını 1916’da yapıldığından söz konusu kitap hakkında yeni bir nüshanın varlığı hakkında yaklaşık 100 yıldır beklenen haberi, 25 Nisan 2019’da Bayburt Üniversitesinde düzenlenen “Dünya Kültür Mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu”nda Prof. Dr. Metin Ekici vermiştir. Ekici, adı geçen sempozyumda Dede Korkut Kitabı’nın üçüncü nüshasının bulunduğunu ve söz konusu nüshada çeşitli soylamalarla 13. boy/destanın olduğunu ilk kez ilan etmiştir. 26 Haziran 2019’da, Dede Korkut Kitabı’nın üçüncü nüshasının ilk yayını; Prof. Dr. Metin Ekici tarafından “Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon, Aktarma” adıyla Ötüken Neşriyat tarafından İstanbul’da yayımlanmıştır (Özdamar, 2019: 205).

2.1.4. Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Dede Korkut Kitabının Dresden, Vatikan ve Türkmen/Sahra nüshası olmak üzere üç bulunmaktadır. İlk bulunan nüsha Dresden olduğu için ilk çalışmalar onun üzerine olmuştur.

Dresden nüshasını Dresden Kral Kütüphanesinde ilk defa bulan H.O. Fleischer bulmuştur. Fakat tanıtan ve ondan ilk defa faylanan H.F. von Diez olmuştur. Diez, Tepegöz hikâyesi ile Homeros’un Odysseia üzerinde durmuştur. Dede Korkut üzerine ilk mühim makaleyi W. Barthold yazmıştır (Ergin,2016: 57).

Dede Korkut Kitabı üzerinde Türkiye’de ve Türkiye dışında başta V. V. Barthold olmak üzere A. Samoyloviç, Hamit Araslı, Ahmet Çobanoğlu, E. Rossi, F. von Diez, J. Hein, Kilisli Rifat, Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay, Muharrem Ergin, Abdülkadir İnan ve Mehmet Kaplan tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İlk olarak Kilisli Rifat’ın yayımladığı (İstanbul 1332) eserin Barthold tarafından yapılan Rusça çevirisi 1950’de Bakü’de, bu çeviriye dayanarak M. Jirmunsky ve A. H. Kononov tarafından yapılan ikinci Rusça çevirisi ise Kniga Molgo Deda Korkuta adıyla yayımlanmıştır (Moskova 1962). Eseri Ettore Rossi İtalyanca’ya (Vatikan 1952), Joachim Hein Almanca’ya (Zürih 1958) çevirmiştir. İngilizce’ye, biri E. Ahmet Uysal, Faruk Sümer ve Warren S. Wolker tarafından The Book of Dede Korkut adıyla (Austin 1972), diğeri Geoffrey Lewis tarafından aynı adla yapılmış (Aylesbury 1974) iki tercümesi vardır. Eseri Firîbâ Azeb Defterî ve Muhammed Harîrî, G. Lewis’in İngilizce tercümesinden Bâbâ Korkud adıyla Farsça’ya çevirmiş (Tebriz 1355), ayrıca Hamâse-i Dede Korkud adıyla ikinci bir tercüme de İbrâhim Dârâbî tarafından Türkçe aslından yapılmıştır (Tahran 1355). Dede Korkut Kitabı’nı son olarak Slavoljup Dincic Sırpça’ya çevirmiştir (Kniga Dede Korkut, Belgrad 1981). Türkiye’de ise halk için yapılmış çeşitli yayımlar (bunlar için bk. TDEA, II, 217) dışındaki ilmî neşirleri şunlardır: Kilisli Muallim Rifat (Bilge) tarafından Kitâb-ı Dede Korkud alâ Tâife-i Oğuzân (İstanbul 1336) adıyla yayımlanan çalışma sadece Berlin nüshasına dayanılarak hazırlandığından bazı eksiklikleri ve hataları vardır. Orhan Şaik Gökyay’ın Dede Korkut (İstanbul 1938)ismiyle yayımladığı eser, Berlin istinsahına dayanmakla birlikte Dresden nüshasının fotoğrafları ile karşılaştırılmıştır. Gökyay, bu neşirden otuz beş yıl sonra Dresden nüshasını esas alarak Vatikan nüshasındaki fazlalıkları da eklemek suretiyle geniş bir inceleme, çeşitli konularda dizinler, kitabın yazmaları ve yayımları hakkında ayrıntılı bilgilerle eseri Dedem Korkudun Kitabı adıyla yeniden yayımlamıştır (İstanbul 1973). Muharrem Ergin ise Dresden ve Vatikan nüshalarının tıpkıbasımlarını vererek eseri Dede Korkut Kitabı I [Giriş-Metin-Faksimile], Ankara 1958), II ([İndeks-Gramer], Ankara 1963) adıyla neşretmiştir (Gökyay, 1994: 77-80).

Muhammed Hoca tarafından bulunan Türkmen/Sahra nüshasının ilk defa transkripsiyonlu basımı Metin Ekici tarafından yapılmıştır.

Metin Ekici, “13.DEDE KORKUT DESTANI: “SALUR KAZAN’IN YEDİ BAŞLI EJDERHAYI ÖLDÜRMESİ” BOYUNU BEYAN EDER HANIM HEY!” milli

folklor dergisinde yayınlanan makalesiyle yeni nüshasını tanıtmıştır. Turgay Kabak, “*Dede Korkut Kitabı Türkmen/Sahra Nüshasında Hayvanlar Üzerine Mukaseyeli Bir İnceleme*” adlı makalesinde bu nüsha da geçen hayvan adlarını tespit etmiştir. Valiollah Yaghoobi, Sara Behzad Modern Türklük Araştırmaları Dergisi 2019 yılında çıkardığı ikinci sayısında “*Dede Korkut Kitabı’nın Günbet Yazması: İnceleme, Metin, Dizin ve Tıpkıbasım*” yer vermiştir. Sadettin Özçelik, “*Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine –Günbed Nüshası Işığında- Düzeltme Teklifleri*” makalesinde Günbed nüshası ışığında Dresden nüshası üzerine yapılacak düzeltme tekliflerinde bulunmuştur.

3. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. EDAT

Edat, terimi Türkçe sözlükte tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türü, ilgeç olarak tanımlanmıştır.

Ergin, edatları manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeler olarak tanımlamıştır (Ergin, 2012: 348).

Korkmaz'da edatları görevli kelimeler olarak tanımlamış ve “*adlar ve fiiller gibi yalnız başlarına birer anlam taşımazlar. Bunlar, ancak eklendikleri kelime veya kelime grupları ve işlev bakımından bağlı bulundukları öteki kelimelerin yardımı ile anlam kazanan ve cümle içinde de geçici gramer görevleri yüklenmiş olan sözlerdir.*” şeklinde ifade etmiştir (Korkmaz, 2019: 893).

Banguoğlu, isimlerden sonra gelip onların söziçinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimeleri takı (postposition) olarak adlandırmıştır (Banguoğlu, 1990: 385).

Deny, edatları Fransızca *préposition*(yeri ardında olan) “*Fransızcada prepositionlar (yeri önde olan) demek olup kelimenin önünde bulunarak görevlerini gördükleri hâlde, Türkçedekiler bu dilin hiçbir zaman ön ek almayıp daima sondan elemelenmesi yüzünden görev aldıkları keliemnin ancak ardında yer almış bulunmaktadır.*” şeklinde tanımlamıştır (Deny, 2012: 531).

Hacıeminoğlu, edat terimini Arapça bir kelime olan “alet” ve “vasıta” anlamında olduğunu onun mânâ ve yerini tespit ederken de bu âsli mânâsını göz önünde bulundurmak gerektiğini ifade etmiş ve “*edatlar tek başlarına mânâları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmağa yarayan alet sözler ve vasıtalarıdır*” şeklinde tanımlamıştır (Hacıeminoğlu, 2015: XIII).

Tiken, edatları tek başına anlamı olmayan daha çok isimlerden sonra gelerek onlarla diğer kelimeler arasında ilgi kuran görevli kelimelerdir şeklinde tanımlamış bu ilginin genel olarak zarf veya sıfat ilgisi olduğunu ifade etmiştir (Tiken, 2020: 21).

Doğan, “*Türkiye Türkçesinde Edatlar*” kitabında Türkçe de edatların öneminde “*Edatlar; sözcük türleir, cümle kurulumu, çekim sistemi gibi dilin birtakım alanlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgilidir, Edatlar, bu özelliklerinin yanında dillerin gelişimi konusunda da yapı taşı olarak görülmektedir.*” şeklinde ifade etmiştir (Doğan, 2021: 3).

Karaağaç, “*Türkçenin Dil Bilgisi*” kitabında edatı “*Dilde bağımsız olarak var olamayan, yani kendi başlarına kullanılamayan edatlar, söz, söz öbeği ve cümle öbeği gibi dil birimleri ile kullanılabilen ve onlara değişik anlam renkleri katan veya onları çekime sokan sözlük veya söz dizimi birimleridir*” şeklinde ifade etmiştir.

Meltem Can “*Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*” kitabında edatın tanımını “*Sözdiziminde en bağımsız birimler olan isim veya fiillerin dilbilgiselleşme sürecine girmesiyle bu bağımsızlıklarını yavaş yavaş kaybederek önündeki birime bağımlı olmasıyla oluşan* “ şeklinde ifade etmiştir.

İpek, “*Türkçede Pekiştirme Edatları*” makalesinde edatların tanımı şu şekilde “*Edatlar, tek başlarına anlamları olmayan, cümle içinde veya diğer sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında bir anlam kazanan; başta ve sonda kullanılabilen, kullanıldığı yere göre sözcükler arasında ilgi kuran, cümle içinde diğer sözcüklerle birlikte ancak cümlenin bir ögesi olabilen, cümle içinde yüklendikleri farklı işlevlerle söze birtakım anlam ve anlatım özellikleri katan, anlam ve anlatım güçlerini genişletip zenginleştiren yardımcı sözcük türleridir.*” yapmıştır (İpek, 2018: 483).

3.2. Edatların Sınıflandırılması

Türk dilinde edat, hem şekil, hem işlev bakımından ayrı bir sözcük olarak tanımlanmış; Eski Türkçeden beri çeşitlenerek ve yaygınlaşarak günümüze kadar gelmiştir. Türkçenin gramercileri bazen, Arap diline göre, bazen batı dillerine göre edatı pek çok şekilde tanımlamışlardır. Araştırmacıların bazıları bu tanımları yaparken edatı daha geniş anlamda tanımlamışlar; bazıları ise daha dar anlamda edatları tanımlamışlar. Bu tanımlarda edat teriminin geniş ve dar anlamları ortaya çıkmaktadır. Dil mantığına göre sözcükler: 1. Asıl sözcükler. 2. Yardımcı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Asıl sözcükler isim ve fiiller, yardımcı sözcükler ise edatlar veya görevli sözcükler adı altında sınıflandırılmaktadır. Nesneleri, kavramları karşılayan sözcüklere isim; hareket, iş kılınış bildiren sözcüklere fiil, hiçbir kavramı

karşılamayan cümle içinde görev yapan, anlam ilişkisi kuran sözcüklere de edat denilmektedir (İpek, 2018: 482-483).

Arap gramerciliğini benimsemiş araştırmacılar edata oldukça geniş bir bakış açısıyla yaklaşmış, bağlaç, ünlem gibi farklı kategori birimlerini “edat” başlığı altında değerlendirmiş ve kendinden önceki birime bağlanan ise *son çekim edatı*, *çekim edatı* gibi farklı terimlerle ifade etmişlerdir. Batı gramerciliğini benimseyen araştırmacılar diğerlerinin aksine sadece kendinden önceki birime bağlanan birimleri edat olarak değerlendirmiş ve bunları *sontakı*, *takı*, *ilgeç* gibi terimlerle ifade etmişlerdir (Can, 2018: 5).

Arap grameri temelinde sınıflandırma yapanlar edatları fiiller ve isimlerden farklı olarak özel bir anlam taşımayan kelime sınıflarının toplu adı olarak değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirme içinde de edatlar bir takım alt gruplara ayrılmış, edatlar; ünlem edatları, bağlama edatları ve çekim edatları olmak üzere üç grup altında toplanmıştır. Batı gramerini ölçü olarak kullanan sınıflandırmalarda gramercilerimiz konuyu biraz daha dar kapsamlı olarak ele almışlar ve edatları ünlemlerden ve bağlaçlardan ayırarak bunlara son çekim edatları demişlerdir (Atay, 2014; 27). Arap gramerciliğini esas alan araştırmacılar bağlaç, ünlem, hitap, soru gibi farklı sözcük gruplarını tek başlarına “*anlamları olmadığı*” ve “*çekime girmedikleri*” gerekçesiyle “edat” kavramı altında sınıflandırmışlardır. Ergin, Gabain, Gülensoy, Toparlı, Hacıeminoğlu, Güneş, Eraslan, Oruç gibi araştırmacılar edatları bu şekilde kapsamlı değerlendirmişlerdir. Batı gramerciliğini benimseyen araştırmacılar ise edat kavramını diğer araştırmacılar gibi geniş kapsamlı değerlendirmemiş, başka kategorilere ait sözcükleri edat kavramı içine dâhil etmeyerek yalnızca kendinden önceki sözcüğe bağlı olan birimleri edat olarak ele almışlardır. Korkmaz, Bilgegil, Ediskun, Banguoğlu, Topaloğlu, Hengirmen, Gencan, gibi araştırmacılar edat kavramını bu şekilde değerlendirmiştir. Edat kavramının sınırlarının tam olarak çizilememesinin bir diğer nedeni bazı araştırmacıların dil birimlerini *asıl sözcükler* (anlamli sözcükler) ve *yardımcı sözcükler* (görevli sözcükler) ve *yardımcı sözcükler* (görevli sözcükler) olmak üzere yalnızca iki sınıfa ayırmalarıdır. Buna göre isim ve fiiler asıl sözcükler, edatlar ise yardımcı sözcükler sınıfına dâhil edilmektedir. Bu sınıflandırmaya bakıldığında Türkçe sözcükler genel olarak *isim*, *fiil* ve *edat* olmak üzere üç temel gruba ayrılmıştır. Yalnız bu sınıflandırmada da edatlar yine edat genel başlığı altında bağlaç, ünlem gibi diğer görevli sözcükleri de içerecek şekilde

değerlendirilmiştir. Dil birimlerini yalnızca anlam veya görevine göre sınıflandırmak anlamlı sözcüklerin sanki görevinin olmadığı ve görevli sözcüklerin ise tamamen anlamsız olduğu algısına neden olduğu gibi bu iki grup arasında hiçbir dil olayının gerçekleşmediği, görevli sözcüklerin adeta birden bire ortaya çıktığı gibi bir yanılsamaya sebep olmaktadır (Can, 2018: 34-35).

Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” kitabındaki tasnif şu şekildedir.

Edatlar

1. Ünlem edatları
2. Seslenme edatları
3. Sorma edatları
5. Gösterme edatları
6. Cevap edatları
7. Bağlama edatları (Sıralama, Denkleştirme, Karşılaştırma, Cümle başı edatları)
8. Sona gelen edatlar
9. Son çekim edatları

Ergin, edatları dokuz başlık altında incelemiştir. Son çekim edatlarını kullanışlarına göre isimleri yalın, zamirlerin genitif veya akuzatif hâlleri ile birleşenler, yalın hâl ile birleşenler, datif hâli ile birleşenler ve ablatif hâli ile birleşenler olarak sınıflamıştır. Son çekim edatlarını fonksiyonlarına göre vasıta ve beraberlik edatları, sebep edatları, benzerlik edatları, başkalık edatları, diğer hal edatları, mikdar edatları, zaman edatları, yer ve yön edatları olarak sınıflamıştır (Ergin, 2012: 598-647).

Hacıeminoğlu, “*Türk Dilinde Edatlar*” kitabında edatları mânâ ve vazifelerine göre şu şekilde sınıflamıştır.

1. Çekim edatları
2. Bağlama edatları

3. Kuvvetlendirme edatları
4. Karşılaştırma- Denkleştirme edatları
5. Soru Edatları
6. Çağırma-Hitap edatları
7. Cevap edatları
8. Ünlemler
9. Gösterme edatları
10. Tekerrür edatları

Banguoğlu, “*Türkçenin Grameri*” edatları takı başlığı altında şu şekilde sınıflamıştır. Bağlaç ve ünlemleri ise ayrı başlık altında incelemiştir (Banguoğlu, 1990: 386- 389).

Takılarda istem

1. Kim hali isteyen takılar
2. Kime hali isteyen takılar
3. Kimden hali isteyen takılar
4. Adı katkı alan takılar (köşe başından gibi)

Takıların Yapısı

- 1.Kök olan takılar
2. İsimden Üreme takılar
3. Fiilden Üreme takılar
4. Yer-yön adlarında takılar

Korkmaz, “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” kitabında edatları görevli kelimeler başlığı altında *edatlar ve bağlaçlar olarak* sınıflamıştır. Ünlemleri ise anlamlı-görevli kelimeler olarak ayrı bir başlık altında incelemiştir. Edatları yap ve

kökenleri bakımından *Türkçe ve yabancı kökenli* olarak ayırmış ve Türkçe kökenli edatları *isim kökenli* ve *fil kökenli* olarak ayırmıştır. Kullanışlarına göre edatları yalın durum isteyen edatlar, ilgi durumu isteyen edatlar, yönelme durumu isteyen edatlar, çıkma durumu isteyen edatlar olmak üzere dört başlıkta incelemiştir. Görevleri bakımından edatları aitlik ilişkisi, benzerlik ilişkisi, başkalık ilişkisi, beraberlik ilişkisi, mikdar ilişkisi, uygunluk ilişkisi, sebep ilişkisi, karşıtlık ilişkisi, yön gösterme ilişkisi, şüphe ilişkisi başlıkları ile incelemiştir (Korkmaz, 2019: 893-921).

Karaağaç, “*Türkçenin Dil Bilgisi*” kitabında edatları çekim edatları, bağlama edatları ve ünlem edatları olarak üç gruba ayırmıştır.

Gencan, “*Dilbilgisi*” edatları ilgeç başlığı altında incelemiştir. Bağlaç ve ünlemleri ise ayrı başlıklar altında incelemiştir.

Timurtaş, “*Eski Türkiye Türkçesi*” kitabında edatları bağlama edatı, son çekim edatı, soru edatları, işaret edatları, berkitme edatları, çağırma hitap edatları, teessürî nida edatları şeklinde sınıflamıştır (Timurtaş, 2019: 99-108).

Deny, “*Türk Dil Bilgisi*” kitabında edatları ilgeç, bağlaç ve ünlemler olarak sınıflamıştır (Deny, 2012: 530-630).

Ergin, Korkmaz, Deny, Banguoğlu, Hacıeminoğlu, Doğan, Can, İpek ve Tiken’in tanımları doğrultusunda edatları şu şekilde tanımlayabiliriz.

Edat, terimi dilimize Arapça “alet, vasıta” anlamına gelmektedir. Edat, tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimelerle arasında ilişki kuran sözcüklerdir. Edatlar. Tıpkı ekler gibi bağımlı biçimbirimlerdir. Cümleden çıktığında cümlede bir bozulma meydana gelmektedir.

3.3. Dede Korkut Hikâyelerinde Edatlar

DHK’de edatları sınıflandırırken batı gramerciler gibi dar kapsamda incelemek yerine arabgramerciler esas alarak geniş bir çevrevede incelenmiştir. Edatlar yapısı, cümlede kullanımı ve cümledeki işlevlerine göre incelenmiştir.

Çalışmamızda Hacıeminoğlu’nun Türk Dilinde Edatlar kitabından yararlanılmıştır. Ayrıca bu kitapta bağlaçlar bağlama edatı olarak ele alınmıştır. Bağlaçlar Türk dilinde Arap ve Fars edebiyatının etkiyle kullanıla gelmiştir. Köktürkçe, Uyurca dönemlerinde tiyin ulatı vb. gibi cümlede yan bağlaçlar

kullanılmıştır ancak Türkiye Türkçesinde bu bağlaçlar kullamımdan düşmüş yerine Karahanlıca döneminden itibaren kullanıla gelen Arapça ve Farsça bağlaçlar kullanılmıştır. Bağlama edatlarını cümle içinde yapısı ve görevi bakımından daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini düşünüyoruz. Bu yüzden bağlama edatlarına bu çalışmamızda yer verilmemiştir.

3.3.1. Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar

3.3.1.1. Türkçe Kökenli Edatlar

Gramercilerimizin çoğu yapı ve köken bakımından edatları Türkçe ve yabancı kökenli edatlar olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Türkçe kökenli edatları da kendi içinde isim ve fiil kökenli olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bizde bu çalışmamızda yapı ve köken bakımından edatları bu şekilde sınıflandırdık.

3.3.1.1.1. İsim Kökenli Edatlar

İsim köklerinden umumiyetle vasıta hâli eki (*uçun, önin, gihin, birle... gibi*), iyelik eki (*kibi, sonı, öni*), cihet eki (*içre, sonra, taşra...*) ve bazen da diğer hâl ekleri ile teşkil olunmuşlardır. Kuvvetlendirme, soru ve çekim edatları bu şekilde türemiştir (Hacıeminoğlu, 2015: XIV). DHK’de isim kökenli edatlar şunlardır: bile, içün, sonra, içre, tışarı/taşra, hem, hiç, eyle/öyle, ne, niçe, niye, nireye, nirede, niçün, neden, kaçan, kanı, kim, kibi, ya, ay, a, hey, mere, beli, evet, aman, vay, uş, kere, gine.

3.3.1.1.2. Fiil Kökenli Edatlar

Fiil köklerinden umumiyetle zarf fiil ekleri ile (*göre, tapa, öte... gibi*), bazen da çekim ekleri ile (*isterse, bakalım, gitti...gibi*) teşkil edilmiş edatlardır. Umumiyetle çekim ve bağlama edatları fiilden türemiştir (Hacıeminoğlu, 2015: XIV). DHK’de fiil kökenli edatlar şunlardır: ile, ilen, ötürü, toğrı, karşı, ala, berü, neylemek, yine.

3.3.1.2. Yabancı Kökenli Edatlar

İslâmî Türk edebiyatı devresinden itibaren dilimize girenleri tespit edebiliyoruz. Onlar da Arapça ve Farsçadan alınan sözlerdir. En çok bağlama edatları arasında görülen bu yabancı asıllı sözler, bilhassa tercüme hareketi başladıktan sonra dilimize girmiştir. Bunlar Türkçeye sadece bir kelime olarak değil, bir gramer şekli olarak girdikleri için gerek ses, gerekse mânâ bakımından pek az değişikliğe uğramıştır. Ayrıca kendi dillerinin sentaksını da beraber getirdikleri için, Türkçenin cümle yapısına tesir etmiş, ifâde tarzını bozmuştur (Hacıeminoğlu, 2015: XV). DHK’de yabancı kökenli olarak şunları tespit ettik: Vallah, hod, pes, meded, ya pes.

3.3.2. Kullanışları Bakımından Edatlar

Fiillerde nesne olan adtan belli çekim halleri istedikleri gibi takılarda ilişki kurdukları adtan işleyişlerine göre belli çekim halleri isterler. Başka bir deyimle belli bir isim halini kovarlar. Buna istem deriz (Banguoğlu. 1990: 386).

3.3.2.1. Yalın Durumda Kullanılanlar: İsmi yalın durumunda kullanılırlar. DHK’de şu şekildedir: beyrek için, ok ile

3.3.2.2. İlgî hal eki almış isim ve zamirlerden sonra kullanılanlar: İsmi ilgî hâl eki ile kullanılırlar. DHK’de şu şekildedir: menüm için, senün-ile, bunun gibi, kafirün için.

3.3.2.3. Belirtme hal ekiyle kullanılanlar: İsmi belirtme hâl eki ile kullanılırlar. DHK’de şu şekilde kullanılmıştır: kuvveti-y-ile çomağı-y-ile

3.3.2.4. Yönelme hâl ekiyle kullanılanlar: İsmi yönelme hâl ekiyle kullanılır: DHK’de isim ve zamirlerin yönelme hâl ekiyle kullanılmıştır: ogluma doğru, denize degin, oğlançuguna karşı, Kazana karşı, mana karşı

3.3.2.4. Çıkma durumu ile kullanılanlar: İsmi çıkma hâl eki ile kullanılırlar. DHK’de isim kullanıe zamirlerin çıkma hâl ekiyle kullanılmıştır: şundan berü, öteden berü, kapudan tışarı, kızdan ötüri

3.3.2.5. İyelik eki almış isimlerle kullanılanlar: İyelik eki almış isimler ile kullanılırlar. DHK’de şu şekilde kullanılmıştır: karşıum ala, ağacı yer-y-ile, kafirün tuğı-ile

3.3.3. Görevleri Bakımından Edatlar: Edatlar, eklendikleri kelimeler ile cümle içindeki öteki sözler arasında kurdukları anlam ilişkilerinin niteliği ve gördükleri işlevler bakımından da sınıflandırılır (Korkmaz, 2019: 904)

3.3.3.1. “Benzerlik, tıpkılık, denklik” Edatları: DHK’de benzerlik, tıpkılık, denklik işlevlerinde gibi edatı kullanılmıştır: gibi

3.3.3.2. “Vasita ve beraberlik” Edatları: DHK’de vasita ve beraberlik işlevinde kullanılmıştır: ile/ile bile, ile, ilen.

3.3.3.3. “ Sebep, maksat, gaye ilişkisi kuran” Edatları: DHK’de sebep, maksat, gaye, hedef edatı olarak kullanılmıştır: için, ötürü, kullanılmıştır.

3.3.3.4. “Yön gösterme ilişkisi kuran” Edatları: ala, berü, degin, karşı, togrı, tışarı, içre

3.3.3.5. “Karşılaştırma ilişkisi kuran” Edatlar: ne... ne, ya...ya,

3.3.3.6.“Pekiştirme, dahi, hatta, üstelik” işlevinde kullanılan Edatlar: a/e,bile, dahı, hele, hem, mI/mU, ya, yine

3.3.3.7.“Zaman ilişkisi kuran”işlevinde kullanılan Edatlar: berü, sonra

3.3.3.8. Soru Anlamı Katan Edatlar: kanı, mI/mU

3.3.3.9. Cevap Edatları: beli, evet

3.3.3.10. Seslenme - Çağırma Edatları: A, aman, hey, meded, pes, vallah, vay, ya

3.3.3.11. Gösterme Edatları: Uş, uşda

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın modeli, araştırma verilerinin toplanması ve çözümlenmesi hakkında bilgiler verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma yapılırken veri toplama tekniği olarak fişleme tercih edilmiştir. Fişleme yönteminde DHK’de geçen edatlar cümle cümle hangi sayfanın kaçınıcı cümlesinde geçtiği yanına parantez içinde yazılmıştır.

4.2. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Çözümlenmesi

DHK’de edatları incelemeyden önce edatlar ile ilgili kaynak taraması yapılmıştır ve edatlar ile ilgili detaylı bilgi edinilmiştir. Daha sonra edatların sınıflandırmasına göre tek tek edatın varlığı yokluğu tespit edilmiştir. Fişleme yoluyla elde edilen edatlar bulgular kısmında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Elde ettiğimiz analize sonuç kısmında değinilmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BULGULAR

5. ÇEKİM EDATLARI

Hacıeminoğlu, isimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık v.b. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edâtı olarak adlandırır. Hacıeminoğlu, “*Türk Dilinde Edatlar*” adlı kitabında çekim edatlarının cümlede kullanımını “*Çekim edâtlarının mutlaka bir isimden sonra gelmeli ve ancak o isim sayesinde mânâ kazanmaları sebebi ile, isim hal eklerine benzerler.*” şeklinde ifade etmiştir. (Hacıeminoğlu, 2015: 1).

Ergin, “*Türk Dil Bilgisi*” adlı kitabında çekim edatlarını “*isim işletme vafizesi gören edatlar olarak adlandırır. İsimlerden sonra gelerek çeşitli zarf hallerini yaparlar. Çekim edâtları hal eklerinin, isim çekim eklerinin tamamlayıcıları, yardımcıları, onların vazife ortakları durumundadır. Hal ekleri ile çekim edatları arasındaki bu fonksiyon yakınlığı bunların birbiri yerini tutabilir: sana (aldım) ile senin için (aldım) örneğinde olduğu gibi birbirinin yerini tutar.*” şeklinde tanımlamıştır. (Ergin, 2012: 365-366)

Karaağaç, bir adla birlikte kullanılarak, o ada yer, yön, zaman, şekil, tarz, neden, miktar gibi nitelikler yükleyen, kendisinden sonra gelen eylem veya adı bu özelliklerle niteleyen veya ilişkilendiren çekimlik bağlı birimleri olarak adlandırır (Karaağaç, 2013: 434).

Banguoğlu, isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere takı (postposition) olarak adlandırır (Banguoğlu, 1990: 358).

Hacıeminoğlu, Batı gramercilerinin bu adlandırmasına karşı çıkmıştır. “*Postposition (sona gelen edat), preposition (öne gelen edat) zıddı kabul edilerek düşünülmüş bir terimdir. Türkçe’de bir öne gelen edat veya ek olmadığına, bütün ek ve edatlar tabi olarak sona geldiğine göre, bunlar için son çekim edatı tabirini kullanmak hatalıdır. Çünkü ister istemez bir ön çekim edatının mevcut olduğunu zannettirmektedir. Son çekim tabiri yerine sadece çekim edatı demekle yetiniyoruz.*” şeklinde ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 1).

Doğan, Türkiye Türkçesinde Edatlar kitabında çekim edatlarının özelliklerini şu şekilde açıklamıştır:

1. Çekim edatları cümlede tek başına kullanılmazsa da ekleşmiş değillerdir. Yani sözcük düzeyinde bağımlı biçimbirimlerdir. Ad durumu ekleri de kendilerinden önce bir ad olmadan kullanılmazlar ancak bunlar ek düzeyinde bağımlı biçimbirimlerdir.
2. Çekim edatlarının sayısı, ad durumu eklerinden çok fazladır ve bunlara zamanla yenileri eklenerek sayıları gittikçe artmaktadır. Ad durumu ekleri ise Türkçede bellidir ve Türkçenin tespit edilen ilk yazılı belgelerinden itibaren çok küçük değişikliklerle aynı ekler kullanılmaktadır.
3. Çekim edatları ad durumu eklerine göre kullanıldıkları cümleye bağlı olarak daha çok anlam özelliği taşır (Doğan, 2021. 27).

5.1.1. Ala (e doğru, e taraf, karşı)

Dede Korkut Hikâyelerinde ise “ala” e doğru, e taraf, karşı anlamında kullanılmıştır. Bu edat daha önceki dönemlerde ve çağdaşı olan eserlerde karşımıza çıkmamaktadır. DHK’de ise sadece birkaç yerde örneğine rastlanmıştır.

Tulu, makalesinde ala edatının al- fiil kökü üzerine -a zarf-fiil ekiyle kalıplaştığını söyler (Tulu, 2001: 19).

Eski Türkçeden beri zarf-fiil ekleriyle kalıplaşarak oluşan edatlar vardır. Bunlar tap-a, kör-e> göre, ti-y-e >diye, sar-u gibi örneklerde olduğu gibi bu şekilde kalıplaşarak meydana gelmiş diyebiliriz.

DKH’de bu edat iyelik ekiyle birlikte kullanılmıştır.

Karşum **ala** yiğit menüm ne mañlarsın (Dresden N: 173/15)

Üstiñ **ala** bedirli ay gelende sıçramağağamlense, kıyruğını görende mavlucynsa, al kayada gümürgümürgümürdense, üstiñ **ala** sarı yaylı avçı gelse (Türkmen N: 13. Boy- 45/3-4)

Üstiñ **ala** bedirli ay gelende sıçramağağamlelenür

5.1.2. Berü

Türk dilinin, ilk yazılı metinlerinden zamanımıza kadar bütün sahalarında görülen bir çekim edatı ve mekân zarfıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 14).

Sözer, “Harezmi Türkçesi’nde Edatlar” kitabında Gabain, Clauson ve Brockelman’ın görüşlerine “*Berü çekim edatının menşei hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bilinen en eski şekli bërü biçimindedir. Gabain kelimeyi isim kökenli saymıştır. Clauson bër-ü biçiminde açıklamakla birlikte zayıf bir ihtimal olarak berrü biçimini de zikretmiştir. Gabain ve Brockelman’ın berü’yü isim kökenli gösterdiklerini belirtmiştir.*” şeklinde değinmiştir (Sözer, 2020: 37-38).

Hacıeminoğlu, menşe bakımından hem ber-ü şeklinde bir zarf-fiili, hem de berü şeklinde cihet eki ile yapılmış olduğunu düşünmektedir. Ergin, eskiden beri kullanılan berü edatının aslının bir gerundium olduğunu söylemiştir. Zeynep Korkmaz beri<ben+ru şeklinde zamir ve yön ekinin birleşmesiyle oluştuğunu söyler. Tiken, bir-ü “vermek için” zarf-fiil kalıplaşması olduğunu ifade etmiştir (Hacıeminoğlu, 2015: 14-15-16; Korkmaz, 2000: 9; Tiken, 2020: 25, Ergin, 2012: 372).

Berü “-den beri, -den itibaren”, Köktürkçe ve Uyğurca döneminde isimleri yalın hâli (*tog berü vardımız*), -de çıkma hâli (*ajunta berü*) ve -dın çıkma hâli (*ıraktın berü*) ile birlikte kullanılmıştır. Karahanlı sahasında isimlerin -dA çıkma hâli (*kiçikdeberü*) ile birlikte kullanılmıştır. Harezmi sahasında isimlerin ve zamirlerin -dın çıkma hâli (*munça yıldın berü, andın berü*) ile birlikte kullanılmıştır. Kıpçak sahasında isimleri çıkma hâli (*tünegünden beri*) ve -ğalı, -geli zarf fiil eki (*kelgeli beri*) ile kullanılmıştır. Batı Türkçesi’nde isim ve zamirlerin çıkma hâli ile (*ikki biñ yıldan berü, gemiden beni kaptı andan beri*) kullanılır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bir imlâ birliği olmadığı için, atını asırlardan berü, ile beri yan yana görülmektedir. Gerçi berü şeklinin eski olduğu malûmdur fakat telaffuz bakımından ber’nin ne zaman ortaya çıktığını tespit imkânsızdır. Türkiye Türkçesinde beri edatı daha çok zaman ve mekân ifade eden kelimelerle kullanılmakta ve cümlede zarf vazifesi görmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 14-15-16).

Berü zarf olarak Fr *en deça* anlamında olup yer ve zaman edatı olarak (yönelme hâli destekleyen kadar’ın zıddı) Fransızca depuis anlamıyla kullanılır. Bazen de zaman veya mekân hakkında açık ve kesin bir kavramı olmadan başlayış fikrini bildirir (Deny, 2012: 567).

Örnek:

“İki ‘asırdan beri”, “ilkisizdeberü (ezelden berü)” -den beri buörnekte zaman ifade etmektedir (Deny, 2012: 567, Gabain, 2003: 99).

DKH’de bu edat ayrılma hal ekiyle birlikte kullanılmıştır. Berü çekim edatı eskiden beri ismin çıkma hali ile kullanıla gelmiştir. DKH’de bu edat “- den beri, -den itibaren/ başlayarak” anlamında, çıkma ekli isim unsurunu hareket zaman başlangıcı olarak kullanılmıştır.

Ayrılma hâlini destekleyen edatlar bu hâlin zaten bildirdiği anlamı pekiştirmeye veya kesinlemeye yararlar. Zaman ve yer edatları hareket noktasını, uzaklaşma ve ayrımı bir şeyden çıkış hareketini bildirirler. Zaman ve yer edatları hakikatte edat olarak kullanılan zaman ve yer zarflarıdır. Birtakım yer zarfları yalnızca yer edatları olarak değil, zaman edatları olarak da kullanılabilirler (Deny, 2009: 563)

Tiken, berü edatının ifade ve işlevlerini şu şekilde açıklamıştır:

1.a) “berü”: “-den berü, -den itibaren/başlayarak” anlamında, çıkma ekli isim unsurunu hareket zaman başlangıcı belirten bir zaman zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Pes ol vakt**dan berü** kim aqlaram ben* (BH, 28. 9).

1.b) “berü” ve “beri”: “ol” işaret zamirinin çıkma ekli şekli “andan” ile meydana getirdiği grup, “o zamandan beri, o zamandan itibaren/başlayarak” anlamına gelmekteve hareket zaman başlangıcı belirten bir zaman zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Ağlaram andan **beridüni** günü*

2. “beri”: “-den beri, -den itibaren/başlayarak” anlamında, çıkma ekli isim unsurunu hareket yer başlangıcı belirten bir yer-yön zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Geçemeye hergizbunlardan **beri***

3) “berü”: “-den beri, -den itibaren/başlayarak” anlamlarında, hareket zaman başlangıcı ifadeli “-eli”li zarf-fiili pekiştirmektedir: *Görel**denberü**gönlüm gitdi benden* (HŞ, 1397).

“Yā Havvā sen bilmez misin ki ben senüñle Uçmağa girelden dost olmışam. (16a-8)” cümlesinde girelden< gir-eli-den şeklindeki zarf-fiilden sonra, “berü” edatının kullanılmadığı görülmektedir. Bu durum günümüz Türkçesine göre farklı

olmaklabirlikte, Eski Anadolu Türkçesi’nde uzaklaşma eki alan “-alı, -eli” zarf-fiilinden sonra “berü” edatının bazan gelmediği ve zarf-fiil ekinin son ünlüsünün de sık sık düştüğü görülür (Cemiloğlu, 2000: 35)

5.1.2.1. Zamirlerin Ayrılma Hâli ile Kullanımı

DHK’de *-den berü* zaman ve yer-yön ifadesiyle kullanılır. Aşağıdaki örnekte *-den berü* edatı cümeleye “*o zamandan beri*” anlamında hareket zaman başlangıcı belirten bir zaman zarfı olarak kullanılır.

şundan berü ‘aklum uşşum dire bilmen, hanum kardaş menüm bu düşümi yorgıl maña didi. (99/19)

5.2.1.2. İsimlerin Ayrılma Hâli ile Kullanımı

DHK’de “*-den berü*” *-den itibaren/başlayarak*” anlamında, yer-yön zarfı olarak fiile bağlar.

Dedem Korkut öteden berü geldi. (125/13)

5.2.1.3. Zarf-fiil ile Kullanımı

DHK’de “*-den itibaren/başlayarak*” anlamında “eli” zarf-fiili pekiştirir.

Bu ivi harap olası ere varaldan berü dahı karnım toymadı (76/14)

5.1.3. Bile<birle “ile, birlikte, beraber”/ile bile

Bile edatı Türkçenin çeşitli devirlerinde hem kuvvetlendirme hem çekim, hem de bağlama edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 18). Batı Türkçesinin ilk metinlerinde, “birlikte, beraber” anlamında çok yaygın biçimde görülen bile sözünün kökeninin Eski Türkçe birle biçimine dayandığı açıktır. Bu metinlerin söz varlığını toplayan Tarama Sözlüğü içinde üç anlamı bulunan çok anlamlılaşmış (polisemik) bir söz gibi [1. Birlikte, beraber. 2. Dahı, de. 3. İle] verilen bile edatının örneklerine bakınca, bu bile “birlikte, beraber” son çekim edatının ET birle biçiminden /r/ ünsüzünün zayıflaması (reduction) ile oluştuğu anlaşıyor. Gabain, “Eski Türkçe’nin Grameri” de birle(*bir+i-l-* “birleşmek, bir olmaktan”) “ile, ile beraber” anlamına geldiğini söyler. Sizni birle “sizinle”, içim kağan birle süledimiz “baba kardeşim kaganla birlikte asker sevk ettik” örneklerinde birlikte, beraber anlamında kullanılır (Öner, 2018: 9; Gabain, 2003: 93).

Türkçenin en eski son çekim edatlarından biridir. 1936’da Gronbech tarafından “dört eski edat”tan biri olarak açıklanır. Diğerleri *teg, üçün ve üze’dir*. Eski Türkçede araç durumu işlevinde kullanılır. Bu nedenle+n araç durum eki ile birlikte görevi aynıdır. Çekim edatı olarak hem araç hem birliktelik çekimi yapar. Günümüz Türkçesinde kullanılan *ile* ile aynı işlevdedir; ancak *birle ve ile’nin* kökenleri farklıdır. K.Gronbech, birlenin sayı adı bir ve +*laenklitiinin* birleşmesiyle oluştuğunu söyler. Eski Türkçe ve sonraki dönemlerde sıklıkla kullanılır: *kaganım birle soña yışdasüñüşdümüz(kaganım ile Sayandağlarında savaştık)*”. Birle edatındaki /r/ sesi erken bir dönemde erimeye başlar ve bile biçimi ortaya çıkar: birle>bile. Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde birle ve bile’nin yanı sıra, +n araç durum eki ile genişlemiş birlen ve bilen biçimleri de kullanılır. *Urunç bile el açar (rüşvet ile devlet kapısı açılır)*, *sohbet itme yaman kişi birlen (Sohbet etme kötü kişi ile)*, *bir ay yüzli bilen bağlap muhabbet kılur irdi (Bir ay yüzli ile birlikte olup muhabbet ederdi)*” (Şirin, 2015: 88-89).

Bile edatının beraberlik birlikte olmak manasını ifade ettiğine göre bir ve ile’nin birleşmesinden oluştuğunu söyleyebiliriz. “r” ünsüzünün zayıflayıp düşmesiyle bile şeklini almıştır. (Ergin, 201: 364, Hacıeminoğlu, 2015: 22).

Bile edatı Eski Türkçede yalın hâl ile vasıta hâli vazifesinde ve “ile” mânâsında kullanılmıştır: *çıda **bile** köp ok atdum*. Karahanlı sahasında yalın hal ile vasıta hâli vazifesinde ve ile manasında ve yalın hâl ile beraber mânâsında kullanılır: *kişi söz **bile** kıptı boldı melik (kişi söz ile melik oldu)*, *siyaset kılar erdi himmet **bile** (beraber manasında)*. - le vasıta hâli ile beraber mânâsında kullanılır: *tünle **bile** köçelim*. Yalın Hâl ile “-den” çıkma hâli vazifesinde kullanılır: *ol er **bile** sandı (o adam süvarilerden sayıldı)*. Yalın hâl ile “bir şeyle” mânâsında kullanılır: *kış yay **bile** tokuştı*. İlgi hâli ile kullanılır: *kimin **bile** kaş bolsa*. Harezmi sahasında bile edatı yalın hâl ile vasıta hâli vazifesinde ve “ile” mânâsında kullanılır: *Biter köp işbuluşmaqlık **bile** çın*. Yalın hâl ile “beraber” mânâsında kullanılır: *Köñlüm **bile** anda barayın*. Çağatay sahasında bile edatı yalın hâl ile vasıta hâli vazifesinde ve “ile” manasında kullanılır: *iğne bile kutulur andın benden*. Yalın hâl ile “beraber” mânâsında kullanılır: *alar **bile** irdiler*. Yalın hâl ile bağlama edatı “ve” mânâsında kullanılır: *minin **bile** Cibril bardurur dip*. Kıpçak sahasında bile edatı yalın ve iyelik ekli sözlerle: Vasıta hâli vazifesinde ve “ile” manasında kullanılır: *anın süti **bile** dağı ulğaydı*. Yalın ve iyelik ekili sözlerle “-den” çıkma hâli vazifesinde kullanılır: *hüsn **bile** andan artuk idi*. Yalın

ve iyelik ekili sözlerle “beraber” mânâsında kullanılır: *tiken ve gül gam ve şâdi biledür*. Yalın hâl ile “ve” mânâsında kullanılır: *toprak bile altun*. Zamirlerin ilgi hâli ile kullanılır: *anıñ bile*. Batı Türkçesinde bile edatı yalın hâl ile vasıta hali vazifesinde ve “ile, -leyin” mânâsında kullanılır: *Vaḫti bile farz boldı*. Yalın hâl ile “beraber” mânâsında kullanılır: *bir çanaḫ tolu bile kaç bazlamaç*. Yalın hâl ile bağlama vazifesinde kullanılır: *tenk ola sahra-yı ‘alem arsa-i maḥşer bile*. Zamirlerin ilgi hâli ile kullanılır: *biz daḫi siziñ bile varalım*. Vasıta hâli ile “beraber, birlikte” mânâsında kullanılır: *Balıḫlar ile bile dura sen*. Zamirlerin vasıta hâli ile: “beraber, birlikte” mânâsında kullanılır: *senüñle bile oturam* (Hacıeminoğlu, 2015: 18-19-20-21).

Bile edatı Türkçenin her sahasında kullanılan bir edat olup genellikle isimlerin yalın hâli ve -le vasıta hâli ile birlikte kullanılmıştır. DHK’de isimlerin yalın hali ve zamirlerin vasıta hâli ile birlikte kullanılmıştır. Bu edat DKH’de *ile, ilen, bile* biçimlerinin yanı sıra *ile bile* biçimiyle kullanılmıştır.

“bile” ile birlikte anlamında ilgi hâli ekli zamirle meydana getirdiği, grup birlikte oluş belirten bir hâl zarfı durumuna sokan “ile” edatı ve “-la” vasıta ekini pekiştirmektedir (Tiken, 2020: 28). DHK’de ile bile yapısı genellikle zamirlerin vasıta hâli ile “ile birlikte” mânâsında kullanılır. Bu kullanım -la vasıta ekini pekiştirmektedir.

Koşa burcdan kayın okı eglenmeyen Yağrınçı oğlu İlalmış senün-ile bile varsun didi. (201/13)

gelübeni kara şiven senüñ-ile bile eyleyeyin didi. (167/5)

Evvel Demür Kapu Dervendinde big olan, ḫargu süñü uçında er böğürden, ḡaruma yetdüğinde kimsin diyü şormayan Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar senün-ile bile varsun didi. (201/10)

Koşa burcdan ḫayın okı eglenmeyen Yağrınçı oğlu İlalmış senüñ-ile bile varsun didi. (201/13)

5.1.4.Degin / digin < deḡi+n < tegi+n < teg-i

Hacıeminoğlu, degin edatının kökünü Eski Türkçe teg “gibi” edatının i zarf-fiil kalıplaşması ile tegi “ e kadar” edatının deḡin edatının asli şekli olduğunu söyler. Tegi+n “+n” ise vasıta eki kalıplaşarak degin şeklini almıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 31).

Ergin, değin Eski Türkçedeki tegi (teg- “değmek”ten -i gerundiüm)’ nin Batı Türkçesindeki instrumentalli şekli olduğunu söyler (Ergin, 2012: 372).

Zeynep Korkmaz, -n ekinin Türkçede zarf ve daha çok edat haline gelmiş bulunan kelimelerin bir kısmı aslen -n eki ile yapılmış zarf-fiillere icra edilebilmektedir. Köktürkçe tiyin “diyen”, Türkmence ve Anadolu ağızlarındaki deyin, diyin “diye” zarf-fiil eki olarak kullanılan bu -n eki zamanla işlevliğini kaybettikten sonra da, bazı kelimelerde arkaik bir ek hâlinde ve kalıplaşma şartlarına uygun olarak devam ettiğini belirtir. Adın<ad-ı-n, öñin<öñ-in, tegin/degin<tegi-n bu örneklerdeki -n’yi zarf-fiil eki olarak almıştır (Korkmaz, 2011: 68- 69-70).

Degin edatı Çatagay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde kullanılmıştır. Çatagay ve Kıpçak sahasında isimlerin yönelme hâli ile “-a kadar” manasında kullanılmıştır: *yitti atasıgadigin, uşbu güne degin*. Batı Türkçesinde daha çok EAT metinlerinde çok kullanılmıştır. İsimlerin yönelme hâli ile “-a kadar” manasında kullanılmıştır: *giceye degin, iline degin*. Zamirlerin yönelme hâli ile “-a kadar, o zamana kadar” manasında kullanılmıştır: *yüzüği ilet sen aña degin* (Hacıeminoğlu, 2015: 32-33).

+A değin çekim edatı genellikle son sınırı belirten bir dil bilgisel anlama sahiptir. Bu özelliğiyle de +A *dek*, +A *kadar* gibi çekim edatlarıyla dil bilgisel anlam birlikteliğine sahiptir. Bunun yanında bir anlamında da +A *dair* çekim edatıyla anlam birlikteliği vardır. Türkiye Türkçesindeki dil bilgisel anlamları ve bunların örnekleri şöyledir:

1. Bir zaman, yer veya durumun son sınırını belirtme anlamında kullanımı: *İftara değin, akşama değin, istasyonadeğin, ağzına değin inen kıvrık burna...*

2. Bir durumun, bir olayın ulaştığı kişi, nesne veya durumu belirtme, bir aralığa işaret etme anlamında kullanımı: *oturuşuna değin, başından bacaklarına değin...*

3. Bir şeyle alakalı, ilgili olma anlamında kullanımı: *geleceğe değin düşler, konuya değin, başardığına değin...* (Doğan, 2021: 81).

Tiken, degin edatının yönelme ekli isim unsurunu hareket zaman bitimi belirten bir zaman zarfı, yer-yön zarfı, derece belirten miktar zarfı olarak fiile bağladığını söyler (Tiken, 2020: 30-31-32).

Köktürkçede *tegi* olarak kullanılan (Tekin, 2008: 20) ve *teg-i* biçiminde bir kalıplaşmaya uğrayan kelime (Tekin, 2016: 142) DKH’de *degin* şeklini almıştır. *degin*< *tegi-n* Hacıeminoğlu ve Ergin de söylediği gibi “-n” vasıta ekinin kalıplaşması ile olduğunu düşünmekteyiz. Kelime tarihi metinlerde olduğu gibi DKH’de de adların yönelme ekiyle birlikte kullanılmıştır. Zaman ve yer-yön zarfı olarak ismi fiile bağlamaktadır.

DHK’de aşağıdaki örneklerde yönelme ekli isim unsurunu hareket zaman bitimi belirten bir zaman zarfı olarak fiile bağlar.

*Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötüri niye saht olursız, bu-gün ben geydüm yarın neyibüm geysün, kırk güne **degin** sıra vardı geyünüz, andan sonra bir dervişe virelüm didi. (129/18)*

*Taş Oğuz Biglerinden Aruz Emen ve kalan bigler buni işitdiler, ayıtdılar ki bak bak şimdiye **degin** Kazanuy ivin bile yağma ider-idük. (243/25)*

Aşağıdaki örmekte ise yönelme ekli isim unsurunu hareket yer bitimi belirten bir yer-yön zarfı olarak fiile bağlar.

*Andan Şiröğüven uçından Gökçe Değize **degin** il çarpdı. (225/25)*

5.5.5. İçün

İçün, uç isminin instrumental şekline dayanır: uç-u-n. Eski Türkçede böyle olan edat Batı Türkçesine de uçun şeklinde geçmiş, sonra üçün, içün şekillerini aldıktan sonra Osmanlıcanın sonlarında bugünkü için şekline girmiştir. Bugün Azeri sahasında uçun şekli hâlâ kullanılmakta, diğer Anadolu ağızlarında da üçün, içün şekilleri yaşamaktadır. Edatın uç’tan geldiğini Eski Anadolu Türkçesinde ve bugün Azeri sahasında kelimenin edat gibi ve “yüz” yerine kullanılan şekilleri de göstermektedir: seğün ucuñdan, bizim ucumuzdan misallerinde olduğu gibi. Bu edat da ile kadar olmamakla beraber ve geçici olarak bazan ekleşme temâyülü gösterir. Eskiden beri vezin icabi şiirlerde ve bugün ağızlarda bu ekleşme görülebilir: anuñçuni seninçin misallerinde olduğu gibi. Edatın incelmesinde ç sesi ile birlikte belki bu ekleşmenin tesiri olmuştur (Ergin, 2012: 370).

Eski Türkçedeki şekli “üçün” olan “içün” (*Türkiye Türkçesi ile Özbek Türkçesindeki şekli “için”dir*), “uç” isminin iyelik eki üzerine vasıta eki almış şeklinden gelmektedir. Edat olarak görülen “içün”, ekleştirilerek de kullanılmaktadır (Tiken, 2020: 41).

Tarihî devir metinlerinde ve bugünkü türlü lehçelerde için, için, için, için, için vb. şekillerde kendini gösteren için sebep gösterme edatı da bizce, için < “sebep” kelimesi ile +i iyelik ve +n vasıta hali eklerinin kaynaşmasından meydana gelmiş ve kalıplaşmaya uğramış bir şeklidir (Korkmaz, 2011: 26).

Şirin, diğer araştırmacıların görüşüne katılır. Genellikle için “için, sınır” sözcüğünden araç durumu +n ile kalıplaşmış bir edat olduğu kabul edilir (Şirin, 2015: 115).

Sözer, için “ hakkında, hususunda, dolayı” anlamında olduğu ifade ederek araştırmacılar ile aynı görüştedir (Sözer, 2020: 111).

Atay, için edatının sebep ve gaye bildiren bir çekim edatı olduğunu söyler. Türk dilinin çeşitli şivelerinde” sebebiyle” genel anlamından çıkma “hakkında, hususunda, dolayısıyla, maksadıyla, uğruna, yoluna, aleyhine, -e karşı (*karşı durum alma*), ile ilgili olarak (*ilgi ifade eden*), -e mahsus, - e göre, -e kalırsa, bakımından, -den yana (*bakış açısı ifade eden*) gibi yan anlamlarına da rastlanır (Atay, 2014. 71).

Gabain, için edatının için- “ hedef almak” fiilinin üzerine -n zarf fiil ekiyle türediğini söyler: anı için (*bunun için*), erdem için(*erdeminden dolayı*) (Gabain, 2003: 97).

Hacıeminoğlu, için’ un için “*nihayet*” sözüne -n vasıta hâli eki gekmek suretiyle teşkil olunduğu kanatıdır. için/için edatının mânâ ve kullanışı ile için “sebep” kelimesi arasındaki münasebet bu kanaati kuvvetlendirmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 98).

Deny, için edatı kökeni hakkında farklı bir görüş belirtmiştir. “Bu kelimeyi gaye anlamına için’den yapılmış için kelimesinin ince ahenklisi diye sayanlar varsa da bizce bu “ karşılık, misilleme” anlamındaki için kelimesinden yapılmıştır: için “karşılık olarak, misilleme olarak”. için: konu tutuşulan şey, bedel, garaz, karşılık, kısas, kin, intikam anlamlarına gelmektedir. Öçürlü: sebebiyle anlamına gelir. Eski Türk (Orhun, Yenisey) kitabelerinde Gök Türk harfleriyle de bunun için biçiminde olduğu anlaşılıyor. (Tonyukuk: 40-41))şeklinde görüşlerini ifade etmiştir (Deny, 2012: 536).

Mehmet Vefa Nalbant, “Üçün ve İçin Edatları Üzerine Bir Değerlendirme” adlı makalesinde için ve için edatları aynı kökten gelişmiş edatlar olmadığını söyleyerek

üçün edatı uç “son, nihayet” isminden gelişmişken, için edatı ise “iç, iç kısım” anlamındaki başka bir kökten geldiğini söyler. Räsänen, Clauson, Sevortyan, Li makalesinde görüşlerine yer vermiştir.

“Räsänen ise bu görüşlerden ayrılarak uçun edatını iç sözcüğüyle ilişkilendirmek yoluyla açıklamaya çalışmıştır. Clauson, üçün maddesi altında ele aldığı sözcüğün kökeni ile ilgili bir bilgi vermezken, için, için ve Yakutçada görülen isin şekillerini üçün şeklinin sapmaları olarak değerlendirir. Aynı yazarın el yazmasını yayınladığı Senglah isimli Çağatay dönemi sözlüğünde sözcüğün “için” anlamına geldiği ve için şeklinde de söylendiği belirtilmiştir. Sevortyan ise sözlüğünde sözcüğe ilişkin çeşitli bilim adamlarının görüşlerini verir ve sözcüğün tüm kaynaklarda “için, uğruna, onun için, için” ve “onun yüzünden” anlamında kullandığına işaret eder. Sevortyan üçün edatının Yakut lehçesindeki “dikkate alarak, çünkü, rağmen” anlamlarına da değinir. Türk Dilinde Sontakılar adlı çalışmasında üçün edatını da değerlendirmesi içine alan Yong-Song Li bu edatın bütün Tarihî ve Çağdaş Türk lehçelerinde kullanıldığını belirttikten sonra, yalın durumdaki adlar ile tamlayan durumundaki adılar ile birlikte kullanıldığını işaret etmektedir. Li, bu edatın Yakutçada “-e rağmen, -se, de” anlamlarına gelmesini de dikkat çekici bulmaktadır. Li, edatın kökeni ile ilgili bir görüş belirtmemekle birlikte, bu edatın üç isminden gelemeyeceği, çünkü ç ünsüzünün Oğuz grubu Türk lehçelerinde çekime girerken c şekline döndüğü yolundaki aksi görüşe katılmıştır. Li, uçun biçiminden için, üçün, için vb. biçimlere de geçişi bizim de katıldığımız gibi inandırıcı bulmaz. Li, benzer şekilde edatın iç biçiminden geliştiği yolundaki açıklamayı da yine için biçiminden de üçün uçun biçimlerinin ortaya çıkmasını inandırıcı bulmadığı için uygun görmemektedir.” (Nalbant, 2012: 88-89).

Eski Türkçede için edatı “üçün” olarak yalın hâl ile (tınılıklar için) iyelik ekli isimlerle (erdemiñ **üçün**), isim-fiiller ile (yarlık**aduküçün**), ne soru edatı ile (**ne üçün**), zamirlerin belirtme hâli ile (**anı üçün**) kullanılır. Karahanlı sahasında için

edatı “üçün” olarak isimlerin yalın hâli ile (tapınmak **üçün** geldim), iyelik ekli isimlerle (bu atım **üçün**) ve zamirlerin ilgi hâli ile (senin **üçün** keldim) kullanılır. Harezmi sahasında için edatın “üçün” olarak isimlerin yalın hâli ile (rahmet **üçün**), iyelik ekli isimlerle (atam ruhu **üçün** kurban kılalım), zamirlerin ilgi hâli ile (minim **üçün**), ne soru edatı ile (ne **üçün**) kullanılır. Çagatay sahasında için “üçün” isimlerin yalın hâli ile (ısınmağığ **üçün**), iyelik ekli isimlerle (anı çaresi **üçün**), soru edatı ile (ni **üçün**), isim-fiil ile (kılmak **üçün**), zamirlerin bulunma, belirtme ve ilgi hâli ile (anda **üçün**, anı**üçün**, anı**üçün**) kullanılır. Kıpçak sahasında için edatı “üçün/içün/işün” olarak isimlerin yalın hâli ile (korkutmak **üçün**), iyelik ekli isimlerle (adam yazuhı **üçün**, zamirleri ilgi hâli ve yalın hâl ile (menim **üçün**, sen **içün**) kullanılmıştır. Batı Türkçesinde EAT’de ve Osmanlı Türkçesinde için olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde için olarak kullanılır. İsimlerin yalın hâli ile (kulağ öğid **üçün**), iyelik ekli isimlerle (kendüm **içün**), isim-fiil ile (kılmak**içün**), zamirlerin ilgi hâli ile (benüm **içün**) kullanılır.

İçin edatının ifade ve işlevleri şu şekildedir:

1. a) “-dığından /-dığından dolayı, -mesi sebebiyle” anlamında, iyelik ekli “-duk/-dük”lü sıfat-fiille teşkil ettiği birleşik zarf-fiil, sebep belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: *Dile **benzedügi’çün** baş keser*

1.b) “-den dolayı, sebebiyle, yüzünden” anlamlarında, yalın hâldeki isim unsurunu sebep belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Ger ol ise ne **içün** eyleye âl*

2.a)“gayesiyle, maksadıyla” anlamlarında Türkçenin düşürülmüş/düşürülmemiş isim-fiiliyle (matar) yahut Arapça isim-fiile bağlamaktadır: *Çeri ili beklemeg **içün** olur. Cümlesi bir iş (yapmak) için geldi bular.*

2.b) “uğruna, yoluna” anlamında yalın hâldeki isim unsurunu gaye belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: Varup Hakk için söylemişti sözi. İyelik ekli isim unsurunu gaye belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Atun ayagı **na’lı-y-içün** bedr olur hilâl.*

2.c) “uğruna, yoluna” anlamında ilgi ekli zamiri gaye belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: ***Bizüm’çün** birez zahmete katlana*

2.d) “olsun diye” anlamında yalın hâldeki isim unsurunu gaye belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Eyledi ‘arşı ana seyrân için*

3.a) “aleyhine, -e karşı” anlamlarında iyelik ekli isim unsurunu karşı durum alma belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Yârı-y- için ol dost ki kuyu kaza benven*

3.b) “aleyhine, -e karşı” anlamlarında ilgi ekli zamiri karşı durum alma belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Düzetmiş durur ol bizüm için tuzah*

4.a) “hakkında, ile ilgili olarak” anlamında yalın hâldeki isim unsurunu ilgi belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Gendü-y- için tınmaga yir eyledi*

4.b) “hakkında, ile ilgili olarak” anlamında ilgi ekli zamiri ilgi belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Anu için ılı varurdu soñ uç*

5.a) “-e mahsus” anlamında, ilgi ekli zamiri tahsis belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Cümlesi bizüm için şerbet durur*

5.b) “-e mahsus” anlamında ilgi ekli zamir ve yalın hâldeki isim unsuruyla meydana getirdiği grup, yüklem ismi durumunda bulunmaktadır: *Olur sûretün zâhiri halk için.*

6. “-e göre, -e kalırsa, -e sorulursa, bakımından, -den yana” anlamında yalın hâldeki ismi ve ilgi ekli zamirle kullanılır: *Bilmeyen için hod ne gam var ve’s-selam. Didi bizüm için sen olgıl esen.*

7) “-(n)a bağlı olarak, -(n)a bağlı olmak üzere şartıyla” anlamında iyelik ekli isim unsurunu şart belirten bir hâl zarfı olarak, düşürümlü bulunan “yemin ederim” anlamında bir çekimli fiile bağlamaktadır: *Benüm başum için ki bir yıl tamâm / Katumda anı gitmege koyamam (TİKEN)*

DKH’de bu edat için şeklinde zamirlerin ilgi hâliyle, iyelik ekli isimlerle ve isimlerin yalın hâli ile kullanılmaktadır. Cümleye sebep anlamı katmaktadır.

5.1.5.1. Zamirlerin İlgi Hâli ile Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde ilgi ekli zamirle kullanımı “uğruna, yoluna” anlamında olup gaye belirtmektedir.

Menüm için geldün-ise oğlançuğum öldürmüşem (93/6)
Bu ne sözdür sakın kadın ana menüm üzerüme gelmeyesin, menüm için ağlamayasın, ço beni kadın ana çengele ursunlar (107/14)
Ol bigler ağ çıkardı kara geydi senüh-içün Bamsı (134/10)
Ağ çıkarup kara geydiler senüh-içün Bamsı (134/13)
Oğul anuh-içün yağı dirler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür didi. (158/9)
Ağ meydanda segirdeyin senüh için (158/21)
Ğaba ınarın giñ göğüsde oynadayım senüh-içün (158/24)
Sası dinlü kâfir başın kesdüreyim senüh-içün (158/27)
Yiñ yakalar dikdüreyim senüh-içün (159/2)
Ğaba çomağ altında boğradayım senüh için (159/4)
Kâfir başın kesdüreyim senüh için (159/7)
Yağa tutup kâfir-ile uğraşayım senüh-içün (159/10)
Ol kâfirüh için atup birin yarmaz oğçısı olur (159/18)
Menüm de başım ıurban olsun senüh-içün (160/8)
Menüm anam menüm için kayurmasun (169/26)
Anam menüm için gök geyüp kara sarınsun (170/8)
Alar tan-ile yirümden turduğum senüh-içün (171/2)
Ğonur atum yorıltmışam senüh için (171/3)
Ağ ınuma kir eklendi senüh-içün (171/4)
Anuh-içün-ki menden delü menden güçlü er var-mıdur ki çıka menüm-ile savaşa dir-idi (177/9)
Aç görsem ıoyurayım senüh-içün (184/10)
Yalınçak görsem ınadayım senüh-içün (184/11)
İmaratlar yapam senüh için (184/9)
Anuh-içün ol ılal'ayı sen alımadun dimiş (203/6)
Altundağı al aygırı maa virgil /Kan derledi ıpıdurayım senüh için (221/10)
Egni bek demür ınun maña virgil /Yiñ yakalar dikdüreyim senüh-içün (221/11)
Kara Polat öz kılıcun mana virgil/ Gafillüçe başlar keseyim senüh-içün (221/13)
Ğargu ılalı süñünji maña virgil/Göksinden er şaıçayım senüh için (221/15)
Ağ yeleklü ötkün oğun maña virgil/ Erden ere kıçüreyim senüh için (221/17)

*Ala gözlü üç yüz yigidiün maña virgil yoldaşlığa/Din-i Muhammed yolına
dürişeyim senüñ-içün (221/19)*

Anuñ içün küçücük ölüm dirler-idi. (234/13)

el üstinde anuñ içün yañıl alma meze gelen, Panbukçunuñ (13. Boy-129/13)

5.1.5.2. İsimlerin İyelik ekiyle Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde “uğruna, yoluna” anlamında iyelik ekli isim gaye belirtmektedir.

*Mere bazirganlar Allah Ta’āla maña bir oğul virdi, varuñ Rum iline menüm
oğlum içün yahşı armaganlar getirüñ menüm oğlum böyüyinçe didi. (117/15)*

Pay Pürenüñ oğlı-y-içün bir deniz kulum boz aygır aldılar. (117/19)

Oğul-da kılıç kuşanur baba gayreti-y-içün (160/7)

Yaradan haqqı-y-içün baba (169/14)

*Yā kâdir Allah birliğün varluğun haqqı-y-içün ‘Azrā’ili menüm gözüme
göstergil (177/24)*

Karındaşı-y-içün soylamış, görelüm hanum ne soylamış. (210/13)

Ağzuñ içün öleyim oğul (227/3)

Dilüñiçün öleyim oğul (227/4)

Yaradan haqqı-y-içün tırı gelgil (231/24)

*Eger elünde kopuz olmasay-idi ağan başı-y-içün seni iki para kılur-idüm didi.
(231/29)*

Ağzuñ içün öleyim kardaş (232/8)

Dilüñiçün öleyim kardaş (232/9)

Dinüñiçün Kazan Big, yidi yaşında bir kızçuğazum ölmüşdür (235/11)

*Pes her kim dünya ve ahiret refahı-y-içün her neye muhtacdurur (13. Boy-
37/7)*

5.1.5.3. Yalın Hâldeki isimler ile Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde “-den dolayı, sebebiyle, yüzünden” anlamlarında, yalın hâldeki isim unsuru sebep belirtmektedir.

Kalın Oğuz bigleri Beyrek içün ‘azim yas tutdılar, umut üzdiler. (131/17)

Ala evren süvri cıdamı şaqlar-idüm bu gün içün (158/22)

Kara Polat öz kılıcum şaqlar-idüm bu gün içün (158/25)

Egni dek demür tonum şaqlar-idüm bu gün içün (158/28)

Başumda kunt ışuklar şaqlar-idüm bu gün içün (159/3)

Çırk yigidüm şaqlar-idüm bu gün için (159/5)

Aşlan adum şaqlar-idüm bu gün için (159/8)

Amma 'Arafatda irkek kızı kurban için (160/5)

Oğul için ata ölmek 'ayıb olur (169/13)

Hay canum oğul hüner didüğüm ol degül, ol kız için üç canavar saklamışlar, her kim ol üç canavarı başa ol kızı aña virürleri başup öldürmese anun başını keserler burca aşarlar. (186/18)

Gördiler ki nāmus için beklemez, ayıtdılar (187/22)

Yüz kāfir için geyinmişler-idi. (188/11)

Alan şabah yirümden tırduğum kartaş için (232/ 1)

Ağ boz atlar yorıltmışam kartaş için (232/2)

Üç canavar öldürdi-y-için bir kızçuğazumı aldı gitdi didi. (193/29)

Hakk Te'ālā gökden Qur'ānı indürdi, arı dinli Muhammedeoğumağ-için (13. Boy-31/1)

ol Burākı minsün, Mi'raca gelmağ-için; çün dost (13. Boy-31/3)

şefkat-için; uçmaqları düzündi, hurileri bezendi, arı dinli (13. Boy-31/6) *dost*

Muhammed gelür uçmaqu kapusını açmağ-için; 'Ali mindi (13. Boy-31/7)

Düldüli, kuşandı Zülfiğarı, küffara kılıc çaldı hem din-için (13 Boy- 31) *Uçar kuşu ferman etdi Hakk Te'ala, Süleymana sayeban-için* (13. Boy-31/10)

Hakk Te'ala kudretinden, Davuda ferman-için; münacatda söyleşdi (13. Boy-31/12)

Vergil baña, öz oğlumı keseyim yolunda kurban-için; Allah İsmā'ili (13. Boy-31/14)

İsmā'ile kurban-için; Dedem Qorqud kırh şakirde ver naşihat (13. Boy-32/3)

Alplar du'a kılayuñ civanmerdleri görmağ-için (13. Boy-32/4)

5.1.6. İle

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi -n vasıta durum ekinin yerini almış olan ile edatı “beraberlik işlevi” ile çok yaygın bir kullanışlardır. İle edatı kolaylıkla ekleştiği ve ekleşme sırasında bir görev aşınmasına da uğradığı için, ekleşmiş olan (ile>-y-la) bu edat aynı görevdeki birlikte ve beraber edatlarından biri ile genişletilmiştir. -la beraber edatları beraberlik ilişkisi yanında, beraberlikten kaynaklanan bir bağlama ilişkisi de yüklenmiştir (Korkmaz, 2019: 908).

Türkçenin Çağatay ve bilhassa Batı Türkçesi sahasında Eski Türkçedeki birle ve bile yerine yaygın olarak kullanılmıştır. Aslı şeklini umûmiyetle muhafaza etmiştir. Ancak Türk dilinin sahalarında - n vasıta hâlî ekinin yerine kâim olduğu için, hem “i” sesini kaybetmiş, hem de “-la/-le” şeklinde ahenge uyarak ekleşmiştir. Bilhassa Batı Türkçesinin Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi devrinde “-la/-le” yan yana ve keyfi şekilde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2015: 46). Hacıeminoğlu’ da ile edatının il-e zarf-fiil kalıplaşmasından oluştuğunu söyler.

“İle” edatı Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılan çekim edatlarından biridir. İle çekim edatı ekleşme özelliği göstererek kendinden önceki ad unsuruna +(y)la biçiminde bitişik de olabilir. Türkiye Türkçesinde tespit edilen dil bilgisel anlamları şunlardır: araç/vasıta, birliktelik, beraberlik, karşılıklık, sebep, birini veya bir şeyi içirme, durum/tarz, birinin veya bir şeyin sınırları çerçevesinde, bedel/karşılık, ölçü/derece, biri veya bir şeyle bağlantılı anlamlarında kullanılır (Doğan, 2021: 58-59-60).

Tiken “ile” edatının “il-e” zarf-fiil kalıplaşması olduğunu söyler (Tiken, 2020: 43).

“İle” edatının ifade ve işlevleri şu şekildedir.

1) “vasıta ederek/edinerek, vasıtasıyla” anlamında yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle, ilgi ekli zamirle kullanılır.

2) “sayesinde” anlamında yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle, ilgi ekli isimle kullanılır.

3) “-den” anlamında, yalın hâldeki isim unsurunu ile kullanılır.

4) “-den dolayı, yüzünden” anlamında, yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle kullanılır ve sebep belirtir.

5) “karşılığı, karşılığında” anlamında, yalın hâldeki isim unsuru ile kullanılır ve bedel belirtir.

6) “-e göre, -e uygun olarak” anlamında, yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle kullanılır ve uygunluk belirtir.

7) “-e göre, -e bağlı olarak, -e bağlı olmak üzere/şartıyla” anlamında, yalın hâldeki isimle kullanılır ve şart belirtir.

8) “-e göre, -e ölçüsüne göre, hesab(ıyla)” anlamında, yalın hâldeki isimle kullanılır ve oranlama belirtir.

9) “ile birlikte” anlamında, yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle, ilgi ekli zamirle kullanılır.

10) “yanında, karşısında” anlamında yalın hâldeki isimle kullanılır ve yakınlık belirtir.

11) “ile karşılıklı” anlamında yalın hâldeki isimle, iyelik ekli isimle, ilgi ekli zamirle kullanılır ve karşılıklı oluş belirtir.

12) “- e, -e karşı, hakkında, için” anlamında, ilgi ekli zamirle kullanılır ve ilgi belirtir.

13) “-e, -e karşı, aleyhine” anlamlarında, yalın hâldeki isimle, ilgi ekli zamirle kullanılır ve karşı durum alma belirtir.

14) “-lı olarak, -e sahip olarak, içinde, -de” anlamında, yalın hâldeki isim unsuru ile kullanılır ve sahiplik belirtir.

15) İsim-fiile kullanımı “olduğu için, olmasından dolayı, olması sebebiyle” anlamında sebep belirtir.

16) İsim-fiille kullanımı “geçince, geçtikten sonra, -n geçmesi ardınca” anlamlarında sonralık belirtir.

17) İsim-fiile kullanımı “edinip, alıp, edin de/ve, al da/ve” anlamında Arapça isim-fiille meydana getirdiği birleşik ulama zarf-fiili, sıralama ifadesiyle fiile yan yana bağlantı meydana getirmektedir.

18) İsim-fiile kullanımı “-makla birlikte, -mesine rağmen, -dığı hâlde” anlamında kullanılır.

19) İsim- fiile kullanımı “-se de /bile” anlamında kullanılır (Tiken, 2020: 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51).

5.1.6.1. Zamirlerin İlgi Hâli ile Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde ile edatının ilgi ekli zamirle kullanımı “birliktelik, beraberlik” cümlede anlamında kullanılmıştır.

Amma ben Banı Çiçegün dadısıyam, gel imdi senüñ-ile ava çıkalum, eger senüñ atun menüm atumı kiçer-ise onun atını dañı kiçersin ve hem senüñ-ile oñ atalum, meni kiçer-isen anı dañı kiçersin ve hem senüñ-ile güreşelüm, meni baş-ar-iseñ anı dañı başarsın didi. (123/1-5)

İmdi gel senüñ-ile güreş turalum didi. (123/9)

Senüñ-ile menüm işüm yok (146/17)

Senüñ-ile menüm oyunum yok (147/12)

gelübeni kara şiven senüñ-ile bile eyleyeyin didi. (167/5)

Canavarlar serhengi devedür, **anun-ile** dahı oyunın oynasun didi, andan sonra kıızı virevüz didi. (191/7)

Canavarlar serveri aslandur, **anun-ile** dahı oyun göstereün, kıızı andan sonra virelüm didi. (190/6)

Vardılar Dede Korkutı çağırdılar, **anun-ile** tanışdılar, gelün kesim keselüm didiler. (209/6)

5.1.6.2. İsimlerin İyelik Ekiyle Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde ile edatının isimlerin iyelik hâliyle kullanımı “ile karşılıklı” anlamında kullanılır.

Uşun Koca oğul oğul diyü ağça yüzlü anası-y-ile ağlaştılar, buzlaştılar. (226/6)

Anası-y-ile sohbet eyledi (84/11)

Atası-y-ile anası-y-ile geldi görüşdi, ellerin öpdi. (218/25)

Atası-y-ile anası-y-ile geldi görüşdi. (221/24)

Yigenek babası-y-ile görüşdi. (206/5)

Aşağıdaki örneklerde ile edatı iyelik ekli isimle “ vasıtasıyla/ vasıta ederek” anlamında kullanılır.

hâcet dile, ola kim bir ağzı du’alınun alkışı-y-ile Tanrı bize bir batman ‘ayal vire didi. (81/4)

Bir ağzı du’alınun alkışı-y-le Allah Ta’âla bir ayal virdi. (81/11)

Dirse Han dişi ehlinün sözi-y-ile ulu toy eyledi (81/6)

Oğlan yumruğı-y-ile buğanun alnına kıya tutup çaldı, buğa götin götin gitdi. (82/3)

Oğlan yine buğanun alnına yumruğı-y-ile katı urdı. (82/5)

Oğlun bizüm sözümüz almaz, bizüm sözümüz-ile gelmez, kalıkubanı yirün den örü turgıl (84/19)

Üç katla yarasın eli-y-le şığadı (88/13)

Tağ çiçeği anan südi-y-ile senün yaraña melhemdür (88/14)

Karaçuk Çoban kâfirün üç yüzini şapan taşı-y-ile yere bıraktı. (98/26)

Kazan Biğün kartaş kâfirün tuğı-y-ile sancağını kılıçladı yire saldı (114/22)

Meger sultānum, Delü Karçar dahı ağ ban ivini ağ otağını kara yirün üzerine kurdurmuş-idi, yoldaşları-ile puta atup oturur-idi. (124/12)

*Tanrının buyruğı-y-ile Peyğamberün kavli-y-ile aydan aru gündən görklü kız
kardaşun Banu Çiçegi Bamsı Beyrege dilemege gelmişem didi. (126/1)*

*Tanrının buyruğı-y-ile Peyğamberün kavli-y-ile kız kardaşımı Beyrege
vireyim didi. (126/17)*

Delünün eli Haq emri-y-ile şapa şağ oldu. (126/20)

Haq Ta'ālanın emri-y-ile Delü Karçarun eli yukarıda aşılı kaldı. (126/13)

*Bildi-kim Beyrekdür, cübbesi-y-ile çuhası-y-ile Beyregün ayağına düşdi
(149/24-25)*

Destmalı gözine siliçek Allah Ta'ālanın kudreti-y-ile gözi açıldı. (151/6)

*Qazan oğlan avda idüğün andan bileyin kim yorgun atun-y-ile gedilmiş ondan-
ile ardına düşesin didi. (167/7)*

Allah emri-y-ile ol yigit üzerine möhkem kara şiven oldu. (177/15)

Tanrı buyruğı-y-ile Peyğamber kavli-y-ile (188/22)

*Buğa dizin çökdi, buynuzı-y-ile bir mermer taşı yoğurdu peynir kibi ditdi.
(186/2)*

Mere ben bu devenün burnına yapışıçak ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler (192/12)

Qanadı-y-ile şaksığana kendüzin sağıdur-mı (192/25)

mere kavat oğlu oğun-y-ile-mi kılıcun-y-ile-mi gel berü söyleşelim didi. (197/15)

Yarar kocaların yanına cem' eyledi, yadığı yarağı-y-ile yola girdi. (199/12)

Göz uçı-y-ile ol ere bakdum (202/5)

*Andan döne bilmez Dülek Evren altı perlü çomağı-y-ile at depüpü gelüp
yukarudan aşağı kafiri katı urdı, alımadı. (204/2)*

*Hisar kapusına girmiş-iken kara Polat öz kılıcı-y-ile ensesine eyle çaldı kim
başı top kibi yire düşdi. (205/14)*

Güvencüm-y-ile getürdügün gelinçüğün (210/24)

Depegözün kendü kılıcı-y-ile boynını urdı. (215/16)

Bağrum-y-ile yüregim ne tağlarsın (221/3)

*Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğı yiri kılıcı-y-ile etmegi-
y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün qan-mı tökdün aç-mı toyurduñ yalınçak-
mı tonatduñ didi. (225/15-17)*

Var kuvveti-y-ile atının yilisine düşdi. (218/25)

Aşağıdaki örneklerde ile edatının isimlerin iyelik hâlleriyle kullanımı “ile birlikte” anlamında kullanılır.

Bayındır Han kalın Oğuz bigleri-y-ile tamaşaya bakar-idi. (81/18)

Qaba ağacı yeri-y-ile yurdu-y-ile kopardı (105/8)

Ne didüğümü yetürün, geyümüm-ile menüm şahbaz atımı getirün hey, meni seven yigitler binsünler didi. (119/2)

Beyrek yigitleri-y-ile murad virdi murad aldı. (153/8)

Qazan oğlançuğı ile serhoş olup yaturlar didi. (157/9)

Oğlu-y-ile yilisi kara kazılık atun butun bindün (163/14)

Oğlı-y-ile ikisini bir yirden öldürün (168/23)

Qırk ince bellü kız oğlanı-y-ile kara aygırın tartdurdı, butun bindi, kara kılıcın kuşandı. (173/2)

cilasun yigitleri-y-ile Qara Budaq sola depdi. (175/16)

Delü Dumrul yüz kırk yıl dahı yoldası-y-ile yaş yaşadı. (184/19)

saşalun-ile boğazundan tutayın-mı (195/31)

Oğlı-y-ile gelini-y-ile Kanlı Qoca Oğuz girdi. (198/15-16)

5.1.6.3. Yalın Hâldeki İsimlerle Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde ile yalın hâldeki isimlerle kullanımı “vasıtasıyla, vasıta edinerek” anlamında kullanılır.

demür zincir-ile buğayı tutmuşlar idi. (81/22)

oq-ile seni urur öldürür (85/20)

Dilek ile bir oğul güç-ile buldum (87/7)

Ben bu su-y-ile haberleşeyim didi (101/2)

Çakmakluca çobanları dün-ile yügürden (102/4)

Korkuduban şamatası-y-ile ürküden (102/14)

Eger çoban-ile varaçak olur-isem kalın Oğuz bigleri benüm başuma kaçınç qaharlar (105/1)

Men saña bu ağaç-ile yimek pişürürin didi (105/12)

Qazan oğlu Uruzı habisden çıkarun, boğazından urgan-ile aşun (107/2)

Konj meni bu ağaç-ile söyleşeyim (108/16)

Gelüben Kazanun kızın erlik-ile alan (112/14)

Altı perlü güüz ile depesine katı tuta urdı, dünya ‘âlem gözine qaranı oldu, at boynın kuçakladı yire düşdi (114/20)

Bunda minnet-**ile** almakdan ise anda babam yanında minnetsüz almak yigdir didi. (120/1)

Big yigidüm bu otağ Pay Piçen Big Kızı Banı Çiçegündür didi. Eyle olsa hanum, Bayregün kanı kaynakı, edeb-**ile** yap yap girü döndi. (122/14)

Mere ne didüğüm yetürün, kara aygırı yarağ-**ile** getürün didi. (126/4)

Kara aygırı yarağ-**ile** getürdiler, Delü Karçarı bindürdiler. (126/5)

Delü Karçar kılıcın eline aldı, yukarusından öyke **ile** hamle kıldı. (126/11)

Könül **ile** sevdüğüm (131/10)

Eger seni hişardan aşığa urgan-**ile** şalınduracak olur-isem babana anana şağlık-**ile** varaçak olur-iseñ beni bunda gelüp halallığa alur-mısın didi. (135/18)

Kılıcuma toğranayın oğuma sançılayın, yir gibi kertileyin toprak gibi şavrilayın, şağlık-**ile** varaçak olur-isem Oğuz gelüp seni halallığa almaz-isem didi. (135/21)

Beyrek aydur: gördün-mi, kızlar bu kaftan-**ile** meni tanıdılar (142/13)

Beyrek ok-**ile** yüzügi urdı paraladı. (143/22)

Atlas-**ile** yapılanda gök sayvanlu (144/4)

Toğuz kara gözlü, örme saçlu, elleri bileğinden kınalı parmakları nigarlu, boğazları birer karış kâfir kızları al şarabı altun ayağ-**ile** kalın Oğuz biglerine gezdürürler-idi. (154/7)

Yidi günlük azuğ-**ile** çıkayın (156/18)

Bigler Tanrı bize bir kür oğul virmiş, varayın anı anası yanından alayın, kılıç-**ile** paralayayın, altı bölük ideyin altı yolun ayırında bırağayın, bir dahı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya didi. (162/12)

Muard-**ile** maksuda irgürem dir-idüm (166/19)

Külünk-**ile** yıkdurayım (165/9)

Dilek-**ile** bir oğulı güç-ile buldum (165/3)

karı düşmen tatr oğlı elümüze girmiş-iken ceza-y-**ile** öldürelüm diyü kapu işiği üzerinde arkurı komışlar-idi. (168/4)

kırk ivlü kul-**ile** kırk cariye oğlı başına çevürdi, azad eyledi. (176/9)

Murad-**ile** maksuda irgürem dir-idüm (166/19)

Kadir kor-ise dün-**ile** yortam (187/5)

Oğuzda dört yiğit nikab-**ile** gezer-idi. (188/28)

Bu mahalda demür zincir-**ile** buğayı getürdiler. (189/1)

Bu dünyayı erenler 'akıl-ile bulmuşlardır, bunun öjinden sıçrayayım, ne hünerüm var-ise ardından göstereyim didi. (189/32)

Kime baksa 'ışk-ile oda yakar (189/22)

Kime baksa 'ışk-ile oda yakar (192/9), (192/28)

tan-ile kızunu mana viresin didi. (189/3)

kime baksa 'ısk-ile oda yakar (190/26)

gafil-ile görklü başun kesilmedin (194/6), (195/5)

ala tan-ile yiründen turı geldün (194/3)

kamçı-y-ile işaret kılup: (195/10)

Demrenlü oh-ile atmağa kıyamadı. (197/18)

Kız bir oh-ile Kan Turalıyı atdı. (197/20)

Tartanda bir oh-ile nemler-idüm (198/9)

Demrensüz oh-ile yigit seni sınar-idüm (198/10)

Ol altmış batman gürz-ile Kazılık Kocaya depere tutup çaldı. (200/1)

Atlas-ile yapılanda gök sayvanlu (200/18)

Kafir tekür karmalayup zarb itdi, sünüsün çekdi elinden aldı, ol altmış batman gürz ile Tundarı depere tutup çaldı. (203/21)

Tekür karmalayup elinden çomağın aldı, anı dahi gürz-ile urdı. (204/4)

Ya cism-ile ceddün yok (204/24)

Zaman-ile Oğuz yine yaylaya köçdi. (207/26)

Süd ile besleyelüm didiler.(208/15)

Üzerine birkaç adam gönderdiler, oh atdılar batmadı, kılıç urdılar kesmedi, sünü-y-ile sançdılar ilmedi. (208/23)

Bu vech-ile sen adam komaz dükedürsin didi, amma günde iki adam ile biş-yüz koyun virelüm didi. (209/11-12)

Kaldurıçak buynuz deri-y-ile elinde kaldı. (212/23)

Depegöz Basatun üzerine kodı, hançer-ile çaldı kesdi. (212/30)

Pes yayını eline aldı, oh-ile ol kılıç asılan zinciri urdı. (213/15)

Sen yalunuz göz-ile (213/23)

Şöyle çalayım ki künbed-ile tartağan olasın didi. (213/2)

Ağır mancılık taş-ile atam dir-idüm (214/31)

Erlik-ile kardaşun kanın aldun (214/28)

Gürz-ile döğışdiler, kara polad öz kılıç-ile tartışdılar (223/31-32)

āhîr şoñ danışdı, arı dinlü dost Muhammed, ümmet sözün rahmet-ile (13. Boy-31/5)

yekdeñ inmiş, yekdeñ doğmış kılıc-ıla adını yek sulatmış (13. Boy- 79/14)

Aşağıdaki örneklerde ile edatı yalın hâldeki isimlerle “ile birlikte” anlamında kullanılır

Bu yaña Şökli Melik kâfirler-ile şin şamdan yiyüp içüp oturur-idi. (105/16)

Yarımasun yarçımasun, ol mel'un yidi yüz kâfir-ile yığladı. (130/4)

Bir kaç gün bigler ile yidi içdi. (157/5)

Yaka tutup kâfir-ile uğraşayım senüñ-içün (159/11)

gelübeni kara şiven senüñ-ile bile eyleyeyin didi. (167/5)

Men Allah Teala-y-ile haberleşeyim didi. (180/1)

Gök-ile pehlü uran anun ormanı olur (186/31)

Gök-ile pehlü uran kal'aların (187/9)

Serhoş yigit hem iki canavar-ile savaşıp-idi. (190/13)

nagah ilgar-ile gelmesün (193/23)

Ala yorgan içinde senün-ile tolaşmadum (197/6)

Günlerden bir gün Yigenek oturup bigler ile sohbet ider-iken Kara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. (200/12)

Yidi kişi-y-ile kurulur-idi benim yayum (202/12)

Cümle bigler-ile yoldaş olup gitdiler. (203/14)

Oğuz yine eyyam ile gelüp yurdına kondı. (207/1)

Oğlanum sen insansın, hayvan-ile musahib olmagıl, gel yahşı at bin, yahşı yigitler-ile eş yort didi. (207/10-11)

Meger ol-dem BayındırnHan bigler-ile seyrana binmişler-idi. (208/1)

Basatun karangulu gözleri yaş-ile toldı. (210/13)

Depegöz-ile bulışuram, ne buyurursız didi. (211/5)

Kavumlu kavm-y-ile keneşdi-mi (217/22)

Ala gözlü bigler ile yidün içdün (217/21)

Ağça yüzlü görklün-ile söyleşmezsin (217/27)

Ala gözlü bigler-ile yidüm içdüm (218/7)

Kavumlu kavm-y-ile görklü gördüm (218/8)

Kargu talı sünüler ile kırışdılar, meydanda buğa kibi süsişdiler, göğüsleri delindi, sünüleri sındı, bir birin alımadılar. (223/34)

5.1.6.4. İsim-Fiil ile Kullanımı

DHK’de isim-fiille kullanımı “geçince, geçtikten sonra, -n geçmesi ardınca” anlamlarında sonralık belirtir.

Yad oğlu şaklamağ-ile oğul olmaz. (73/18)

öginmek-ile avrat er olmaz (197/5)

Şayılmağ ile Oğuz erenleri düken se olmaz, Bayındır Han yigirmi dört bahadır sancağ bigini Yigeneye yoldaşlığa bile koşdı. (201/17)

Uzun Bınar dimek-ile meşhur bir evvel bınar var-idi. (207/16)

5.1.7. İlen

“ilen< ile+n (ile beraber)” anlamında Çağatay ve Batı Türkçesinde görülmektedir. Mânâ ve vazifesi ile’nin aynıdır. Sondaki -n, vasıta hâli eki olup, mânâyı biraz daha kuvvetlendirmektedir (Hacıeminoğlu, 2015; 47).

Tiken, ilen<ile-n ile’nin “-n” zarf-fiil eki ile genişletilmiş şekli olduğunu söyler. İlen edatı Çağataycadan itibaren kullanılan bir edattır. Türkiye Türkçesi ağızlarında ilen edatı “iñen” şekli görülmektedir.(Tiken, 2020; 43).Çağatay Türkçesinde “niçe begler ilen”, Batı Türkçesinde “ ol nik u bed ilen eylemen havf” şeklinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2005; 47).

İlen edatının ifade ve işlevleri “ile” edatı ile aynıdır. (Bkz: ile)

Aşağıdaki örnekler “ile birlikte,ile beraber” mânâsında kullanılmıştır.

***Kurd-ilen** bir haberleşeyim didi (101/15)*

*Oğuzun uçında bir ala şayvan dikilmiş, bir imirze hub yigit kırk **yigit-ilen**, sağında ve şolında, otururlar. (118/13)*

Kırkyigit-ilen yiyüp içüp otururlar-idi. (129/19)

*Otuz tokuz **yigit-ilen** Beyrek tutsağ gitdi. (130/9)*

*Deli Dumrul kırkyigit **ilen** yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azra’ili ne çavuş gördi ne kapuçı. (178/4)*

*Münācatda söyleşdi İbrahim Halilullah **hocası-y-ilen** (13. Boy- 31/13)*

*Heybetinden yer omrulan, ganimine **heybet-ilen** bğhanda yürek yaran (13. Boy-35/12)*

*Dedem der; Hakk Te’ālā **devleti-y-ilen** bilgi versün (13. Boy-37/5)*

***Boynuz-ilen** burulanda katı yaylar bilek darta (13. Boy-41/3)*

***Atlas-ilen** yapılanda genç sāyebānlı, aşrı aşrı çekilende bol şanablı (13. Boy-73/8)*

*Kartal ögeç semizini kapsa dutsa, kaba boynu **güc-ilen** sürüb çekse (13. Boy-45/13)*

***Kürlük-ilen** kazanılmış kürün mâlı (13. Boy-87/11)*

***Sitem-ilen** çengelde ölür (13. Boy-95/13)*

***Kılıc-ilen** müseldandır (13. Boy-97/14)*

***Akalarum-ilen** ala qarlı, gök sünbüllü dağlara (13. Boy- 125/9)*

Hile-y-ilen dirilmek er oğluna dirilük olmaz (13. Boy- 139/3)

*Sadakından sahar kapdı bir **ok-ilen** ejdehanı atdı, urdı (13. Boy- 139/4)*

5.1.8. Karşı

karşı<karş-u<kar-ı-ş-u “-a doğru, -a karşı” anlamındadır. Bu çekim edatı olarak Kaşgarlı’dan itibaren kullanılmağa başlanmıştır. Eski Türkçede, Uygur ve Karahanlı metinlerinde bu vazifeyi utru edatı görmektedir. Kaşgarlı’da karşı mânâsında kullanılan bir de qarü sözü vardır ki, bu bize karşı’nun ilk şekli gibi görünmektedir. Yapı bakımından birincisi qar-, ikincisi de karış- fiilinden değişik eklerle yapılmış birer zarf-fiil olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Hacıeminoğlu, 2005: 52).

karşı kelimesinin eskiden “yavaş yavaş, azar azar, derece derece, gittikçe” anlamlarına kullanılır. DLT’de kelimenin okunuşu qarşu şeklindedir. “kur” mertebe derece anlamındadır (Deny, 2012: 562)

Tiken, “karış-u” zar-fiilinden oluştuğunu söyler (Tiken, 2020: 53).

Zeynep Korkmaz, “kar-ış-u” -e karşı mânâsında -u zarf-fiil eki ile kalıplaştığını söyler (Korkmaz, 2011: 65).

İsimken edat olarak da kullanılan karşı eskiden qarşu şeklinde idi ve qarış-u gerundiumundan çıkmıştır (Ergin, 2012: 372).

Karşı edatı Karahanlı sahasında isimlerin yönelme hâli ile kullanılmıştır: (Oğuzkağanka **karşu** kildiler.) Harezmi sahasında isimlerin yönelme hâli ile kullanılmıştır: (tağka**karşu** keldük erse ol tağdın avaz keldi.) Çağatay sahasında karşı nadir kullanılmıştır. İsimlerin yönelme hâli ile kullanılır. Yerine utru tercih edilmektedir: (Mihrabka **karşu**.)Kıpçak sahasında qarşu/qarşı şekilleri yan yanadır. Batı Türkçesinde karşı/ karşı isim ve zamirlerin yönelme hâli ile kullanılmıştır. (kıbleye **karşu** durmaq şartdur.) (Hacıeminoğlu, 2005: 53).

Karşı edatının ifade ve işlevleri şu şekildedir:

1. “-e doğru” anlamında, yönelme ekli isim unsurunu yer-yön zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Ata biner Yusuf’a karşı varur*
2. “-nın karşısında” anlamında, yönelme ekli isim unsurunu yer-yön ve bulunma ifadesiyle fiile bağlamaktadır: *Ağa karşı hoş güldi bir gül bigi*
3. “-ın karşısında” anlamında, yer-yön ve bulunma ifadesiyle bağlanırken “-e” anlamındaki “ile” edatından sonra gelmektedir: *Turutdılar ol kavm ile karşı.*
4. Yönelme ifadesiyle yönelme ekini pekiştirmektedir: *Söyler ağa karşı çık tiz gel beri.*
5. “-nın için” anlamında, gaye belirtmektedir: *Nice kul oldu şağa karşı ‘ayân.*
6. “-e muhalif olarak, -nın hilâfına, -nın aleyhine” anlamlarında, karşı durum almayı belirtmektedir: *Bu şehirde kim var bize karşı gele.*
7. Zamanla ilgili bir sözcükten sonra yaklaşıklık anlamında kullanımı: *sabaha karşı*
8. Yerle ilgili bir sözcükten sonra yön, istikamet anlamında kullanımı: *dağlara karşı*
9. Birine veya bir şeye yönelik anlamında kullanımı: *...hanıma karşı, çocuğuma karşı.*
10. Bir şeye karşılık olarak, mukabil anlamında kullanımı: *...çirkinleşmesine karşı, iyiliğe karşı* (Tiken, 2020: 53-54; Doğan, 2021: 85-86).

5.1.8.1 İsimlerin Yönelme Hâli ile Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde isimlerin yönelme hâli ile birine yönelik anlamında kullanılmıştır:

- Meğer sultānum, Dirse Hanun hatunı bunı tıymuş. Oğlançuğına karşı varup şoylamış, görelüm hanum ne şoylamış (91/7)*
- At başını yukarı tutdı, bir kulağın kaldırdı Beyrege karşı geldi. (136/17)*
- Qazana karşı geldi. (162/20)*
- Babasına karşı geldi, soylar, görelüm hanum ne şoylamış. (168/11)*
- Qırq yigid-ile babasına karşı vardı. (186/7)*
- Aruz sevindi, qalın Oğuz bigleri ile Basağa karşı geldi. (211/1)*
- Oğlançuğı Ermen bahadır babasına karşı geldi. (218/27)*
- Ulu kiçi qalmadı ol yigide karşı gitdi (226/32)*
- Koca Big oğullarına karşı geldi. (226/23)*

Aşağıdaki örnekte isimin yönelme hâli ile kullanımı “-e doğru” anlamında yön yön ifade etmektedir.

Gördi Depegöz güne karşı arhasın virmiş yatur. (211/27)

5.1.8.2. Zamirlerin Yönelme Hâli ile Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde zamirlerin yönelme hâli ile kullanımı “-nın için” anlamında, gaye belirtmektedir.

Haber eylen babam maña karşı gelsün didi. (193/16)

Babam maña karşı gelsün didi. (233/18)

5.1.9. Kibi/Gibi

“kibi<kip+i” Eski Türkçedeki kip “*kalıp, misal, örnek*” sözüne iyelik –i gelmek suretiyle teşekkül etmiştir. Çekim edatı olarak Orta Türkçe devrinden itibaren kullanılmağa başlanmıştır. Ancak Karahanlı ve Harezmi sahalarında çok az görülmektedir. Bu sahalarda kibi yerine tig, (teg/tek/tik) menğiz, menğizlig, yanlış tercih edilmiş, nispeten Kıpçak ve Çagatay, daha geniş olarak da Batı Türkçesinde kibi (kibin, kibik, kimi, kimin, givin, bigi, bigin şekilleriyle birlikte) kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2005: 55)

“gibi”, kibig<ki-p-i-g “*bir tür kesme(li)*”den gelmektedir (ki- “kesmek”, ki- “kesmek”ın türemiştir. “-p- f.f.y.e. anlam bakımından pekiştirir”. “gibi”, Türkçenin belli başlı alanlarında “*kibi*”, “*kibik*”, “*kimi*”, “*kimin*”, “*givin*” ve “*bigin*” şekillerinde de görülmektedir (Tiken, 2020: 34).

Kip, “*kalıp*” kelimesinin kip-i iyelik şeklinden çıkmıştır (Ergin, 2012: 371).

Deny’ de kib “*biçim, suret, görünüş*” anlamlarına geldiğinin ve gibi edatının i yelik ekinden kalıplaştığını söyler (Deny, 2012: 539-540).

Korkmaz, “Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri” kitabında kip “*ölçü, kalıp, denk*” anlamına geldiğini ve –i iyelik eki ile kalıplaştığını söyler (Korkmaz, 2011: 36).

Göktürk yazıtlarında karşılaşmadığımız kip - kibi kullanımlarının ilk örneklerine Uygur ve Karahanlı metinlerinde rastlarız. Uygur sahasına ait taradığımız metinlerde üç örneğini tespit ettiğimiz kep ~ kip - kibi kullanımının henüz edatlık işlevi söz konusu değildir. Doğrudan isim görevinde kullanılan kelime, “*şekil, model-örnek*” anlamlarındadır. Üç İtigsizler, Altun Yaruk, Hüen Tsang Biyografisi ve Kutadgu Bilig’de isim görevinde ve şekil, kalıp, model anlamlarında kullanılan kep ~ kip - kibi’nin edatlık işlevinden ve benzerlik anlamından ilk bahseden Kâşgarlı

Mahmud'dur. Kâşgarlı, Divanü Lugati't-Türk'te iki tane kip kelimesi izah eder. Bir tanesi Kutadgu Bilig'de de kullanılan “kalıp” anlamında diğeri ise Oğuzca kaydı düşerek verdiği “benzer, ögür” anlamındadır. Harezmi sahasına ait eserlerde kullanımına rastlamadığımız kip - kibi'nin Altınordu sahasında kullanımı da bir hayli sınırlıdır. Kıpçak sahasına ait eserlerde Harezmi-Altınordu sahasında kaleme alınmış eserlere nazaran kibi'nin hem kullanım oranı hem de varyantları (*kibe, kebi, kibik, kibi, tig, bigi, bigin, kibi kibi*) artmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzca kaydıyla verdiği kibi'nin, Oğuz yazı dilinin geliştiği Anadolu sahasındaki kullanımı da diğer sahalara benzer bir gelişme gösterir. Yûnus Divanında tek, gibi, bigi birlikte kullanılırken zaman içerisinde tek kullanımı azalacak ancak pek çok eserde hem gibi hem bigi kullanımı uzun süre devam edecektir. Gibi kelimesinin ortaya çıkışı Kâşgarlı'nın da belirttiği gibi başlangıçta kibi şeklindedir. Bu kibi şekli yazı dilinde kabul görmüş yaygın şekilde zaman içerisinde gerek vezin kaygısı gerekse şiirlerde tekdüzeliği gidermek gibi kaygılarla ağız özelliği olarak yaşayan bigi, bigin, kimi, kimin kullanımları da eserlere girmeye başlamıştır (Dinar, 2015: 104-108).

Kibi/gibi edatının ifade ve işlevleri şu şekildedir.

1. “-e denk, -eş, -e benzer” anlamında yalın hâldeki isim unsuruyla meydana getirdiği grup, gerçek karşılaştırma belirten bir niteleme sıfatı durumunda bulunmaktadır: *Kendü gibi bir su-y-ile irişür.*

2. “-e denk, -eş, -e benzer” anlamında ilgi ekli zamirle meydana getirdiği grup, gerçek karşılaştırma belirten bir niteleme sıfatı durumunda bulunmaktadır. *Bir dahi anuñ gibi yüz kanda var.*

3. “-e denk, -eş, -e benzer” anlamında ilgi ekli zamirle meydana getirdiği grup, özne durumunda bulunmaktadır: *Bu zamanda kanda var sizün gibi.*

4. “durumunda olan” anlamında ilgi ekli zamirle meydana getirdiği grup, gerçek karşılaştırma belirten bir niteleme sıfatı durumunda bulunmaktadır: *Senün gibi mel'un katında ola.*

5. “- e benzer şekilde, -i andırır şekilde” anlamlarında iyelik ekli/ eksiz yalın hâldeki isim unsuruyla meydana getirdiği grup, farazi karşılaştırma belirten bir niteleme sıfatı durumunda bulunmaktadır: *Olursa Kaf tagı gibi günâhlar.*

6. “- e benzer şekilde, -i andırır şekilde” anlamında yalın hâldeki isim unsuruyla meydana getirdiği grup, yüklem ismi durumunda bulunmaktadır: *Bular hayvan gibidür kavli fi'li.*

7. “- e benzer şekilde, -i andırır şekilde” anlamında iyelik ekli/eksiz yalın hâldeki isim unsuru farazi karşılaştırma belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlamaktadır: *Senün yoluña su **gibi** ahtum.*

8. İlgi ekli işaret zamiriyle teşkil ettiği birleşik, “öyle/böyle/şöyle” anlamına gelmekte ve gerçek karşılaştırma belirten bir niteleme sıfatı durumunda bulunmaktadır: *Şunuñ **gibi** melik tapardı haça*

9. İlgi ekli işaret zamiriyle teşkil ettiği birleşik, “öyle/böyle/şöyle” anlamına gelmekte ve gerçek karşılaştırma belirten bir hâl zarfı olarak fiile bağlanmaktadır: *Kamuñuzun işi uş bunuñ **gibi**.*

10. Benzerlik anlamında kullanılır: *Ot **gibi** yaşama.*

11. Denklik, eşitlik, aynılık anlamında kullanılır: *senin **gibi** usta.*

12. Zaman ifadesiyle birlikte yaklaşık, aşağı yukarı anlamında kullanılır: *...saat on**gibi**.*

13. Tarz, biçim anlamında kullanılır: *kardeşiyle oynar **gibi** yapmış.*

14. Çabukluk, ivedilik anlamında kullanılır: *kulağından tuttuğu **gibi** duvara yapıştırdı.*

15. Tahmin, bir şeyin düşündüğü biçimde olduğunu, olacağını veya olmakta olduğunu bildirme anlamında kullanılır: *bayılmazmış **gibi** geliyordu.*

16. Benzetme amacı güdükmeden doğrudan bir şeyi veya birini belirtme, onu işaretme etme anlamında kullanılır: *Öyle söylediği **gibi** karnı dolu değildi.*

17. Tür, çeşit anlamında kullanılır: *Ne **gibi** nasihatler verir...*

18. İyelik eki almış -Dık/-DUK’ lu sıfat-fiilin olumlu ve olumsuz biçimleri üzerine gelen gibi edatı, cümlelerin ilgili ögeleri arasında benzerlikten çok yine karşılaştırmaya dayanan bir eşitlik ve denklik bağlantısı kurar: *Sana değer verdiğim **gibi** ona da değer vermek zorundayım.*

19. -Dık/-DUK sıfat-fiili ile birleşen gibi edatı bazen de “ o anda, hemen arkasından, -ir...-ırmaz” anlamlarında “çabukluk” gösteren bir işlev yüklenir: *Buzun üzerine bastığı **gibi** göletin içine gömüldü.*

20. Sıfat-fiillerden sonra gelen ve cümledeki başka ögelerle ilişki kurmayan gibi edatı, benzerlikten gelen bir “tahmin” gösterir: *yağmur yağacak **gibi**.* (Tiken, 2020: 34-37; Doğan, 2021: 52-53; Korkmaz: 2019: 906)

5.1.9.1 İsimlerin Yalın Hâli ile Kullanımı

DHK’de ismin yalın hâlleriyle kullanımı cümleye “denk, eş değer” anlamı katmıştır.

depe **gibi** et yığ göl gibi kıımız sağdır (80/3) (80/9)

Ol buğa katı taşa buynuz ursa un **gibi** ügidür-idi. (81/17)

Depe gibi et yığdum, göl **gibi** kıımız sağdurdum (87/6)

Karvan **kibi** kondı köçdi (94/13)

Üç yirde depe **gibi** taş yığdı. (97/15)

Ğargu **gibi** kara saçum uzanır gördüm (99/17)

Ğar ile yağmur yağanda er **gibi** tıran (101/19)

Ğargu **kibi** saçını yoldı (108/1)

Yire dağı düşse toz **gibi** şavrilur-idi, ocak gibi obrılur-idi (110/1)r kesildi top **kibi** (114/9)

Al yanağın tırtıdı, ğargu **gibi** kara saçını yoldı, ağlayubanı sıkılayubanı ivine geldi. (130/17)

Ğılcuma toğranayın oğuma sançılayın, yir **gibi** kertileyin toprak gibi şavrilayın, sağlık-ile varaçak olur-isem Oğuz gelüp seni halallığa almaz-isem didi. (135/20-21)

Bağır **kibi** üginende yoğurtdan ne var (141/5)

Aşlangibi tırışuñdan (142/2)

Ğargu **kibi** kara saçun yoldun-mı kız (147/19), (149/2)

Gümüş **gibi** ağ bileğın açdı, elin çıkardı. (147/11)

Toz yarıldı; gün **kibi** şıladı, deñiz kibi yaykandı, meşe kibi karardı (157/14)

Deñiz **kibi** kararup gelen nedür (157/19)

Od **kibi** şılayıp ılduz kibi parlayup gelen nedür (157/20)

Ğara deñiz **kibi** yaykanup gelen (158/1)

Gün **kibi** şılayup gelen (158/3)

İlduz **kibi** parlayup gelen (158/5)

Kafiri kamış **kibi** od oluban yandurayım (172/11)

Deve **kibi** kükredi, arslan **kibi** anıradı (172/18)

Kazan **kibi** pehlivan bir savaşda üç kere atından yıkan, Kıyan Selçük oğı Delü Tundar çapar yetdi. (174/12)

Sünüklerüm tuz **kibi** oldu (178/17)

Ağzum içi buz **kibi** (178/16)

Çünkü menüm elümden gögerçin **kibi** kuş oldu uçdı (179/9)
Kargu **kibi** kara saçun yolar-mısın (181/34)
Kız köşkden bakar-idi, taraklığı boşaldı, kedisi mavladı avsil olmuş tana **kibi** ağzının suyu akdı. (188/31)
Buğa dizin çökdi, buynuzu-y-ile bir mermer taşı yoğurdu peynir **kibi** ditdi. (186/2)
Buynuzu almas cıda **kibi**. (189/26)
Yir kibi kertileyin, toprak **kibi** savrılaysın (193/4-5)
Kazılık koca anı gördüğünleyin yıl **kibi** yetdi, yilim **kibi** yapışdı. (199/20)
Yalan dünya başına tar oldu, düdük **kibi** kan şorladı. (200/2)
Hisar kapusına girmiş-iken kara Polat öz kılıcı-y-ile ensesine eyle çaldı kim başı top **kibi** yire düşdi. (205/15)
İssüz yirün kurdı **kibi** ulışdılar. (206/8)
Hanum sazdan bir aslan çıkari at urur, apul apul yorıyışı adam **kibi**, at basuban kan sömürür. (207/3)
Kargu talı sünüler ile kırışdılar, meydanda buğa **kibi** süsişdiler, göğüsleri delindi, sünüleri sındı, bir birin alımadılar. (223/34)
Burnından kanı düdük **kibi** şorladı. (224/23)
Sıçrayup şahin **kibi** kafirün boğazın ele aldı. (224/23)
kıyan İbrahim 'l-Halil **kimi** sehi gerek; Şah-ıMerdan Ali **kimi** civanmerd er dahi gerek (13. Boy-33/12)
İmam Hasan İmam Hüseyin **kimi** şehid gerek (13. Boy- 35/2)
Sultan Veysel –Karan **kimi** derviş gerek (13. Boy- 35/4)
Hub sağınışlı Dedem **kimi** bilgi gerek (13. Boy- 37/4)
Hamal **kimi** gezdürdüğü neye yarar (13. Boy- 57/2)
Kurt eniği yavızı altı aylukına yetişende er **kimi** olur (13. Boy- 69/2)
Bayındır Padşah **kimi** devletli olsa (13. Boy- 73/14)
Yegler başı Yegenek **kimi** kılıcına pehlivan қоçak olsa (13. Boy- 81/2)
Ulusını saymıyan Emen **kimi** kahırlu olsa (13. Boy- 81/9)
Yedi yerde meş 'al **kimi** yanar göz gördi (13. Boy- 135/3)
Gazan anda yetişende tepe **kimi** bir nesteni yatar gördi (13. Boy- 135/8)
Meşe **kimi** bir nesteni eser gördi (13. Boy- 135/9)
Yeddi yerde meş 'al **kimi** yanan ol ejdehanuñ gözleri-y-imiş (13. Boy- 135/10)
Meşe **kimi** esen ol ejdehanuñ yalı-y-mış (13. Boy- 135/12)

*Dedem Korkut der; Gazan **kimi**, koçak igid dünyadan geldi geçti. (13. Boy-151/4)*

5.1.9.2 İsimlerin İlgî Hâli ile Kullanımı

DHK’de isimlerin ilgi hâli ile kullanımı cümleye “denk, eş değer” anlamı katmıştır.

*Bunun **kibinüñ** hanum bebekleri yetmesün. (77/4)*

*Ocağuna bunun **kibi** ‘avrat gelmesün. (77/5)*

*Baba maña bir kız alı vir kim men yirümden turmadın ol turmah gerek, men kara koçatuma binmedinol binmehgerek, men karı uma varmadın ol maña baş getürmek gerek, bunun **gibi** kız alı vir baba maña didi. (124/11)*

*Mere kavat oğlı delü kavat, saña düşer mi maña bunun **kibi** söz söylemek, gel mere kavat menüm yayımı çek, yoğsa şimdi boynun ururam didi. (143/6)*

*Bunun **kibi** yigit hayıf ola ki canavarlar elinde helak ola didi. (188/34)*

5.1.9.3. İsimlerin İyelik Hâli ile Kullanımı

DHK’de isimlerin iyelik ekiyle kullanımı cümleye benzetme anlamı katmıştır.

*Uşun Koca oğlı **kibi** pehlivan elinde şehid oldı. (208/31)*

*Güz alması **kibi** al yañağın tardı yırtı (108/1), (131/3), (132/12), (134/16)*

*Güz alması **kibi** al yanakların yırtayın-mı (165/22),(147/21), (149/3)*

*Yıl **kibi** yetdi, yilim **kibi** yapışdı. (205/5)*

5.1.9.4. Sıfat-Fiil ile Kullanımı

DHK’de isimlerin sıfat-fiil ile kullanımı cümleye tahmin anlamı katmıştır.

*Kışırça Yinge boy bu zaval gelecek delü beni görmiş **gibi** söyler didi, vardı yirinde oturdı. (146/20)*

*Babam bu kafirleri esirgemiş **kibi**, meni seven yigitlerüm ne turursız, kafirün bir uçına depelüm didi. (161/12)*

*Bir bölük kaza şahin girmiş **kibikafire** at saldı, bir uçından kırup kafiri ol bir uçına çıkdı. (194/19)*

5.1.11. Sonra “-den sonra, -den itibaren”

Zeynep Korkmaz, bu ekin Eski Türkçe yön gösterme eklerinden biri olan -ra/-re ile meydana geldiğini söyler. Korkmaz, Eski Türkçede çekim eki olarak kullandığımız bu ekin bazı yer ve zaman zarfları ve edatlarda kendini gösterdiğini söyler. “içre, taşra, kirse, öñre, sonra” örneklerini vermiştir (Korkmaz, 2011: 8).

Deny, bu edatın son ve ara dan oluştuğunu düşünmektedir (Deny, 2012: 245).

Tiken, “soñ” isminin “-ra” yön ekli şekli olduğunu söyler (Tiken, 2020: 57).

Kıpçak, Harezmi, Çağatay ve Batı Türkçesinde bu edat isimlerin ve zamirlerin çıkma hali ile birlikte kullanılmıştır. Batı Türkçesinde sonra edatı isim-fiillerin çıkma hali ile de kullanılmıştır. Kıpçak sahasında “çıķğandan soñra, andan soñra”, Harezmi sahasında “bu sözdin soñra, uş andın soñra”, Çağatay sahasında “sultandın soñra, mindin soñra”, Batı Türkçesinde “o vakıktan sonra, ondan sonra, didüğinden sonra” (Hacıeminoğlu, 2015: 84-85).

DHK’de sonra edatı isim ve zamirlerin çıkma hali ile birlikte kullanılmıştır.

Aşağıdaki örnekte ismin çıkma hali ile kullanımı “*bir eylemden sonrasını*” işaret ederek cümleye zaman anlamı katmıştır.

Ėarnın ıoyurdukdan soñra ıazanları depdi dökdi çevürdi (145/11)

Yeddi yıldan soñra ıara yerüñ yüzinde tapılmasa (13.Boy- 49/7)

Yedi gündensoñra ıabakımı ıavzadum (13. Boy- 131/7)

Aşağıdaki cümlede zamirin çıkma hâli ile kullanımı “*birinden sonrasını*” ifaderek cümleye zaman anlamı katmıştır.

Senden sonra ben neylerem (183/17)

Canavarlar serhengi devedür, anun-ile dahı oyunın oynasun didi, andan sonra kıızı virevüz didi. (191/7)

5.1.12. Ötürü “-den dolayı, -den beri”

ötür- “geçirmek” fiilden –ü zarf-fiil eki ile oluşmuştur. (Hacıeminoğlu: 2015; 70; Tiken, 2020: 56).

Korkmaz, ötürü edatının ötür- “geçirmek” öt- “geç-” fiilinin üzerine gur/gür/kur/kür ffye ve –ü zarf-fiil eki ile oluştuğunu söyler (Korkmaz, 2011: 64).

Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Batı Türkçesinde isimlerin çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır.

DHK’de isimlerin çıkma hâli ile kullanımı cümleye sebep anlamı katmıştır.

Oğuz illeri, kırk yigit bir big oğlı-y-ile bir kızdand otüri ölmek nolur didiler. (189/4)

Bir suçdand otüri dergahdan sürdün (224/10)

5.1.13.İçre “içinde, içine”

Tiken, Hacıeminoğlu ve Korkmaz bu edatı iç+re yön gösterme eki ile oluşturduğunu söyler (Tiken, 2020: 39; Korkmaz, 2011: 8; Hacıeminoğlu, 2015: 44).

Eski Türkçe devrinden beri hiçbir ses değişikliğine uğramadan son devirlere kadar kullanılmış bir çekim edatıdır. Daha çok mekân zarfı vazifesi görür. Eski Türkçede isimlerin yalın, çıkma ve iyelik ekili sözlerle kullanılmıştır. Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Batı Türkçesinde isimlerin yalın hâli ile birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 44-45).

DHK’de isimin yalın hâliyle birlikte kullanılmıştır. Cümleye “içinde/içine” anlamı katmaktadır.

Karañu dün içre yol azsam umum Allah (214/5)

5.1.14. Tışarı/taşra “dışında”

Eski Türkçeden beri kullandığımız bir mekân ve yön ifade eden taşgaru sözü, ayrı devir ve muhitlerde değişik inkişaf ederek, bugüne kadar gelmiştir. Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinde isimlerin çıkma hâli ile birlikte kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 88-89).

Tiken, Korkmaz ve Hacıeminoğlu taş+ ra/taş+arı yön gösterme eki ile oluştuğunu söyler (Tiken, 2020: 59; Korkmaz, 2011: 8; Hacıeminoğlu, 2015: 88).

DHK’de isimlerin çıkma hâli ile kullanılmıştır. Cümleye “dışında” anlamı katmıştır.

Hay Dede Sulñan, Tañrı bunıñ semüzin de alsun aruğın-da alsub haman beni kapudan tışarı eyle, meded didi. (129/1)

Haman-dem künbed yarıldı yidi yirden kapu açıldı. Birinden taşra geldi. (213/5)

5.1.15. Toğrı “a kadar, dogrusuna, istikametine, -a karşı, sularında, sırasında”

Daha çok Batı Türkçesinde, hususiyle Türkiye Türkçesinde çok kullanılan dogru edatı, Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay sahalarında togru şeklindedir ve az kullanılmıştır. Bu edat daha çok isimlerin yönelme hâli ile birlikte kullanılmıştır.

Hacıeminoğlu, Brockelmann’ın “togur-” fiilinin -u zarf-fiil ekiyle oluştuğu şeklindeki izahını daha makul görmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 37).

DHK’de isimlerin yönelme hâli ile kullanılmıştır. Aşağıdaki örnekte iyelik ekli isimle kullanımı cümleye yön/yönelme anlamı katmıştır.

Varayım oğluma toğrı haber vereyim (186/2)

5.2. KUVVETLENDİRME EDATLARI

Türkçede bağlama, seslenme, cevap, karşılaştırma, vb. çeşitli edatlarla cümle içinde aslî vazifelerine ilâve olarak te'kit vazifesi de görürler. Bunlar arasında mutlaka sona gelen da/de, dahı, bile, ma/me, ok/ök, ki/kim, yime/yeme vb. kelimeler aslî olarak kuvvetlendirme edatlarıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 218).

Pekiştirme edatlarının iki farklı kullanıma sahip oldukları görülür. Birincisi çekim edatları gibi hem dizimsel hem de anlamsal olarak bir ada unsurundan sonra kullanıldığı ve önündeki unsurla birlike pekiştirme edatı öbeği oluşturduğu kullanımıdır. İkincisi ise cümlelerin tamamını pekiştirdiği, ancak dizimsel olarak herhangi bir cümle unsuruna bağımlı olmadığı, bunun cümlede tek başına pekiştirme tümlecini oluşturur. Örneğin, “Bu bitkin hâlinde bile bir aslanın heybetini taşıyordu.” Cümlesinde bile edatı cümlelerin tamamını değil sadece bir ögesini pekiştirmektedir. Dolayısıyla da hem anlamsal hem dizimsel bir bağımlılıkları söz konusudur. Bu bağımlılık sebebiyle de önündeki bağımsız birimle birlikte pekiştirme edatı öbeği oluşturmuştur (Doğan, 2021: 268).

Arap dili gramerleri örnek alınarak yazılmış eski gramer kitaplarımızda bugüne oranla daha fazla geçen tekit konusu Türk dilinin önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Arapça bir sözcük olan tekit terimiyle karşılanan bu anlatım tarzı günümüzde daha çok pekiştirme diye isimlendirilmektedir. Aynı terim batı dillerinde intensiv sözcüğüyle karşılanmaktadır. İngilizce Redhouse Sözlüğü’nde intensive: “şiddetli, bir noktada toplanmış, yoğun; şiddet gösteren” şeklinde geçmektedir. (İpek, 2018: 485)

5.2.1. a/ e

Aslında hitap edatı olan a/e bilhassa çekimli fiillerden sonra geldiği zaman, içinde soru ve emir mefhumu da taşıyan bir tekit vazifesi görür (Hacıeminoğlu, 2015: 218).

Ḳanda gezer-idün nirede-y-idün a Ḳazan (103/8)

Ölmiş-mi-y-idün yitmiş-mi-y-idün a Ḳazan /103/7)

5.2.2. Bile (hatta, dahî)

Bağlama ve çekim edatı olan bile Batı Türkçesinde geniş ölçüde tekit edatı olarak kullanılmıştır. Daima mânâsını kuvvetlendirdiği sözden sonra gelir (Hacıeminoğlu, 2015: 219).

Bile dahi’nin daha kuvvetlisi olan bir bağlama ve kuvvetlendirme edatıdır. Sonuna geldiği unsuru daha önce gelen veya bahis konusu olan bir unsura bağlarken

kuvvetle belirtir. Hem ismin, hem fiilin sonuna gelebilir. Bu edatın kuvvetlendirme fonksiyonu ön plândadır (Ergin, 2012: 364).

5.2.2.1. Yalın Hâldeki İsimler ile Kullanımı

DHK’de aşağıdaki örnekler bile kuvvetlendirme edatı cümleye “*hatta, dahi*” anlamını katmıştır.

*Aygır Gözler Şuyından at yüzdüren, elli yidi al’anın kilidin alan Eylik Koca olı D lek Evren **bile** varsun didi. (201/12)*

*   kere yaı görmese an alayan Tosun olı Rüstem **bile** varsun. (201/15)*

*Yir n bir uçından bir uına yetem diyen  oan  aru **bile** varsun. (201/17)*

*Amma  a  Oğuz **bile** bulunmadı. (243/21).*

*Mere ılba  bu  a  Oğuz bigleri d yim **bile** gel rl r-idi. (244/4).*

5.2.2.2 İsimlerin Belirtme H li ile Kullanımı

Aşağıdaki örnekte bile edatı cümlede “*dahi*” anlamında nesneyi pekiştirmektedir.

* a  Oğuz Biglerinden Aruz Emen ve alan bigler bunu i itdiler, ayıtdılar ki ba ba şimdiye degin azanun **ivinbile** yama ider-id k. (243/25)*

5.2.2.3. Zarf-Fiil ile Kullanımı

DHK’de aşağıdaki örneklere bile edatı zarf-fiili pekiştirmektedir.

*Torunları bundan buzlayıp **bile** ki di (166/3)*

*Kulun uı ki neyip **bile** ki di (166/6)*

*Kuzu aı man rı up **bile** ki di (166/9)*

5.2.3. Dah  “bile, ve, dahi”

Türkçenin bütün devrelerinde balama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2015: 195).

Eski Türkçe’de taı “bile, dahi” anlamında, Karahanlı sahasında taı “da/de, bile, yine” anlamında, Harezmi sahasında taı “da/de, bile, yine” anlamında,  aatay sahasında daı, Kıpçak sahasında daı/dahı/taı, Batı Türkçesi’nde dahi/dahı/daı/daı olarak kullanılmıştır.

“dahi” kuvvetlendirme edatı durumundadır. Cümle içinde kelime, kelime grupları ve şart cümlelerinin sonuna gelerek dikkati onların üzerine çeker. Bu kuvvetlendirme fonksiyonu aslında onun balama fonksiyonundan damakta, sonuna geldiği unsuru daha evvel geçen aynı cinsten bir unsura balamak suretiyle

belirtmektedir. Böylece dahi’de hem bağlama, hem kuvvetlendirme fonksiyonu bulunmaktadır (Ergin, 2012: 357).

Dahi pekiştirme edatı, cümlelerin bir unsurundan sonra gelerek onu çeşitli dil bilgisel anlamlarla pekiştiren, öne çıkaran, vurgulayan, dikkat çekici hâle getiren bir pekiştirme edatıdır. Bu kullanımında da önündeki unsurla birlikte pekiştirme edatı öbeğini oluşturur (Doğan, 2021: 283).

İfade ve işlevleri:

1. “dahi” “üstelik, ayrıca, hem de, hatta” anlamında, üsteleme ifadesiyle cümleler arasında yan yana bağlantı meydana getirmektedir: Dahı virdi öküş kul karavaş.

2. “dahi” “de” anlamında, sonuna geldiği isim unsurunun, sonunda sadece pekiştirici olarak yer almaktadır: Çevüklük dahı işdedür ol kadar.

3. “bile” anlamında, sonuna geldiği isim unsurunun, daha önce geçen veya geçebilecek başka bir isim unsuruna beklenmezlikli ilave olduğunu belirtmektedir: Gemiden dahı öte geçer idi.

DHK’de aşağıdaki örnekte “bile” anlamında sonuna geldiği isim unsurunun onu geçebilecek bir isimden üstünlüğünü pekiştirmek için kullanılmıştır. Sonuna geldiği ismi kuvvetlendirmektedir.

5.2.3.1. Zamirlerin Ayrılma Hâli ile Kullanımı

DHK’de aşağıdaki örneklerde zamirlerin ayrılma hâliyle kullanımı cümleye “üstünlük” anlamı katmıştır.

*Andan **dahı** sizi hanım Allah saklasun, ocağunuza bunçılaysın ‘avrat gelmesün.*
(77/13)

5.2.3.2. Zamirlerin Belirtme Hâli ile Kullanımı

DHK’de aşağıdaki örneklerde zamirlerin belirtme hâli ile kullanımı cümleye “üstelik, hatta” anlamı katmıştır.

*Vardı bir ağaç getürdi kılıcı tutdı, anı **dahı** iki para eyledi.* (213/14)

5.2.3.3. İsimlerin Yalın Hâl ile Kullanımı

Aşağıdaki örnekte ise sonuna geldiği isim unsurunu “daha” anlamında kuvvetlendirmektedir.

*Dede Korkut bir **dahı** soylamış, görelüm hanım ne soylamış* (75/1)

5.2.4. Hele “bilhassa, ille de”

Cümle başı edatı hele, tekit vazifesi de görür (Hacıeminoğlu, 2015:243).

*Ne olur-ise olsun, **hele** men avumı alayın didi. (122/4)*

5.2.5.Hem“da/de, hem de, bile, üstelik, ayrıca, bizzat, mutlak”

Farsçadır. Karahanlı metinlerinden itibaren geniş bir kullanılışı vardır. Bağlama ve kuvvetlendirme vazifesi görür (Hacıeminoğlu, 2015: 244). Atay, “Çağatay Türkçesinde Edatlar” kitabında hem pekiştirme edatı ile ilgili şunları “Farsçadır. Bağlama edatlarından karşılaştıma ve denkleştirme edatı olarak da kullanılan hem edatı, genellikle sonuna geldiği isim unsurunun daha öncd geçen başka bir isim unsuruna ilave eder, bazen iki cümleyi bağlar, bazen de sadece pekiştirme unsuru olarak yer alabilir.” demiştir (Atay, 2014: 138). Bu kelime Dede Korkut Hikâyeleri’nde çoğunlukla bağlaç olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte ise “üstelik” anlamında edat olarak kullanılmıştır.

*Serhoş yigit **hem** iki canavar-ile savaşımış-idi. (191/13)*

*Akalarum kimse menümleñ gelmesün, **hemi** orduya varuñuz (13. Boy- 133/10)*

5.2.6. mI/mU

Edat soru anlamının dışında çeşitli görevlerde kullanılarak anlamı pekiştirmektedir. Bu tür kullanımlarda amaç soru sorma değil daha çok anlamı pekiştirme durumu söz konusudur. Bugün “soru eki, soru edatı, soru mi’si” gibi terimlerle karşılanan edat için tam bir terim birliği de sağlanmış değildir. Buna soru edatı demek daha doğru olur diye düşünüyoruz. Edat soru anlamının yanında diğer görevlerde de kullanılmaktadır (İpek, 2009: 561). “mI/mU” soru anlamından farklı olarak üstünlük, şaşırtma, direktme, yadsıma, zaman, maz/mez ile kurulan fiilin anlamını olumlu yapmak için, kesinlik vb. anlamlarda cümlede pekiştirme işlevi ile kullanılır.

*Ölmiş-**mi**-y-idüñ yitmiş-**mi**-y-idüñ a Kazan /103/7)*

*Bir kulumu olmaz-**mı** olur (108/8)*

*Bir döşeği olmaz-**mı** olur (108/10)*

*Bir kuzıçağı olmaz-**mı** olur (108/11)*

*Bir menüm gibi oğul bulunmaz-**mı** olur (108/12)*

*Mere bazirganlar varuñ iklim iklim arañ, Beyregüñ ölüsi dirisi haberin getüre-y-idüñüz ola-**mı** dir. (133/7)*

*Mere bazirganlar varuñ iklim iklim arañ, Beyregüñ ölüsi dirisi haberin getüre-y-idüñüz ola-**mı** dir. (133/7)*

Mere kavat oğlu delü kavat, saña düşer **mi** maña bunun kibi söz söylemek, gel
mere kavat menüm yayumu çek, yohsa şimdi boynuñ ururam didi. (143/6)

Mere dülü ozan menden ne dilersin, çetirlü otağ-**mi** dilersin, kul karavaş-**mi**
dilersin, altun aqça-**mi** dilersin vireyim didi. (145/5)

Mere kavat oğlu delü kavat, sana düşer-**mi** bi-tekellüf menüm üzerüme gelesin
didi. (145/20)

İvünüz ardı dereçük degül-**mi**-y-idi (147/6)

İtünüz adı Barağ degül-**mi**-y-idi (147/7)

Senün aduñ kırk oynaşlu Boğazça Faṭma degül-**mi**-y-idi (147/9)

Beyrek gideli bam bam depe başına çıkdıñ-**mi** kız (148/17)

Qarmanup dört yanuña baqduñ-**mi** kız (148/18)

Qargu kibi kara saçuñ yolduñ-**mi** kız (148/19)

Qara gözden acı yaşun dökdüñ-**mi** kız (148/20)

Güz alması kib al yañağun yırtduñ-**mi** kız (148/21)

Boz ayğırñ biline binmedüm-**mi** (149/13)

Senün ivün üzerine şıgın geyik yıkmadum-**mi** (149/14)

Sen meni yanuña kığırmadum-**mi** (149/15)

Senün-ile meydanda at çapmaduğ-**mi** (149/16)

Senün atunu menüm atum kiçmedi-**mi** (149/17)

Oğ atanda men senün ahunı yarmadum-**mi** (149/18)

Güreşde men seni başmadum-**mi** (149/19)

Altun yüzüğü parmağuna kiçürmedüm-**mi** (149/20)

Sevişdüğüñ Bamsı Beyrek men degül-**mi**-yem (149/21)

Alan şabağ han kızı yirümden tırmadım-**mi** (149/12)

Hüneri oğul atadan-**mi** görür öğrenür, yoksa atalar oğuldan-**mi** öğrenür
(156/12)

Asılan asılan kayalardan Kazan oğlan uçurduñ-**mi** (163/20)

Talı Sazuñ aslanına yidürdüñ-**mi** (163/21)

yohsa kara dinlü kafire uğratduñ-**mi** (163/22)

ağ ellerin karusından bağlatduñ-**mi** (163/23)

kaḫir öñinçe yoritduñ-**mi** (163/24)

dili damağı kurıyp dört yanına bakdurduñ-**mi** (163/25)

kara gözden acı yaşın dökdürdüñ-**mi** (163/26)

Yohsa a Kazan ayağumdan sermüze atayın-**mi** (165/23)

Kara turnak ağ yüzüme çalayın-mı (165/24)
Güz alması kibi al yanaklarum yırtayın-mı (165/25)
Çenberüme alça kanum dökeyin-mi (165/26)
Ağır şiven senün orduña koyayın-mı (165/27)
Oğul oğul diyübeni buzlayayın-mı (166/1)
Torunçuğum aldurmuşam buzlayayın-mı (166/4)
Kulunçuğum aldurmuşam kişneyeyin-mi (166/7)
Kuzıçağum aldurmuşam mañrıyayın-mı (166/10)
Oğul oğul diyü buzlayayın-mı (166/11)
Görklüm, oğul gelse senden-mi sorar idüm (166/1)
Ağ elleri ardına bağılı diyeyin-mi (171/15)
Ağ boynında kıl urgan takılı diyeyin-mi (171/16)
Qafır yınça yayak yorır diyeyin-mi (171/17)
Kıl kepenek boyunçuğın sürer diyeyin-mi (171/20)
Ağır bukağı topuçağın döger diyeyin-mi (171/21)
Arpa etmeği acı soğan öyünçüği diyeyin-mi (171/22)
Altun akça-mı ister, katır biserek-mi ister? (186/10)
Gördün-mi men mana nitdüm, oğlana korhınç haberler vereyim, ola kim gitmeye döne didi. (186/21)
Bu kadar işden Korhan yigit-mi olur (187/2)
Kalkubanı yiründen turmadun-mı (189/12)
Yilisi kara kazılık atun binmedün-mi (189/13)
Avlayuban kuşlayuban aşmadun-mı (189/15)
Karavaşlar inek sağır görmedün-mi (189/17)
Yataçak yir-mi buldun yurt-mı buldun noldı sana (194/14)
Big yigit baş esen olsa börk bulınmaz-mı olur (194/26)

5.2.7. Ya “hele, yoksa, sanki”

Farsçadır. Hem hitap, hem denkleştirme, hem bağlama, hem de kuvvetlendirme edatıdır. Bu mânâ bilhassa çekimli fiillerden sonra geldiği zaman açıkça hissedilir (Hacıeminoğlu, 2015: 257).

Aşağıdaki cümleler yaseslenme edatı “hele” anlamında pekiştirme işlevi ile kullanılmıştır.

Ya ne maslahata geldün yigit didi. (122/26)

Oğul ya seni ivermeh-mi gerek? (124/6)
Dede ya kanı menüm pürelerüm? (128/12)
Mere delü ozan ya maqşuduñ nedür? (146/3)
Ya niçe varur baba didi. (185/18)
Ya cism-ile ceddün yok (204/24)
Beli hünerdür ya! (225/20)

5.2.8. Yine “da/de, hatta, bile, gene, ayrıca”

Eski Türkçe devrinden beri cümle başı, tekerrür ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır. yana/yene/yine yan- fiil kökü üzerine -a zarf fiil eki ile oluşmuştur(Hacıeminoğlu, 2015: 257). DHK’de “yine, gine” şekilleri kullanılmıştır. Cümleye “tekrar, yeniden” anlamında kullanılmıştır. Eylemin birkaç defa yapıldığı anlamı cümleye kazandırmak için bu edatı kullanılırız.

Aşağıdaki örneklerde “yine” edatı “tekrar, yeniden” anlamında cümledeki eylemin birkaç defa yapıldığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Mere niye ağlarsız, biz bunu tanımazuz, adaklusına aparıñ görsün ol yahşı bilür, zirā ol diküpdür yine ol tanır didi. (132/10)
Yine kız aydur: Mere ozan (140/5)
Yine kartaşı oğlu aydur. (191/6)
Zaman-ile Oğuz yine yaylaya köçdi. (207/26)
Oğuz yine eyyam-ile gelüp yurdına kondı. (207/1)
Oğuzdan yine bize bir turfanda kızı geldi didi. (211/33)
Yine Bayındır Handan adam gelditiz gelesin diyü. (216/21)
Aslan enügi yine aslandur, atasını at üzerinden kavradı tutdı döşeğine çıkardı. (219/24)

5.3. KARŞILAŞTIRMA – DENKLEŞTİRME

Bağlama edatlarının bir çeşidi olan bu edatlar karşılaştırılan grupları veya unsurları bir birine mukayese suretiyle bağlarlar. Bağladıkları unsurlardan umumiyetle önce gelirler. Bu edatları ifade ettikleri mana bakımından, dört çeşittirler.

1. Karşılaştırılan unsurlardan birini kasdenler: ama...ama, ara...ara, gah...gah, ha...ha, hah...hah, ister...ister, kimi...kimi, gerek...gerek, ya...ya... gibi

2. Karşılaştırılan unsurların hepsini kapsayanlar: da...da, eger...eger, hem...hem, gerek...gerek... gibi.

3. Karşılaştırılan unsurlardan hiçbirini kapsamına almayanlar: ne...ne, ni...ni...gibi

4. Karşılaştırılan unsurlardan birini denkleştirme suretiyle diğerinin yerine koyanlar: ya...ya, ya-yahut,ya...veya...gibi (Hacıeminoğlu, 2015: 261).

ya, veya, yahut, veyahut. Bunlar birbirine denk olan, birbirinin yerini tutabilecek olan iki unsuru birbirine bağlayan, birbiriyle karşılaştıran edatlardır (Ergin, 2012: 353).

ya...ya, hem...hem, ne...ne, da(de)...da(de),. Bunlar karşılaştırılan iki veya daha çok unsuru, dil birliğini birbirine bağlayan edatlardır (Ergin, 2012: 353).

5.3.1. ne...ne

“ne...ne” bağlama edatı cümleleri birbirine bağlarken karşılaştırma işlevi ile de cümlede kullanılmıştır. DHK’de “ne...ne” karşılaştırma edatı cümlede özneleri karşılaştırmak için kullanılmıştır.

Ne oğlan yeñer, ne buğa yeñer. (82/9)

Ne siz kaluñ ne Beyrek kalsuñ, bir eski kaftan virdüñüz benüm başum beynüm alduñuz diyüp vardı bir eski deve çuvalı buldı (142/16)

Deli Dumrul kırk yigit ilen yiyüp içüp oturur-iken nagāhandan ‘Azra’ili neçavuş gördi ne kapuçı. (178/4)

Ne buğa yener, ne Kan Turalı yener. (189/30)

Kaçan se meni alup kadir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem didi. (156/14)

5.3.2. Ya...Ya

“ya...ya” bağlama edatı cümleleri birbirine bağlarken karşılaştırma işlevi ile de kullanılmıştır. DHK’de ya...ya fiilleri karşılaştırmak için kullanılmıştır.

bu karayıb baña ya bendendür ya hatundandır didi. (79/6)

ya varam ya varmayam (187/14)

ya gelem ya gelmeyem ya kara buğranun göksi altında kalam ya

ya kağan aslanun kıynagında didilem ya varam ya varmayam (187/18)

ya gelem ya gelmeyem (187/19)

5.4. SORU EDATLARI

Tek başlarına mânâları olmayıp, ancak cümle içinde mânâ ve vazifeleri ortaya çıkan sözlere edat dediğimize göre, Türkçede kelime, kelime grubu yahut cümlelerden önce veya sonra gelerek soru mefhumu ifade eden bütün sözlere de soru edatı denilebilir (Hacıeminoğlu, 2015: 269).

5.4.1. Kani “hani”

Mekân mefhumunu arayan soru edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 273).

Dede ya kani menüm pürelerüm? (128/12)

İki vardun bir gelürsin yavrım kani (163/18)

Karañu dün de bulduğum oğlum kani (163/19)

İmdi kani didüğüm big erenler (176/13)

5.4.2. mı/mi/mu/mü

Eski Türkçe devresinden beri mevcut olan mu/mü aslında bir ektir. Onun için, diğer soru edatlarının aksine, isim veya fiillerden sonra gelmek suretiyle soru mefhumunu ifade etmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 275). Soru edatı mı, soru eki mi olduğu konusunda henüz bir terim birliği sağlanamamıştır. Tek başına bir anlamı olmadığı için cümle içinde anlam kazandığı ve cümlede soru anlamından farklı olarak pekiştirme ifadesiyle kullanıldığı için soru edatı teriminin kullanılması daha uygundur.

ķılıcımdan-mı gördi, şıframdan-mı gördi. (78/24)

Görür misin neler oldu. (79/19)

Senden-midür benden-midür, (80/5)

Ħan kıızı yirümden ħurayım-mı (80/9)

Yaķań-ile boğazuńdan ħutayın-mı (80/10)

Ħaba ökķem altına şalayın-mı (80/11)

Ħara Polat öz ķılıcum elüme alayın-mı (80/12)

Öz geveden başuńı keseyin-mi (80/13)

Can ħatlusın saña bildüreyin-mi (80/14)

Alķa ķanuń yir yüzine dökeyin-mi (80/15)

Yarımasun yarķımasun bu ķoban bizüm hepümüz ķırar-mı ola didiler (99/4)

Salur Kazan, Biğ Kazan, ölü-misin diri-misin, bu işlerden haberün yok-mudur didi. (99/9)

Bilür-misin qarındaşum Kara Göne düşümde ne görindi (99/12)

Ordumuñ haberin bilür-misin digil maña (101/12)

Ağ ban ivüm şundan kiçmiş gördün-mi digil maña (103/4)

Ölmiş-mi-y-idün yitmiş-mi-y-idün a Kazan /103/7)

Yohsa göksünge yok-mudur iman (103/21)

Suçum bu-mudur didi (104/1)

Bilür-misin neler oldu (106/15)

Senün etünden oğul yiyeyin-mi, yohsa sası dinlü kafırün döşegine gireyin-mi ağın Kazanuñ nāmusını sindurayın-mı, niçideyin oğul hey didi (107/6)

Bir kulumı olmaz-mı olur (108/8)

Bir döşeği olmaz-mı olur (108/10)

Bir kuzıçağı olmaz-mı olur (108/11)

Bir menüm gibi oğul bulunmaz-mı olur (108/12)

Ağızlular bu suyumdan içdüğü yok, saña noldı, 'amelün-mi azdı, fi'lün-mi döndi, ecelün-mi geldi, bu aralarda neylersin didi.(125/18)

Pay Püre Big aydur: Dede oğlan-mısın kız-mısın? (127/8)

Dede men üçini bulur-isem ikisini sen bulur-mısın didi. (128/3)

Mere bazirganlar varuñ iklim iklim arañ, Beyregün ölüsi dirisi haberin getüre-y-idünüz ola-mı dir. (133/7)

Eger seni hisardan aşığa urgan-ile salınduracak olur-isem babaña anaña sağlık-ile varaçak olur-iseñ beni bunda gelüp halalığa alur-mısın didi. (135/19)

Mere kavat oğlu delü kavat, saña düşer mi maña bunun kibi söz söylemek, gel mere kavat menüm yayumu çek, yohsa şimdi boynuñ ururam didi. (143/6)

Mere dülü ozan menden ne dilersin, çetirlü otağ-mı dilersin, kul qaravaş-mı dilersin, altun akça-mı dilersin vireyim didi. (145/5)

Mere kavat oğlu delü kavat, sana düşer-mi bi-tekellüf menüm üzerüme gelesin didi. (145/20)

İvünüz ardı dereçük degül-mi-y-idi (147/6)

İtünüz adı Barağ degül-mi-y-idi (147/7)

Senün aduñ kırk oynaşlu Boğazça Fağma degül-mi-y-idi (147/9)

Beyrek gideli bam bam depe başına çıkdun-mı kız (148/17)

Karmanup dört yanuğa baqduñ-mı kız (148/18)
Qargu kibi qara saçuñ yolduñ-mı kız (148/19)
Qara gözden acı yaşun dökdüñ-mi kız (148/20)
Güz alması kib al yañağuş yırtduñ-mı kız (148/21)
Boz ayğıruñ biline binmedüm-mi (149/13)
Senün ivüñ üzerine şığın geyik yıkmadum-mı (149/14)
Sen meni yanuğa kığırmadun-mı (149/15)
Senün-ile meydanda at çapmaduq-mı (149/16)
Senün atunu menüm atum kiçmedi-mi (149/17)
Oñ atanda men senün ahunu yarmadum-mı (149/18)
Güreşde men seni başmadum-mı (149/19)
Altun yüzügi parmağuşa kiçürmedüm-mi (149/20)
Sevüşdüğü Bamsı Beyrek men degül-mi-yem (149/21)
Alan şabañ han kıızı yirümden turmadım-mı (149/12)
Hüneri oğul atadan-mı görür öğrenür, yoksa atalar oğuldan-mı öğrenür (156/12)
Baba içinde big yigitler öldürseler kan sorarlar-mı da 'vilerler-mi? (158/12)
Görür-misiz ağan Kazan baş kesdi kan dökdi oğlan uşak yimek yimekçe gelmez didi. (161/11)
Asılan asılan kayalardan Kazan oğlan uçurduñ-mı (163/20)
Talı Sazuñ aslanına yidürdüñ-mi (163/21)
yohsa kara dinlü kafire uğratduñ-mı (163/22)
ağ ellerin karusından bağlatduñ-mı (163/23)
kafir öñinçe yoritduñ-mı (163/24)
dili damağı kurıyp dört yanına bakdurduñ-mı (163/25)
kara gözden acı yaşın dökdürdüñ-mi (163/26)
Yohsa a Kazan ayağumdan sermüze atayın-mı (165/23)
Kara turnak ağ yüzüme çalayın-mı (165/24)
Güz alması kibi al yanaklarum yırtayın-mı (165/25)
Çenberüme alça kanum dökeyin-mi (165/26)
Ağır şiven senüñ orduña koyayın-mı (165/27)
Oğul oğul diyübeni buzlayayın-mı (166/1)
Torunçuğum aldurmışam buzlayayın-mı (166/4)
Kulunçuğum aldurmışam kişneyeyin-mi (166/7)

Kuzıçağum aldurmuşam mañrıyayın-mı (166/10)
Oğul oğul diyü buzlayayın-mı (166/11)
Görklüm, oğul gelse senden-mi sorar idüm (166/1)
Ağ elleri ardına bağılı diyeyin-mi (171/15)
Ağ boynında kıl urgan takılı diyeyin-mi (171/16)
Şafır ynınça yayak yorır diyeyin-mi (171/17)
Kıl kepenek boyunçuğın sürer diyeyin-mi (171/20)
Ağır bukağı topuçağın döğer diyeyin-mi (171/21)
Arpa etmeği acı soğan öyünçüğü diyeyin-mi (171/22)
Anuñ-içün-ki menden delü menden güçlü er var-mudur ki çıka menüm ile savaşa dir-idi (177/9)
İmdi mere delü geldüm ki senüñ canuñ alam, virür-misin yohsa menüm-ile cenk ider-misin didi. (178/31)
Mere al kanatlu 'Azra' il sen-misin didi. (178/34)
Mere 'Azra' il men seni gin yirde ister-idüm, tar yirde eyü elüme girdün ola-mı didi. (179/3)
Ya pes can viren can alan Allah Ta'la-mıdır? (179/32)
Bilür-misin neler oldu (180/26)
Baba senden can dilerem virür-misin (180/32)
Yahsa oğul Delü Dumrul diyü ağlar-mısın (180/33)
Ana bilür-misin neler oldu (181/25)
Canun mana virür-misin (181/31)
Yaohsa gğul Delü Dumrul diyü ağlar-mısın (181/32)
Acı turnak ağ yüzüne çalar-mısın (181/33)
Kargu kibi kara saçun yolar-mısın (181/34)
Bilür-misin neler oldu (182/25)
Oğul kız buldun-mı? (185/15)
Canun baba mana yarar kız buldun-mı? (186/8)
Altun akça-mı ister, katır biserek-mi ister? (186/10)
Gördün-mi men mana nitdüm, oğlana korhınç haberler vereyim, ola kim gitmeye döne didi. (186/21)
Bu kadar işden Korhan yigit-mi olur (187/2)
Kalkubanı yiründen turmadun-mı (189/12)
Yilisi kara kazılık atun binmedün-mi (189/13)

Avlayuban kuşlayuban aşmadun-mı (189/15)
Karavaşlar inek sağar görmediün-mi (189/17)
Kara inek buzağusı degül-midür (189/19)
Alp erenler karımından kayurur mı olur (189/20)
Mere alça kopuzum ele alun meni ögün, saru donlu kız 'ışkına bir aslandan döneym-mi didi. (190/13)
Ala köpek enüğine kendüzin taladur-mı (190/23)
Alp yigitler savaş günü karımından kayurur-mı (190/24)
Aşagıdan yukaru bakmaz-mısın (192/4)
Karşuna ala kaz geldi şahinun atmaz-mısın (192/5)
Şaru tonlu Selcen Hatun işaret ider görmez-misin (192/6)
Seni deve burnından zebun olur didiler bilmez-misin (192/7)
Tanrıya sığındum, bir buğrdan döneym-mi, inşa'allah bunun dahı başın keseyim didi. (192/15)
Kanadı-y-ile saksığana kendüzin sakıdur-mı (192/25)
Alp yigitler kırış günü karımından kayurur-mı (192/26)
Yataçak yir-mi buldun yurt-mı buldun noldı sana (194/14)
Big yigit baş esen olsa börk bulunmaz-mı olur (194/26)
Oğulı tutdurdın-mı (195/4)
Gafil-ile görklü başın kesdürdin-mi (195/5)
Kadın ana big baba diyü buzlatdun-mı (195/6)
Toğan kuş aoluban uçayın-mı (195/30)
Gafillüçe senün başun men keseyin-mi (195/32)
Alça kanun yir yüzine tökeyin-mi (195/33)
Kara başun terkiye asayın-mı (195/34)
Kaytabanlar torumından döner-mi olur (196/7)
Luluçuğın deper-mi olur (196/9)
Kuzıçağın süser-mi olur (196/11)
Görklüsine kıyar-mı olur (196/13)
Öldürmege men seni kıyar-midüm (197/31)
Ner-midür maya-mıdur anı bilsem (205/22)
Koç-mıdur koyun-mıdur anı bilsem (205/24)
İrkemidir kız-mıdur anı bilsem (205/26)
Oğlan kurtıldın mı? (212/25)

Oğlan yüzüğü alup takındın-mı ?(212/29)
Depegöz aydur: Kurtıldun mı? (212/32), (213/7)
Depegöz aydur: Oğlan şöl künbeti gördün-mi? (212/33)
Künbede girdün-mi (213/1)
Sana ölüm yoğ-ımiş, şol mağaraya gördün-mi? (213/8)
Mere oğlan dahı ölmedün-mi? (213/18)
Kavumlu kavm-y-ile keneşdi-mi (217/22)
Garib başun gavgada kaldı-mı (217/23)
Kara tonlu kafirlere uğradun-mı (218/33)
Ala gözlü yigitlerün kırdurdun-mı (219/1)
Kişi koyında yatan halalına sırrın dimez-mi olur, nedür hakun didi. (219/22)
mere kafir sen meni bilmez-misin (223/19)
oğlan aldun-ise Tanrına mı yalvarursın, senün bir Tanrın var-ise menüm yitmiş
iki puthanam var didi. (224/17)
Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğı yiri kılıcı-y-ile etmegi-
y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün kan-mı tökdün aç-mı toyurdun yalınçak-
mı tonatdun didi. (225/15-17)
Mere Ters Uzamış baş kesüp kan tökmek hüner-midür didi. (225/19)
Mere mizüm öksüzligümüz yetmez-mi, bizi niye urursın (226/14)
Ana men-de varayın-mı ne dirsın (226/33)

5.5.ÇAĞIRMA HİTAP EDATLARI

Bunlar isimlerden veya unvanlardan önce gelerek hitap hareketini bilhassa belirtmekten başka hiçbir mânâları olmayan sözlerdir. Bir kısmı taklidi kelimelerdir, bir kısmı ise kalıplaşmış diğer gramer unsurlarıdır. Bu sebeple menşelerini tespit etmek güçtür (Hacıeminoğlu, 2015: 284).

5.5.1. A (Seslenme)

“ey” anlamında hitap için isimlerin sonuna eklenen bir ünlemdir (Tiken, 2020: 129).

- 1) “ey” anlamında hitap ifadesiyle hitap unsuru durumundaki ismin sonuna gelmektedir.
- 2) “ey” anlamında aynı ifadeyle ünlem grubu meydana getiren “iy” ünlemini pekiştirmektedir.

Çıksun benüm görür gözüm a Dirse Han yaman segrir (86/26)

Yalunuz oğul haberin a Dirse Han digil maña (87/8)

Ölmiş-mi-y-idün yitmiş-mi-y-idün a Kazan /103/7)

A big baba işidürem (160/4)

A bigler oğlan kancaru gitdi ola didi. (162/9)

Dimez olsañ yana yana kargaram a Kazan saña (164/21)

Berü gelgil a big baba (168/13)

5.5.2. Ay

DHK’de cümlede ay edatı seslenme amacıyla kullanılmıştır.

Oğul oğul ay oğul (159/16), (160/11), (219/6), (220/2)

Oğul oğul ay oğul (164/3), (181/2), (182/1), (219/6), (220/2)

Oğlan oğlan ay oğlan (222/4)

Ay oğul Banu Çiçegün bri delü kardaşı vardır, adına Delü Karçar dirler, kız dileyeni öldürür. Beyrek aydur: Ya pes nidelüm? (124/16)

Oğul oğul ay oğul (170/25), (219/6), (220/2)

5.5.3. Hey/Hay (seslenme)

“hey”, “hay” ve “ey” yahut “hae” ve “ey” birleşigi olabilir (Hacıeminoğlu, 2015: 136).

1) Hitap belirtmektedir.

2) Hitapla birlikte merak ve sorma belirtmektedir.

Ol ögdüğüm yüce Tanrı dost oluban meded irsün hanum hey. (76/4)

Senün etünnden oğul yiyeyin-mi, yohsa sası dinlü kafirün döşegine gireyin-mi ağan Kazanun nāmusını sindurayın-mı, niçideyin oğul hey didi (107/8)

Hey ana ‘arabi atlar olan yirde (108/7)

Hey big yigit bize dahı bu geyikden pay vir didi. (122/10)

Dede Korkut hay oğul Karçar adama uş bögelek gibi bunludur, ol bir yavuz canavardur, hep bir yirde dirüp-dururam, gel gidelüm semüzin al aruğın ço didi. (128/13)

Hay Dede Sulğan, Tanrı bunun semüzin de alsun aruğın-da alsub haman beni kapudan tışarı eyle, meded didi. (129/1)

Hey menüm kırk yoldaşum, bilür-misiz neler oldı? (134/28)

*Güyeğü atsa elün kırısun parmağların çürisün **hay** toñuz oğlu toñuz dir-idi.*
(143/4)

*Yığışdursun dürişdürsün günahıñuzı adı görklü Muhammede bağışalsun
hanum **hey** (177/3), (184/28), (198/32), (206/20), (215/31), (225/5)*

***Hay** canum oğul hüner didüğüñ ol degül, ol kız için üç canavar saklamışlar,
her kim ol üç canavarı basa ol kızı ana virürleri basup öldürmese anun başını
keserler burca asarlar. (186/17)*

***Hay** dimedim baş getüren celladı olur (186/33)*

***Hey** kırk işüm kırk yoldaşum (187/29), (188/1)*

***Hey** kırk işüm kırk yoldaşum (193/12)*

***Hey** yigidüm big yigidüm (196/6)*

***Hay** big yigitler kâfiri kim öldürdi diyü soylamış, görelüm hanum ne soylamış:*

5.5.4. Meded “imdat”

Arapçadır. İmdat, feryad ve yardım isteme duygusunu ifade eder
(Hacıeminoğlu, 2015: 301).

*Hay Dede Sulţan, Tanrı bunun semüzin de alsun aruğın-da alsub haman beni
kapudan tışarı eyle, **meded** didi. (129/1)*

*Sana sığındum cömerdler cömerdi gani Tanrı, **meded** didi. (190/32)*

5.5.5. Mere

DHK’de karşımıza çıkan seslenme edatıdır.

*Aydur: **Mere** bazirganlar bu aygırı ve dahı bu yayı ve bu gürzi maña virünj didi.*
(119/12)

*Yigit aydur: **Mere** bazirganlar çok-mı istedüm didi. (119/14)*

*Oğlan aydur: **Mere** biğünüz oğlu kimdür? (119/17)*

*Bazirganlara aydur: **Mere** kavat oğlu kavatlar ata turur-iken oğul elin-mi
öperler. (120/13)*

***Mere** benüm oğlum baş-mı kesdi kan-mı dökdi? (120/19)*

***Mere** bu oğlana ad koyasınça var-mıdır didi. (120/20)*

***Mere** dayalar bu kavat oğlu kavat mize erlik-mi gösterür didi, varuñ bundan
pay dileñ görüñne dir didi. (122/7)*

*Beyrek aydur: **Mere** dadı men avçı degğlem big oğlu bigem, hep size didi, amma
sormak ‘ayıb olmasun bu otak kimündür didi. (122/11)*

*Banı Çiçek aydur: **Mere** kızlar bu ne yigitdür? (122/18)*

*Hey hey dayalar babam maña ben seni yüzi nikablu Beyrege virmişem dir-idi, olmaya kim bu ola **mere** çağırurñ haberleşeyim didi. (122/20)*

***Mere** ne didüğüm yetürün, kara aygırı yarağ-ile getürün didi. (126/4)*

***Mere** niye ağlarsız, biz bunu tanımazuz, adaklusına aparurñ görsün ol yahşı bilür, zirā ol diküpdür yine ol tanır didi. (132/8)*

***Mere** bu ne kömlekdür? (132/5)*

***Mere** bazirganlar varurñ iklim iklim arañ, Beyregün ölüsü dirisi haberin getüre-y-idünüz ola-mı dir. (133/5)*

***Mere** şası dinlü kâfir (136/21)*

*Tanrı maña yol virdi gider oldum **mere** kâfir (137/1)*

*Otuz tokuz yigidüm amanatı **mere** kâfir (137/2), (137/5)*

*Onın eksük bulsam yirine yüzün öldüreyim **mere** kâfir (137/4)*

***Mere** ozan nireye gidersin? (137/9)*

***Mere** ozan kopuzurñ maña virgil atımı saña vireyim, şakla gelem bahasın getürem alam didi. (137/13)*

***Mere** çobanlar bir kişi yolda taş bulsa yabana atar, siz bu yolda bu taşı niçün yığarsız? (137/19)*

***Mere** sen seni bilürsin, bizüm halumuzdan haberün yok didiler. (137/21)*

***Mere** ne haluruz vardur? (138/1)*

***Mere** yüzünüz ağ olsun, ağaruzurñ etmeği size halal olsun didi. (138/6)*

***Mere** kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü (138/15)*

*Yine kız aydur: **Mere** ozan (140/6)*

***Mere** ozan gördün-ise digil maña (140/13)*

***Mere** kavat oğlu delü kavat, saña düşer mi maña bunun kibi söz söylemek, gel mere kavat menüm yayımı çek, yoħsa şimdi boynurñ ururam didi. (143/5-6)*

***Mere** Beyregün yayı vardur getürün didi. (143/11)*

***Mere** dülü ozan menden ne dilersin, çetirlü otağ-mı dilersin, kulkaravaş-mı dilersin, altun aqça-mı dilersin vireyim didi. (145/4)*

***Mere** koñ-a kızlar yanına da varsun didi. (145/16)*

***Mere** kavat oğlu delü kavat, sana düşer-mi bi-tekellüf menüm üzerüme gelesin didi. (145/20)*

***Mere** çün-kim Kazan Bigden buyruk olupdur koñ oturursın didi. (146/1)*

***Mere** delü ozan ya maqşudurñ nedür? (146/3)*

Mere Kışırça Yinge tır sen oyna, ne bilür delü ozan didiler. (146/6)
Mere delü ozan ere varan kız menem didi, oynamağa başladı. (146/7)
Kızın kaçtanı geydi, çal **mere** delü ozan ere varan kız menem oynayayım didi. (147/2)
Mere delü ozan çal, ere varan kız menem, oynayayın didi. (148/2)
Mere delü ozan 'ayıblu-mıyam kim maña 'ayıb koşarsın didi (148/11)
Mere od getürün. Getürdiler, sazı oda urdılar. (151/16)
Mere kafir ne haldur? (168/6)
Aman **mere** kafir aman (168/8)
Aydur: **Mere** kavatlar ne ağlarsız, menüm köprim yanında bu gavga nedür, niye şiven idersiz didi. (177/18)
Delü Dumrul aydur: **Mere** yigidiñüzi kim öldürdi. (177/20)
Mere 'Azrā'il didüğüñüz ne kişidür kim adamuñ canın alur (177/23)
Bak bak **mere** delü kavat menüm birliğüm bilmez, birliğime şükür kılmaz, menüm ulu dergahumda geze menlik eyleye didi (177/29)
Mere ne heybetlü kocasın (178/10)
Mere ne kocasın digil maña (178/21)
Mere delü kavat (178/24)
Mere delü kavat öginür-idün (178/30)
İmdi **mere** delü geldüm ki senün canuñ alam, virür-misin yohsa menüm-ile cenk ider-misin didi. (178/31)
Mere al kanatlu 'Azra'il sen-misin didi. (178/34)
Mere delü kavat mana ne yalvarursın, Allah Te'ala'ya yalvar, menümde elümde ne var, men dahı bir yumuş oğlanıyam didi (179/29-30)
Mere 'Azra'il men seni gin yirde ister-idüm, tar yirde eyü elüme girdün ola-mı didi. (179/3)
Mere Az'ra'il aman (179/16)
Mere kapuçılar kapuyı kapan didi. (179/2)
Mere Delü Dumrul Allah Ta'alanun emri böyle oldu kim Dekü Dumrul canı yirine can bulsun, anun canı azad olsun didi. (180/16)
Mere 'Azra'il aman (182/15)
Mere delü kavat dahı ne aman dilersin (182/17)
Mere delü hasretün kimdir? (182/21)

Mere alça kopuzum ele alun meni ögün, saru donlu kız 'ışkına bir aslandan döneyim-mi didi. (190/13)

Mere ben bu devenün burnına yapışacak ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler (192/12)

Mere koçla kopuzun çalun ögün meni (192/14)

Mere yori (195/29)

Mere kazası yetmiş yigit ne yigitsin (196/1)

mere kavat oğlu ohun-ile-mi kılıcun-ile-mi gel berü söyleşelüm didi. (197/15)

mere kavat oğlu kavat men aşağı kulpa yapışuram (197/13)

mere kocalar ikindü vakti muni mana çevüresiz, yiyem didi. (212/1)

mere kocalar munun ölümü nedendür? (212/3)

mere kocalar sünülüği ocağa kon kızsun didi. (212/7)

mere koyun başları irkeç bir bir gel kiç didi. (212/14)

mere oğlan al şol parmagumda ki yüzüğü parmağuna tak, sana oh ve kılıç kar eylesün. (212/26)

mere oğlan dahı ölmediün-mi ? (213/18)

mere Depegöz niçesin didi. (213/17)

mere geyimüm getirün oğlum geysün, al aygırın getirün oğlum binsün, il ürkmedin oğlum meydana varsun girsün didi. (221/23)

mere onat görün, bu gelen VBegil-ise sizden sizden öndin men kaçaram didi. (221/28)

herze merze söyleme **mere** itüm kafir (222/26)

berü gelgil **mere** kafir dürişelüm (223/4)

mere kafir sen meni bilmez-misin (223/19)

mere kafir berü gelgil dürişelüm didi. (223/25)

kafir Tekür aydur: Katlan **mere** kavat oğlu, men sana varayım didi. (223/26)

Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile etmegi-y-ile alupdur, mere sen baş mı kesdün şan-mı tökdün aç-mı toyurdun yalınçak-mı tonatdun didi. (225/15-17)

Mere Ters Uzamış baş kesüp kan tökmek hüner-midür didi. (225/19)

Mere ne turursız didi. (225/34)

Mere oğuzdan bir bölük atlı geldi. (225/32)

Mere noldunuz diyü bir şapala birine bir şapala birine urdı. (226/12), (226/14), (226/16), (227/18), (229/6)

5.5.6. Yâ “Ey”

Hitap ünlemidir. Bu ünlem “ey” anlamında, hitap ifadesiyle isim unsurunun önünde yer alarak ünlem grubu meydana getirmektedir (Tiken, 2020: 145).

Yâ kâdir Allah birliğün varluğun hakkı-y-içün ‘Azrâ’ili menüm gözüme göstergil (177/24)

‘Azrâ’ile buyruk eyledi ki yâ ‘Azrail var, dahı ol delü kavatun gözine göringil, benzini sarartgil didi, canını hırlatgil algıl didi. (178/1)

Ya Cebra’il var sol kuluma kırk erçe kuvvet virdüm didi. (224/21)

5.6. CEVAP EDATLARI

Bunlar cümle içinde başka kelimelere bağlı olmadan, tek başlarına bir mefhum ifade edebilen sözlerdir. Bazan, bir cevap edatı bir cümle yerine geçer. Hususiyle karşılıklı konuşmalarda, her edat bir cümle sayılır (Hacımeinglu, 2015: 290).

5.6.1. Beli “peki, evet”

Farsçadır. Tasdik ve kabul mefhumunu ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 290). Farsçadan geçmiştir. Arapça “belâ” ünleminin Farsçalaştırılmış şekli olup “evet, elbette!” anlamlarına gelmektedir (Hacıeminoğlu, 2015: 131).

Beli budur, menüm dahı oğlum olsa, Han Bayındırın karşusın alsa tursa kullık eylese, men dahı baksam sevinsem kıvansam güvensen didi. (116/18)

Beli menüm oğlumdur didi. (120/15)

Beli baş kesdi, kan dökdi, adam ahtardı didiler. (120/19)

Beli sultānum artuğdur didiler. (120/21)

Beli pes ağ sakallu ‘aziz baba ivermeğ gerek didi. (124/6)

Beli pes, evet ağ şakallu ‘aziz baba menüm dahı istediğüm oldur didi. (124/15)

Dede Korkut beli hanum bulayım didi. (128/4)

Beli canum baba eyle isterem, pes varasın bir cici bici Türkmen kızını alasın, nagāhan tayanam üzerine düşem karnı yırtıla didi. (185/9)

Beli hünerdür ya! (225/20)

5.6.2. Evet “evet, peki”

DHK’de onay vermek için kullanılan bir cevap edatıdır.

Hoş öyle olsun, evet, hem mana iki adam viriün yimegüm benüm pişürsün didi.

(209/

5.7. ÜNLEM EDATLARI

Bunlar her türlü duygu ve heyecanı ifade etmek için kullanılan sözlerdir. Menşe ve yapı bakımından ya tabiat seslerini taklit suretiyle yahut da hislerin yorumlanarak “ses” şeklinde terenümü neticesinde meydana gelmişlerdir. Bu bakımdan bir kısmı aşağı yukarı bütün dillerde müşterektir (Hacıeminoğlu, 2015: 293).

5.7.1. A

Takdir ve hayret ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 293). Tek başına şaşma, yadırgama, ayıplama, övme vb. duygular, isim unsurunun önünde yer alıp ünlem grubu meydana getirerek kullanıldığında hitapla birlikte sevgi, övme, öfke, sitem, gücenme, şikayet sabırsızlanma, azarlama vb. duygular; çekimli fiilin sonuna geldiğinde de hitapla birlikte sorma, teşvik, uyarma, şaşma, emir vb. duygular belirten bir ünlemdir. Sonuna geldiği çekimli fiil, daha çok istek belirten şart çekimli fiildir (Hacıeminoğlu, 2015: 129).

Çıksun benüm görür gözüm a Dirse Han yaman segrir (86/26)

Yaluñuz oğul haberin a Dirse Han digil maña (87/8)

Ölmiş-mi-y-idüñ yitmiş-mi-y-idüñ a Kazan (103/7)

A bigler Uruz hub söyledi (156/15)

Kâfir serhaddına, Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa aluban çıkayın, sonra oğlana gerek olur a bigler didi. (156/21)

Aydur: A big baba (156/9)

Yaluñuz oğul haberin a Kazan digil maña (165/4)

Yohsa a Kazan ayağumdan sermüze atayın-mı (165/23)

5.7.2. Aman

Farsçadır. Hayret, korku ve bıkkınlık ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 294).

Yiğit aman, sizün dine ne dirler, dinünne girdüm didi.(224/24)

5.7.3. Meded

Arapçadır. İmdad, feryad ve yardım isteme duygusunu ifade eder (Hacıeminoğlu, 2015: 301).

Meded aman elaman, Tañrının birliğine yokdur güman (126/15)

5.7.4. Pes

“pes” ünlemi, “ya, peki” anlamlarında soru cümlesindeki sorma ifadesini pekiştirmektedir (Tiken, 2020: 142).

*Beyrek aydur: Ya **pes** nidelüm? (124/17)*

***Pes** Begil geldi, pişkeşin çekdi, Bayındır Hanun elin öpdi. (216/21)*

5.7.5. Vallah

Yemin edatıdır (Hacıeminoğlu, 2015: 303).

***Vallah** sulţanum bu yigit yüzi nikablu yahşı yigitdür, big oğlu big imiş didiler. (122/18)*

5.7.6. Vay

Teesüf ve pişmanlık ifade eden bir edattır (Hacıeminoğlu, 2015: 304).

***Vay** al duvağum iyesi (131/4)*

***Vay** alnum başum umudı (131/5)*

***Vay** şah yigidüm vay şahbaz yigidüm (131/6)*

***Vay** Kâzan Bigün inağı (131/13)*

***Vay** kalın Oğuzun imrençesi Han Beyrek (131/14)*

***Vay** göz açup gördüğüm (132/13)*

***Vay** al suvağım iyesi (132/15)*

***Vay** alnum başum umudu (132/16)*

5.7.8. Yâ

Hitap ünlemidir. Bu ünlem “ey” anlamında, hitap ifadesiyle isim unsurunun önünde yer alarak ünlem grubu meydana getirmektedir (Tiken, 2020: 145).

*Altun cıdamoynadana **ya** Rab noldı (164/16)*

*Bidevi atlu bir oğla **ya** Rab noldı (164/17)*

*Yalunuz bir oğla **ya** Rab noldı (164/19)*

5.8. GÖSTERME EDATLARI

Gösterme edatları sıfat ve zamirlerden farklı olarak, isimleri, şahısları veya eşyayı değil, hareketleri işaret suretiyle gösteren sözlerdir. Onun için, tek başlarına hiçbir mânâ ifade etmezler. Ancak bir cümlemin veya çekimli fiilin yanında vazifeleri belli olur. Bunlar umumiyetle, gösterme vazifesini yanında kuvvetlendirme vazifesi de görürler (Hacıeminoğlu, 2015: 306).

5.8.1. Uş “işte”

*Dede Korkut hay oğul Karçar adama **uş** bögelek gibi buñludur, ol bir yavuz canavardur, hep bir yirde dirüp-dururam, gel gidelüm semüzin al aruğın ço didi. (128/13)*

5.8.2. Uşda “işte”

*Beyregi Kara Dervendde öldürmüşler, **uşda** nişanı sulţanum didi. (132/6)*

5.9. TEKERRÜR EDATLARI

Bunlar umumiyetle fiilerden önce gelerek hareketin mikter ve tekerrür sayısını tayin eden edatlardır. Gramerler bunları mikter veya tarz zarfı olarak kabul ederler. Bizce edat sayılmaları daha uygundur. Çünkü tek başlarına oldukları zaman hiçbir mânâları yoktur (Hacıeminoğlu, 2015: 307).

5.9.1.Kere “defa”

*Bir sa’atda kafire üç **kere** at depdi. (172/21)*

*Kazan kibi pehlivan bir savaşıda üç **kere** atından yıkan, Kıyan Selçük oğlu Delü Tundar çapar yetdi. (174/12)*

*El-hasıl Oğuz yidi **kere** ürkdi, Depegöz önün alup yidi **kere** yirine getürdi. (209/3-4)*

*Yıldı bir **kerre** Bayındır Han divanına varur-idi. (216/19)*

SONUÇ

Çalışmada Dede Korkut Hikâyelerinde edatların varlığı/yokluğu, cümledeki görevi ve anlamı açısından incelenmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde toplam 802 tane edatın varlığı tespit edilmiştir. Bu edatların 363 tanesi çekim edatı, 99 tanesi pekiştirme edatı, 11 tanesi karşılaştırma edatı, 166 tanesi soru edatı, 122 tanesi çağırma-hitap edatı, 10 tanesi cevap edatı, 24 tanesi ünlem edatı, 2 tanesi gösterme edatı ve 5 tanesi tekrerrür edatıdır.

Çalışmada fiiller, isimler, zarflar köken bakımından incelendiği gibi edatlar da yapı ve köken bakımından incelenmiştir. DHK'de edatların cümlede kazandıkları anlam tek tek cümle cümle incelenmiş ve cümleye hamgi anlam kattığı açıklanmıştır.

Türkçe bir edat dili olduğu için Türkçenin eski devirlerinden beri edatlar kullanıla gelmiştir. Sayı olarak fiiller isimler kadar çok olmasada Türkçe yapısı gereği her zaman edatlara ihtiyaç duymuştur.

1. Varlığı tespit edilen edatlar: ala, berü, bile, degin, içün, ile, ilen, karşı, kibi, sonra, ötürü, içre, tışarı/taşra, togrı, a/e, bile, dahı, hele, ya, yine, ne...ne, ya...ya, kanı, kim, mı/mu, a, ay, hey,meded, mere, ya, beli, evet, a, aman, hey, meded, pes, vallah, vay, ya, kere.

2. “ala” çekim edatı DHK'de isimlerin iyelik ekiyle “-e dogru” anlamında 4 yerde kullanıştır. Bu edat cümleye yön anlamı katmıştır.

3. “berü” çekim edatı DHK'de isimlerin çıkma hâli ile 3 yerde kullanılmıştır. DHK'de 1 cümleden zaman ifadesiyle 2 cümlede ise yön ifade etmek için kullanılmıştır.

4. “bile” çekim edatı DHK'de isimlerin vasıta hâli ile 4 yerde kullanılmıştır. Cümleye “birlikte, beraber” anlamı katmıştır.

5. “degin” çekim edatı DHK'de isimlerin yönelme hâli ile 3 yerde kullanılmıştır. DHK'de 2 cümlede zaman ifadesiyle 1 cümlede ise yön ifade etmek için kullanılmıştır.

6. “içün” çekim edatı DHK'de çok sık kullanılan bir edatlardan biridir. 76 cümlede içün edatı tespit edilmiştir. DHK'de bu edat zamirlerin ilgi hâliyle “uğruna, yoluna” anlamında 37 cümlede geçmektedir. İsimlerin iyelik hâliyle “uğruna, yoluna” anlamında 14 cümlede geçmektedir. İsimlerin yalın hâliyle “-den dolayı, sebebiyle, yüzünden” anlamında 25 cümlede kullanılmıştır.

7. “ile” çekim edatı DHK'de çok sık kullanılan edatlardan biridir. Bu edat 163 cümlede tespit edilmiştir. Zamirlerin ilgi hâliyle “birliktelik, beraberlik” anlamıyla

10 cümlede geçmektedir. İsimlerin iyelik ekiyle “karşılıklı olarak” anlamında 5 cümlede geçmektedir. İsimlerin iyelik ekiyle “ vasıtasıyla, vasıta ederek” anlamında 36 cümlede geçmektedir. İsimlerin iyelik ekiyle “ile birlikte” anlamında 14 cümlede geçmektedir. İsimlerin yalın hâliyle “vasıtasıyla” anlamında 68 cümlede geçmektedir. İsimlerin yalın hâliyle “ile birlikte” kullanımı 26 cümlede geçmektedir. İsim-fiil ile kullanımı 4 cümlede “geçince, geçtikten sonra, -n geçmesi ardınca” anlamlarında sonralık belirtir.

8. “ilen” çekim edatı DHK’de 17 cümle de kullanılmıştır. İsimlerin yalın hâliyle “ ile birlikte” anlamında kullanılmıştır.

9. “karşı” çekim edatı DHK’de 13 cümle de kullanılmıştır. İsimlerin yönelme hâliyle “yönelik” anlamında 10 cümle de geçmektedir. İsimlerin yönelme hâliyle “-e doğru” anlamında 1 cümlede geçmektedir. Zamirlerin yönelme hâli ile “-nın için” anlamında 2 cümlede geçmektedir.

10. “kibi” çekim edatı DHK’de 72 cümlede kullanılmıştır. İsimlerin yalın hâliyle “denk, eş değer” anlamında 59 cümlede geçmektedir. İsimlerin ilgi hâliyle “denk, eş değer” anlamında 5 cümlede geçmektedir. İsimlerin iyelik ekiyle “benzetme” anlamında 5 cümlede geçmektedir. Sıfat-fiil ile kullanımı cümlede takmin anlamında 3 cümlede geçmektedir.

11. “sonra” çekim edatı 5 cümlede kullanılmıştır. İsimlerin çıkma hâliyle “zaman” anlamında 3 cümlede geçmektedir. Zamirlerin çıkma hâliyle “zaman” anlamında 2 cümlede geçmektedir.

12. “ötürü” çekim edatı isimlerin çıkma hâliyle “sebebe” anlamında 2 cümlede geçmektedir.

13. “içre” çekim edatı ismin yalın hâliyle “içinde, içine” anlamında 1 cümlede kullanılmıştır.

14. “tışarı” çekim edatı ismin çıkma hâliyle “ dışında” anlamında 2 cümlede kullanılmıştır.

15. “togrı” çekim edatı ismin yönelme hâliyle “yön/yönelme” anlamında 1 cümlede kullanılmıştır.

16. “a/e” aslında bir hitap edatıdır. DHK’de fiillerden sonra kullanımı cümledeki soru anlamını pekiştirmiştir. Bu kullanıma sadece 2 cümlede karşımıza çıkmıştır.

17. “bile” bağlama ve çekim edatı olan “bile” DHK’de 5 cümlede kuvvetlendirdiği sözden sonra gelerek cümleye “hatta, dahî” anlamı katmıştır. “bile”

pekiştirme edatı 3 cümlede -İp/-Up zarf-fiilinden sonra gelerek zarf-fiilin anlamını kuvvetlendirmiştir. “bile” pekiştirme edatı 1 cümlede “dahî” anlamında nesneyi pekiştirmiştir.

18. “dahî” pekiştirme edatı 2 cümlede “bile” anlamında sonuna geldiği ismi pekiştirmektedir. “dahî” pekiştirme edatı 1 cümlede sonuna geldiği ismi “daha” anlamında pekiştirmektedir.

19. “hele” cümle başı edatı olan DHK’de “bilhassa, illede” anlamında 1 cümlede pekiştirme vazifesini üstlenmiştir.

20. “hem” bağlama ve kuvvetlendirme amacıyla cümlede kullanılır. DHK’de “üstelik” anlamında 2 cümlede pekiştirme vazifesini üstlenmiştir.

21. “mI/mU” 67 cümlede pekiştirme edatı olarak kullanılmıştır.

22. “ya” 7 cümlede “hele” anlamında cümlede pekiştirme işlevi ile kullanılmıştır.

23. “yine” pekiştirme edatı “tekrar, yeniden” anlamında DHK’de 8 cümlede eylemin birkaç defa yapıldığı ifade etmek için kullanılmıştır.

24. “ne...ne” DHK’de 5 cümlede bağlama edatı olarak cümleleri birbirine bağlarken cümlede karşılaştırma işlevi ile de kullanılmıştır.

25. “ya...ya” DHK’de 6 cümlede bağlama edatı olarak cümleleri birbirine bağlarken cümlede karşılaştırma işlevi ile de kullanılmıştır.

26. “kanı” DHK’de 4 cümlede “hani” anlamında mekân mefhumunu arayan soru edatıdır.

27. “mI/mU” soru edatı 162 cümlede soru anlamıyla kullanılmıştır.

28. Çağırma-hitap edatlarından cümlede seslenme amacıyla “a” 7 defa, “ay” 5 defa ve “hey” 15 defa kullanılmıştır. “meded” cümlede imdat anlamıyla 2 defa kullanılmıştır. “mere” sadece DHK’de 90 cümlede çıkan çağırma-hitap edatıdır. “yâ” cümlede “ey” anlamında 3 cümlede kullanılmıştır.

29. Cevap edatlarından “beli” cümlede “evet” anlamında 9 cümlede kullanılmıştır. “evet” 1 cümlede “peki” anlamında kullanılmıştır.

30. Duygu ve heyecanımızı ifade etmek için kullanıldığımız ümlem edatları DHK’de “a” 8 cümlede, “aman” 1 cümlede, “hey” 8 cümlede, “mede” 1 cümlede, “pes” 2 cümlede, “vallah” 1 cümlede, “vay” 8 cümlede, “yâ” 3 cümlede kullanılmıştır.

31. Gösterme edatlarından “uş” işte anlamında 1 cümlede, “uşda” gösterme anlamında 1 cümlede kullanılmıştır.

32. Tekerrür edatı “kere” defa anlamında 5 cümlede kullanılmıştır. “yine” tekrar, yeniden anlamında 8 cümlede kullanılmıştır.

Tablo:1

Dede Korkut Hikâyeleri 'nde Edatlar

<i>Çekim Edatları</i>	<i>Adet</i>	<i>Pekiştirme Edatı</i>	<i>Adet</i>	<i>Karşılaştırma-Denleştirme Edatları</i>	<i>Adet</i>
<i>Ala</i>	4	<i>a/e</i>	2	<i>Ne...ne</i>	5
<i>Berü</i>	3	<i>Bile</i>	9	<i>Ya...ya</i>	6
<i>Bile</i>	3	<i>Dahı</i>	3		
<i>Degin</i>	3	<i>Hele</i>	1		
<i>İçün</i>	76	<i>Hem</i>	2		
<i>İle</i>	163	<i>mI/Mu</i>	67		
<i>İlen</i>	17	<i>Ya</i>	7		
<i>Karşu</i>	13	<i>Yine</i>	8		
<i>Kibi</i>	72				
<i>Sonra</i>	5				
<i>Ötürü</i>	2				
<i>İçre</i>	1				
<i>Tışarı</i>	2				
<i>Togrı</i>	1				

Tablo:2

Dede Korkut Hikâyeleri 'nde Edatlar

<i>Soru Edatı</i>	<i>Adet</i>	<i>Çağırma Hitap Edatı</i>	<i>Adet</i>	<i>Cevap Edatları</i>	<i>Adet</i>
<i>Kanı</i>	4	<i>A</i>	7	<i>Beli</i>	9
<i>mI/Mu</i>	162	<i>Ay</i>	5	<i>Evet</i>	1
		<i>Hey</i>	15		
		<i>Meded</i>	2		
		<i>Mere</i>	90		
		<i>Yâ</i>	3		

Tablo:3

Dede Korkut Hikâyeleri 'nde Edatlar

<i>Ünlem Edatı</i>	<i>Adet</i>	<i>Gösterme Edatı</i>	<i>Adet</i>	<i>Tekerrür Edatları</i>	<i>Adet</i>
<i>A</i>	8	<i>Uş</i>	1	<i>kere</i>	5
<i>Aman</i>	1	<i>Uşda</i>	1		
<i>Meded</i>	2				
<i>Pes</i>	2				
<i>Vallah</i>	1				
<i>Vay</i>	8				
<i>Ya</i>	3				

KAYNAKÇA

- Atay, Ayten (2014). *Çağatay Türkçesinde Edatlar*, Konya, Çizgi Kitabevi.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Behzad, Sara (2019). *Dede Korkut Kitabı'nın Günbet Yazması İnceleme, Metin, Dizin, Tıpkı Basım*, Ankara Modern Türklük Araştırmaları Dergisi.
- Birol, İpek, "Türkçede Pekiştirme Edatları" *Avrasya Uluslararası Aratırma Dergisi*, Cilt: 6 Sayı:13 Sayfa: 479 - 511 Mayıs 2018 Türkiye.
- Bulduk, Üçler (2019). *Uluslararası Dede Korkut'un İzinde/Sözünde Çalıştayı Bildiriler Kitabı*, Ankara, Kudaka Yayınları.
- Can, Meltem (2018). *Dilbilselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Cemiloğlu, İsmet (2000). *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerine Senteks İncelemesi*, Ankara, TDK Yayınları.
- Deny, Jean (2012). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbuli Kabalcı Yayınları.
- Dinar, Talat " Kibin ve Kibik Edatlarının Yapıları Hakkında Bazı Tespitler" , *Dil Araştırmaları*, Güz 2015/17: 103-118.
- Doğan, Ahmet Turan (2021). *Türkiye Türkçesinde Edatlar*, İstanbul, Kriter Yayınları.
- Doğan, Nuh (2014). "Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı". *Dil Araştırmaları*, 15, s. 105-119.
- Ekici, Metin (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkmenistan Sahra Nüshası: Soylamalar ve 13. Boy Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*, İstanbul, Ötüken Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2019). "Dede Korkut'un Yeni Nüshası ve Üzerine Yayınlar" *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 123.
- Ergin, Muharrem (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayıne
- Ergin, Muharrem (2016). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara, TDK Yayınları.
- Gabain, A. Von (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.

- Gencan, Tahir Nihat (2007). *Türk Dil Bilgisi*, Ankara, Tekağaç Yayıncılık.
- Gökyay, Orhan Şaik (1994). *İslam ansiklopedisi*, 9. Cilt, İstanbul, sf: 70-80.
- Gömeç, Sadettin Yağmur (2022). “Dede Korkut Hikâyeleri”, *Düşünce ve Tarih Dergisi*, Sayı:90, sf:12-15.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılışı Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara, TDK Yayınları.
- Nalbant, Mehmet Vefa (2012). “üçün ve için EDATLARI ÜZERİNE YENİ BİR DEĞERLENDİRME”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, s.87-94
- Öner, Mustafa (2018) “ Türkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı bile ve Kuvvetlendirme edatı bile”, *Dil Araştırmaları*, 7-21.
- Özdamar, Fazıl (2019). “Metin EKİCİ, Dede Korkut Kitabı, Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım)-Transkripsiyon-Aktarma”, *Milli Folklor Dergisi*, Sayı: 123.
- Sözer, Ali (2020). *Harezmi Türkçesinde Görevli Kelimeler*, İstanbul, Nizamiye Akademi.
- Şirin, Hatice (2015). *Kül Tigin Yazıt Notlar*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tiken, Kâmil (2020). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf-fiiller*, Ankara, TDK Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri (2019). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Tulu, Sultan (2020). “ Dede Korkut Kitabı’nda Ala Edatı ve Anlamı Üzerine”, *Journal of Old Turkic Studies*, 4 (2), 499-510.